

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(58) / 2022

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 12(58)

Київ 2022

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2022

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Биркович Тетяна Іванівна, Курило Володимир Іванович,
Биркович Олександр Іванович**
РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ ВІЙНИ..... 11
- Бортняк Валерій Анатолійович**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ... 19
- Горбонос Вікторія Вячеславівна, Кронівець Тетяна Миколаївна**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ
ПРАВ ДИТИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД..... 27
- Ковалів Мирослав Володимирович, Литвин Наталія Анатоліївна,
Подолька Анатолій Миколайович, Шопіна Ірина Миколаївна**
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО
КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ..... 34
- Мушенко Віктор Васильович**
ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ МІЖНАРОДНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ
ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ..... 40
- Омельчук Василь Андрійович, Лісова Наталя Вікторівна**
МІСТОВУДІВНИЙ АСПЕКТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ..... 48

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Любченко Олексій Олександрович**
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНЬОГО ПРОЯВУ ПРОЦЕДУРНОЇ СКЛАДОВОЇ
ПЕРЕВІРКИ РІШЕНЬ ДИСКУСІЄЮ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНОГО ПРИНЦИПУ УХВАЛЕННЯ
РІШЕНЬ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ..... 53

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Клочко Альона Миколаївна, Кішінець Юлія Андріївна**
СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ В НАУЦІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СФЕРИ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ..... 62

Коваль Марія Мирославівна
СУЧАСНІ ПРЕВЕНТИВНІ СТРАТЕГІЇ СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЙ ...69

Никифоренко Наталя Андріївна
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ 75

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Матвєєва Анастасія Володимирівна, Переродова Анастасія Олександрівна
ТРУДОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ 85

Череватенко Ірина Миколаївна, Гергуленко Тетяна Сергіївна
ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 91

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Byrkovych Tetyana, Kurylo Volodymyr, Byrkovych Oleksandr**
THE ROLE OF THE STATE IN FORMING THE INFORMATION CULTURE
OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF WAR 11
- Bortniak Valery**
REGULATORY AND LEGAL BASIS OF IMPLEMENTATION OF FINANCIAL CONTROL
IN UKRAINE 19
- Horbonos Viktoriia, Kronivets Tetiana**
LEGAL REGULATION OF FORENSIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF PROTECTION
OF CHILDREN'S RIGHTS: NATIONAL AND EUROPEAN EXPERIENCE..... 27
- Kovaliv Myroslav, Lytvyn Nataliia, Podoliaka Anatolii, Shopina Iryna**
INFORMATION SECURITY OF THE INTERACTION OF SUBJECTS OF DEMOCRATIC
CIVIL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE 34
- Mushenok Viktor**
BORROWING THE EXPERIENCE OF INTERNATIONAL REGULATORY AND LEGAL
REGULATION OF PUBLIC CONTROL RELATIONS OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC
ADMINISTRATION SUBJECTS 40
- Omelchuk Vasyl, Lisova Natalia**
URBAN PLANNING ASPECT OF THE HUMAN RIGHT TO SECURITY 48

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Liubchenko Oleksii**
THE GENERAL CHARACTERISTICS OF EXTERNAL MANIFESTATION OF PROCEDURAL
COMPONENT VERIFICATION OF DECISIONS BY DISCUSSION AS FUNDAMENTAL
PRINCIPLE OF DECISION-MAKING BY THE PARLIAMENT OF UKRAINE 53

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Klochko Alona, Kishinets Yuliia**
THE STATE OF RESEARCH IN SCIENCE PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL
PROTECTION SPHERE OF LAND RELATIONS IN UKRAINE..... 62
- Koval Mariia**
MODERN PREVENTIVE STRATEGIES ARE AIMED AT PREVENTING CRIMINAL ACTS 69
- Nykyforenko Natalia**
CONCEPTS AND SIGNS OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSE..... 75

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Matvieieva Anastasiia, Pererodova Anastasiia

LABOR RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS ABROAD: PECULIARITIES OF LEGAL
REGULATION AND PROTECTION 85

Cherevatenko Iryna, Herhulenko Tetiana

ABOUT SOME ISSUES OF THE EXECUTION OF CIVIL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW 91

УДК 342/351/354/004.7:008

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Биркович Тетяна Іванівна

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри інформаційних технологій
Київський національний університет культури і мистецтв*

Byrkovych Tetyana

*Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Information Technologies
Kyiv National University of Culture and Arts*

ORCID: 0000-0003-3276-2029

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0003-1268-801X

Биркович Олександр Іванович

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородський національний університет*

Byrkovych Oleksandr

*Doctor of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law
Uzhgorod National University*

ORCID: 0000-0003-3880-359X

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8453

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

THE ROLE OF THE STATE IN FORMING THE INFORMATION CULTURE OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Анотація. У статті досліджено взаємозв'язок понять «державна», «населення», «особистість», «інформаційна культура», «інформаційне суспільство», які в умовах російської агресії вимагають використання нового погляду в контексті формування інформаційної культури населення в умовах війни. Зазначено, що в умовах війни відбулася інформаційно-глобалістична трансформація в соціумі, яку зумовили постійний розвиток і видозміна форм суспільної комунікації та

виникнення сучасних суспільних відносин, які позначаються на правовій системі та державі в цілому. Доведено, що формування інформаційної культури населення в умовах війни є фактором розвитку суспільних відносин у напрямку забезпечення безпеки держави, впливає на правову систему та систему державного управління, відображається на правосвідомості особистості, правовій культурі, правовому вимірі, що, в цілому, відображається на інформаційній культурі населення і особистості країни. Підкреслено, що відсутня або неналежна інформаційна культура населення в умовах війни може завдати шкоди українським інформаційним системам, несе загрозу як для людини, організації чи суспільства, так і в цілому державі. Зазначено, що інформаційні технології стали сучасним простором і засобом для вчинення різноманітних правопорушень, які в умовах воєнного стану можуть негативно впливати на свідомість населення країни. Доведено, що для забезпечення формування інформаційної культури населення в умовах війни від держави вимагається суттєве удосконалення чинного законодавства, покращення діяльності правоохоронної та судової систем, а також запровадження додаткових напрямів освіти на усіх її рівнях яка повинна бути направлена на формування правосвідомості та інформаційної культури людини та населення. Підкреслено, що інформаційна культура населення держави в умовах війни повинна ґрунтуватися на принципах поваги до інформаційних прав і свобод людини і громадянина, толерантності суб'єктів інформаційних правовідносин під час їх взаємодії, направлена для підвищення національної безпеки та цілісності держави, пріоритету інноваційної складової при вдосконаленні системи державного управління.

Методологія дослідження базується на визначенні понятійно-категоріального апарату дослідження, включає обґрунтування його теоретичних засад, аналіз і систематизацію наявного досвіду, включає аналіз публікацій, присвячених розглянутій проблемі, у друкованих виданнях та Інтернет-ресурсах.

Ключові слова: держава, населення, особистість, інформаційна культура, інформаційне суспільство, війна.

Summary. The article examines the interrelationship of the concepts «state», «population», «personality», «information culture», «information society», which in the conditions of Russian aggression require the use of a new perspective in the context of the formation of the information culture of the population in the conditions of war. It is noted that in the conditions of the war, an informational and globalist transformation took place in society, which was caused by the constant development and modification of forms of social communication and the emergence of modern social relations, which affect the legal system and the state as a whole. It has been proven that the formation of the information culture of the population in the conditions of war is a factor in the development of social relations in the direction of ensuring the security of the state, affects the legal system and the system of state administration, is reflected in the legal awareness of the individual, legal culture, the legal dimension, which, in general, is reflected in the information culture of the population and personalities of the country. It is emphasized that the absence or inappropriate information culture of the population in the conditions of war can cause damage to Ukrainian information systems, poses a threat to a person, organization or society, as well as to the state as a whole. It is noted that information technologies have become a modern space and means for committing various crimes, which in the conditions of martial law can negatively affect the consciousness of the country's population. It has been proven that in order to ensure the formation of the information culture of the population in the conditions of war, the state is required to significantly improve the current legislation, improve the activities of the law enforcement and judicial systems, as well as introduce additional areas of education at all levels, which should be aimed at the formation of legal awareness and information culture of people and the population. It is emphasized that the information culture of the population of the state in conditions of war should be based on the principles of respect for the informational rights and freedoms of man and citizen, tolerance of the subjects of informational legal relations during their interaction, aimed at increasing national security and the integrity of the state, the priority of the innovative component in improving the system state administration.

The research methodology is based on the definition of the conceptual and categorical apparatus of the research, includes the justification of its theoretical foundations, analysis and systematization of the available experience, includes the analysis of publications devoted to the considered problem in printed publications and Internet resources.

Key words: state, population, personality, information culture, information society, war.

Постановка проблеми. Українське суспільство під час війни з росією переживає надзвичайно тяжкий період (військовий конфлікт серед усіх типів міжнародних конфліктів є найнебезпечніший, характеризується жорстокістю, призводить до масових людських жертв, руйнувань цивільної інфраструктури і матеріальних збитків), характеризується політичними, економічними, соціальними

та культурними процесами, прискорення та ускладнення яких призводить до трансформації цінності основ культури, породження нових відносин і практик, які українці використовують для адаптації і виходу з цієї ситуації.

Істотний вплив на формуванні інформаційної культури населення в умовах війни та на функціонування практично всіх соціальних інститутів

країни здійснює нова система цінностей та сучасні пізнавальні й практичні пріоритети. Це — відмова від радянської ідентичності; абсолютна сепарація від росіян; категоричне заперечення, що українці та росіяни — один народ та повна ідентифікація себе, як українців, громадян України.

Відбувається зміна інформаційних правовідносин, розширення комунікативного простору, важливого значення набуває підвищення інформаційної культури особистості, яка в умовах технологій інформації зазнає істотних трансформацій, а зміна існуючих суспільних відносин дає можливість розглядати сучасне інформаційне суспільство в умовах війни як складну багаторівневу систему, а культуру населення — як інформаційно-комунікаційну систему.

Все це зумовлює нові вимоги у формуванні інформаційної культури населення, особливостей надання та розповсюдження інформації, захисту даних в інформаційних системах, які зазнають потужних атак ворожих російських хакерів і які представляють не окремо взятую частину державного життя, а є суцільним і системним явищем для усіх галузей життєдіяльності країни. Дослідження нових ціннісних пріоритетів населення України та роль держави у формуванні інформаційної культури населення в умовах війни є одним із пріоритетних завдань сучасного права і державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові розробки вітчизняних вчених в галузі права, державного управління, економіки, політики, філософії, психології, воєнних та технічних наук таких учених як Л. Арестович, І. Арістова, Т. Биркович, В. Богуш, В. Бровко, О. Войтко, Л. Коваленко, В. Курило, О. Литвиненко, І. Ломачевська, Б. Ломачевський, С. Мамченко, Є. Мануйлов, А. Нашинець-Наумова, О. Пруднікова, В. Солоніков, І. Сопілко, А. Тарасюк, Т. Ткачук, М. Шевцов та інших. На сьогодні кількість публікацій з означеної проблематики є досить обмеженою, оскільки тема доволі нова і в перспективі потребує комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження ролі держави у формуванні інформаційної культури населення в умовах війни та спроба усунути окремі недоліки в розумінні досліджуваної проблеми.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобальні дезінформаційні кампанії, що інспіруються авторитарними урядами та активістами радикальних рухів для маніпулювання свідомістю окремих людей та груп населення, стали повсяк-

денною практикою, яка загрожує демократичному розвитку держав та міжнародній стабільності [12]. Законодавчо закріплено право людини на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Статтею 34 Конституції України закріплено, що «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [8]. Статтею 3 Закону України «Про інформацію» закріплені основні напрями державної інформаційної політики, це: «забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору» [13]. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» від 3 березня 2022 року № 2109-IX, зобов'язали Кабінет Міністрів України протягом двох місяців з дня набрання чинності прийняти нормативно-правові акти, необхідні для реалізації положень цього Закону; привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом [5]. Тобто, в умовах війни відбулася інформаційно-глобалістична трансформація в соціумі і, держава, на законодавчому рівні, здійснює регулювання інформаційно-комунікативної системи та сучасних суспільних відносин.

Інформаційні маніпуляції та пропаганду здавна використовувалися у впливі на свідомість

суспільства. Тому, інформаційна культура, яка є складовою загальної культури суспільства, посідає особливе місце у інформаційному просторі держави, виступає чинником розвитку суспільних відносин, а формування інформаційної культури населення потребує від держави виваженої інформаційної політики, ефективної системної роботи кібервійськ, достатність всебічних повноважень у роботі контррозвідувального захисту та інших дій, які забезпечать державні та приватні інтереси у сфері інформаційної безпеки у воєнний період.

Цікавим є вивчення проблеми інформаційної культури, з точки зору І. Ломачинської і Б. Ломачинського, яка розкриваються в трьох основних напрямках: технократичному (знання й уміння конкретної людини як потенційного споживача інформаційних продуктів і послуг), інформаційно-технологічному (де рівень інформаційної культури виступає як один із критеріїв соціальної стратифікації суспільств) та культурологічному [10, с. 91]. З цього приводу Є. Мануйлов і О. Прудникова зазначають, що людина або суспільство з низьким рівнем інформаційної культури не в змозі повноцінно протистояти маніпулятивним технологіям «гібридних воєн» [11, с. 27].

Варто зазначити, що інформаційний простір України є неоднорідним, інформація із запізненням та нерівномірно розподіляється в середині країни, а сам інформаційний продукт, який формується в столиці, має бути доступним і в ньому повинно відображатися життя українців в регіонах [6, с. 7], тому складність особистісної орієнтації в інформаційному просторі призводить до того, що людині, з одного боку, властива значна чутливість до інформаційних потоків, а з іншого, — вона часто хибно визначається щодо стратегії взаємин зі світом, їй бракує своєрідного інформаційного адаптера, котрий дозволив би диференціювати потоки знаків, символів, схем та значень, що надходять ззовні. У такій ситуації людині потрібен такий собі інформаційний «сталкер», котрий допоможе їй перейти від хаосу й вільного потоку свідомості до стану впорядкованості [17, с. 121] і, законодавче врегулювання цих питань може розглядатися як системоутворювальне по окремій складовій інформаційної політики.

Влучно розкриває основні принципи на яких здійснюється державне регулювання соціально-культурного розвитку держави Т. Биркович. як єдність та чітка підпорядкованість цілей, завдань, орієнтирів та важелів державного управління у сфері культури та соціальної політики, що здійснюється на різних рівнях управління, їх

інтегрованість на державному, регіональному та локальному рівнях з метою формування структурно цілісного та несуперечливого механізму реалізації культурно-масових заходів; системність підходу до визначення основних завдань, методів, напрямів та форм опрацювання та реалізації основних напрямів розвитку культури з урахуванням системних перетворень та макро-, мезо- і мікроекономічних змін; прозорість, послідовність та передбачуваність рішень органів державного управління у сфері культури, що безпосередньо ведуть розробку та впровадження культурних заходів, необхідних для задоволення потреб населення; пріоритетність вирішення соціальних завдань, які відповідають нагальним інтересам населення регіону (міста, села) у забезпеченні їх культурно-масовими заходами; регіональна адаптивність усіх напрямів та окремих заходів соціально-економічної політики до територіальних умов збереження національних традицій, режиму відтворення історичних подій; координованість зусиль усіх суб'єктів соціально-економічного розвитку, а також органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у єдиному напрямі — досягнення високих соціальних результатів культурно-масової діяльності, покращання основних його параметрів та зниження соціальної напруги; зорієнтованість усіх структурних елементів державної соціально-економічної політики на досягнення високо ефективного результату проведення культурно-масових заходів на основі балансу інтересів усіх суб'єктів, узгодженості потреб населення та можливостей суспільства, використання новітніх методів соціального регулювання; постійний моніторинг здійснюваних культурно-масових заходів щодо соціальних перетворень, передбачення можливих соціальних наслідків та оцінка ефективності одержаних результатів по проведеним заходам» [2, с. 88–89]. Тобто, в інформаційному суспільстві формування інформаційної культури населення в умовах війни є тим фактором, котрий може трансформувати спрямованість політичних, економічних, соціальних і культурних процесів, привести до зміщення центрів тяжіння національних інтересів суб'єктів геополітичної конкуренції в інформаційній сфері для забезпечення безпеки та державності.

Так, О. Войтко і В. Солонников зазначають, що «аналіз подій з початку загострення відносин між Україною та Російською Федерацією свідчить про неефективність інформаційної політики, нескординованість діяльності різних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки держави, слабку

присутність України в світовому інформаційному просторі, тощо [4, с. 19–20]. Цю ідею також розвиває у своєму дослідженні І. Сопілко, яка підкреслює, що збройна інтервенція Росії проти України на початку 2014 року додатково засвідчила необхідність не просто декларування, а й усвідомлення необхідності виваженого та поміркованого ставлення до безпекових питань. Стратегічні помилки, допущені владою, коли систематично знищувалися за різними напрямками всі безпекові складові, спричинили фактичну нездатність України протистояти симетричним загрозам [16, с. 78]. Українська соціологиня Олександра Дейнеко у статті «Як війна змінює українське суспільство» на шпальтах «Укрінформ» говорить, що «варто говорити про дискурс сепарації. Дані досліджень показують посилення ідентифікації себе, як громадян України. Наприклад, якщо рік тому 75% ідентифікували себе, як громадяни України, то зараз 98%. Також помітна тотальна відмова від радянської ідентичності. Абсолютна сепарація від росіян, 91% не підтримують тезу, що українці та росіяни — один народ. 64% переконані, що відновлення дружніх відносин неможливе. 76% переконані, що потрібне перейменування тих об'єктів, які пов'язані із рф. І це той консенсус, якого не було до війни» [19].

Справедливо підкреслює, О. Прудникова, що невід'ємною частиною інформаційної культури у цьому контексті є розуміння нової інформаційної технології й здатність її застосовувати як для автоматизації рутинних операцій, так і в неординарних ситуаціях, що вимагають відступів від стандартів і нетрадиційного творчого мислення. У цьому аспекті інформаційна культура — це знання про способи отримання, обробки, зберігання, передачі й використання інформації, а також уміння цілеспрямовано працювати з інформацією для її використання в практичних цілях [14]. Зокрема, О. Литвиненко говорить про зменшення та знешкодження негативного впливу інформаційних викликів і загроз на суспільну свідомість як українського, так і інших народів світу у рамках гібридної війни за суверенітет і територіальну цілісність України згуртування всіх громадян навколо єдиної ідеї є вкрай важливим і актуальним завданням. Оскільки ЗМК мають потужний вплив на суспільно-політичну думку, просування такої ідеї згуртованості й консолідації здебільшого залежатиме від специфіки її подання мас-медійними організаціями [9, с. 173]. Тобто, соціально-філософське відображення проблем межі між свободою інформації та інформаційною безпекою як

одним із ключових питань цивілізаційного прогресу сучасної цивілізації [15, с. англ.].

Продовжуючи мову про важливість інформаційно-культурного протистояння України в умовах війни, зазначимо, що формування інформаційної культури населення в контексті захисту та розвитку національної інформаційної культури обумовлює соціальну активність людини та її громадянсько-політичну позицію.

При формуванні та розвитку інформаційної культури населення та національної інформаційної культури, слід враховувати фактичну відсутність надвідомчого координаційно-методичного центру, який би сприяв реалізації загальних організаційних підходів щодо покращення стану інформаційної безпеки. З одного боку, недосконалість системи організації та управління, з іншого боку, вбачається за необхідне переглянути політику держави в цьому питанні та посилити увагу до викладання безпекових дисциплін у освітньому процесі. Про це говорить Л. Арсенович у своєму дослідженні як, експерти у сфері кібербезпеки зазначають про негайну потребу у перегляді наявних освітніх програм та запровадженні більш сучасних підходів в навчанні, як для працівників державної, так і приватної кібербезпеки. Крім того, потребує вдосконалення й система підвищення кваліфікації фахівців із кібербезпеки, яка вимагає їх успішну адаптацію до професійної діяльності, а також постійний освітній контакт з професійною спільнотою на всій території країни [1, с. 56]. Тобто, у процесі розроблення профільної моделі компетентностей на бакалаврському рівні слід прийняти до уваги, що за аналогією з класичним визначенням інформаційної безпеки — під кібербезпекою фактично розуміють властивість захищеності активів від загроз конфіденційності, цілісності, доступності, але в деяких абстрактних рамках — кіберпросторі [3, с. 13–14]. Про важливість розробки інформаційно-психологічних технологій запобігання інформаційно-психологічним впливам, які спрямовуються як на індивідуальну, так і на суспільну свідомість засобами масової інформації формуючи інформаційну культуру студентської молоді [18, с. 56].

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що чим вищий рівень розвитку інформаційної культури суспільства, яке протистоїть агресії, тим менше шансів у ворога перемогти у «гібридній війні». Це пов'язано з тим, що агресор намагається вплинути на культурні, правові, політичні, ціннісні основи життєдіяльності суспільства та особистості, його завданням є змінити (деформувати)

світогляд людини на свою користь за допомогою засобів масової комунікації [11, с. 27].

З нашої точки зору, роль держави у формуванні інформаційної культури населення в умовах війни передбачає формування інтелектуальної та світоглядної волі громадян України щодо відстоювання національних цінностей та захисту української національної ідеї. А суб'єкти інформаційної культури повинні мати критичне мислення, навички зіставлення та селекції інформації, пошук джерел інформації тощо, а правовідносин між ними ґрунтуватися на принципах поваги до інформаційних прав і свобод людини і громадянина.

Суб'єкти — споживачі інформації, що діють у цій галузі, реалізують своє конституційне право на пошук й одержання інформації будь-якого виду й форми подання за винятком інформації обмеженого доступу, порядок одержання якої регламентується особливо. Вони вступають у правовідносини з тими виробниками інформації, інформаційних об'єктів, які діють відповідно до покладених на них обов'язків щодо створення й поширення інформації (це, головним чином, державні підприємства, установи, організації й органи місцевого самоврядування), а також з виробниками інформації — авторами робіт або власниками інформаційних об'єктів. При цьому споживачі інформації несуть цивільно-правову, адміністративно-правову й кримінальну відповідальність за неправомірне використання отриманої інформації [7, с. 379].

У цьому контексті слід наголосити ще раз на кримінально-правовому аспекті досліджуваної проблеми, а саме кіберзлочинності. Як наголошував В. Курило, один із співавторів цієї статті, вивчення комп'ютерної злочинності в кібернетичному просторі дозволяє зробити висновок, зокрема, про те, об'єктом комп'ютерних злочинів виступає ціле коло суспільних відносин, які знаходяться під охо-

роною держави в сфері національної, громадської, інформаційної безпеки; економіки; конституційних прав і свобод людини і громадянина; дотримання честі і гідності особистості тощо. Специфічність комп'ютерних злочинів в тому, що поряд з правовідносинами у фізичному світі, вони існують і у віртуальному. Динаміка зареєстрованих комп'ютерних злочинів в Україні свідчить, що з року в рік їх число збільшується, і з упевненістю можна стверджувати, що дана тенденція буде зберігатися найближчим часом. Серйозні результати у протидії комп'ютерній злочинності можна досягти шляхом міжнародного вирішення проблем боротьби з транснаціональними комп'ютерними злочинами і їх переслідування в судовому порядку [20, с. 50].

Висновки. Ми приєднуємося до позиції тих дослідників, які вважають, що держава має виключні повноваження як по вертикалі, так і по горизонталі стосовно формування інформаційної культури населення в умовах війни і на законодавчому рівні повинна забезпечувати регулювання інформаційно-комунікативної системи для забезпечення безпеки особистості та цілісності держави.

Варто зазначити, що для формування інформаційно-комунікативної системи, забезпечення національної безпеки та врегулювання правовідносини у сфері інформаційної політики та безпеки особистості, держава повинна запровадити загальні і персональні санкції проти окремих суб'єктів інформаційного суспільства.

Боротьба з кіберзлочинністю є невід'ємною складовою формування інформаційно-правової культури особистості, особливо в умовах гібридної війни, яку веде проти українського народу, проти України московитський агресор сьогодні, оскільки чинник рівня її ефективності прямо впливає на рівень психологічної стійкості українців та їх патріотизм у смертельному протистоянні з рашистами — новітніми фашистами 21 століття.

Література

1. Арсенович Л. А. Шляхи формування системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки органів державної влади України в умовах розвитку цифрового суспільства України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). [Електронне видання]. Київ: НА СБУ, 2021. С. 7–9.
2. Биркович Т. І. Вплив трансформаційних процесів у державі на формування принципів державного регулювання соціально-культурного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 3. С. 86–89.
3. Богущ В. М., Бровко В. Д., Мамченко С. М. Підготовка фахівців з кібербезпеки в межах спеціальності 256 національна безпека (Забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері та кіберпросторі). Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). [Електронне видання]. Київ: НА СБУ, 2021. С. 12–14.

4. Войтко О.В., Солонніков В.Г. Державна інформаційна політика основа забезпечення інформаційної безпеки в умовах гібридної війни. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). [Електронне видання]. Київ: НА СБУ, 2021. С. 19–21.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>
6. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. Монографія / К.І. Беляков, С.Г. Онопрієнко, І.М. Шопіна: за заг. ред. К.І. Белякова. К.: КВІЦ, 2018. 168 с.
7. Коваленко Л.П. Суб'єкти інформаційних правовідносин. Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2012. 25.2. С. 376–379.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
9. Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози. Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 171–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2016_19_42
10. Ломачинська І.М., Ломачинський Б.Г. Роль інформаційної культури у регулюванні соціальних інформаційних систем. Вісник Львівського університету. 2020. 94 с.
11. Мануйлов Є.М., Прудникова О.В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни». Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. 1(32). С. 26–36. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.32.101672>
12. Про Доктрину інформаційної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
14. Прудникова О.В. Інформаційна культура інформаційного суспільства: філософський вимір. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. 4(31). С. 44–53. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.31.101656>
15. Prudnikova O., Kuznietsov O. Security at information culture: Wouldn't we lose humanity? Philosophy and Cosmology. 2018. Volume 21. P. 107–115.
16. Сопілко І.М. Роль Закону України «Про основи національної безпеки України» в реалізації державної інформаційної політики України. Юридичний науковий електронний журнал: Електронне наукове фахове видання. 2014. Вип. 2. С. 75.78.
17. Ткачук Т.Ю. Інформаційна безпека людини в глобальному інформаційному суспільстві / Т.Ю. Ткачук, Л.Г. Чистоклетов, О.Л. Хитра // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна; Серія юридична. 2021. Вип. 28. С. 118–124.
18. Шехавцов М.О. Специфіка організації навчально-виховного процесу в умовах інформаційно-гібридної війни / М.О. Шехавцов // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка: Педагогічні науки. 2019. Вип. 4 (160). С. 54–57.
19. Як війна змінює українське суспільство. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html>
20. Курило В.І. До питання протидії комп'ютерній злочинності в кібернетичному просторі // Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: Матеріали міжн. наук.-практ. конфер. Одеса. 22.11.2019 р., Одеса: ОДУВС, 2019. 108 с. С. 49–51.

References

1. Arsenovych L.A. Shliakhy formuvannya systemy pidgotovky kadriv u sferi kiberbezpeky orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy v umovakh rozvytku tsyfrovoho suspilstva Ukrainy. Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26 bereznia 2021 r.). [Elektronne vydannia]. Kyiv: NA SBU, 2021. S. 7–9.
2. Byrkovych T.I. Vplyv transformatsiinykh protsesiv u derzhavi na formuvannya pryntsyviv derzhavnoho rehulivannya sotsialno-kulturnoho rozvytku. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 3. S. 86–89.
3. Bohush V.M., Brovko V.D., Mamchenko S.M. Pidgotovka fakhivtsiv z kiberbezpeky v mezhakh spetsialnosti 256 natsionalna bezpeka (Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v informatsiinii sferi ta kiberprostori). Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26 bereznia 2021 r.). [Elektronne vydannia]. Kyiv: NA SBU, 2021. S. 12–14.

4. Voitko O.V., Solonnikov V.H. Derzhavna informatsiina polityka osnova zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v umovakh hibrydnoi viiny. Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26 bereznia 2021 r.). [Elektronne vydannia]. Kyiv: NA SBU, 2021. S. 19–21.
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zaborony vyhotovlennia ta poshyrennia informatsiinoi produktsii, spriamovanoi na propahuvannia dii derzhavy-ahresora». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>
6. Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir. Monohrafiia / K.I. Bieliakov, S.H. Onoprienko, I.M. Shopina: za zah. red. K.I. Bieliakova. K.: KVITs, 2018. 168 s.
7. Kovalenko L.P. Subiekty informatsiinykh pravovidnosyn. Uchenye zapysky Krynmskoho federalnogo unyversyteta ymeny V.Y. Vernadskoho. Yurydycheskye nauky. 2012. 25.2. S. 376–379.
8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
9. Lytvynenko O. Informatsiina skladova u suchasni hibrydnoi viini proty Ukrainy: vyklyky y zahrozy. Ukrainoznavchyi almanakh. 2016. Vyp. 19. S. 171–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2016_19_42
10. Lomachynska I.M., Lomachynskyi B.H. Rol informatsiinoi kultury u rehuliuванні sotsialnykh informatsiinykh system. Visnyk Lvivskoho universytetu. 2020. 94 s.
11. Manuilov Ye. M., Prudnykova O.V. Informatsiino-kulturna bezpeka Ukrainy v umovakh «hibrydnoi viiny». Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 2016. 1(32). S. 26–36. Doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.32.101672>
12. Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
13. Pro informatsiui: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 48. St. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
14. Prudnykova O.V. Informatsiina kultura informatsiinoho suspilstva: filosofskyi vymir. Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 2016. 4(31). S. 44–53. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.31.101656>
15. Prudnykova O., Kuznietsov O. Security at information culture: Wouldnt we lose humanity? Philosophy and Cosmology. 2018. Volume 21. P. 107–115.
16. Sopilko I.M. Rol Zakonu Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» v realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal: Elektronne naukove fakhove vydannia. 2014. Vyp. 2. S. 75.78.
17. Tkachuk T.Yu. Informatsiina bezpeka liudyny v hlobalnomu informatsiinomu suspilstvi / T.Yu. Tkachuk, L.H. Chystokletov, O.L. Khytra // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna; Serii yurydychna. 2021. Vyp. 28. S. 118–124.
18. Shekhavtsov M.O. Spetsyfika orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v umovakh informatsiino-hibrydnoi viiny / M.O. Shekhavtsov // Visnyk Natsionalnogo universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka: Pedahohichni nauky. 2019. Vyp. 4 (160). S. 54–57.
19. Iak viina zminiuie ukrainske suspilstvo. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html>
20. Kurylo V.I. Do pytannia protydii kompiuternii zlochynnosti v kibernetychnomu prostori // Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: Materialy mizhn. nauk.-prakt. konfer. Odesa. 22.11.2019 r., Odesa: ODUVS, 2019. 108 s. S. 49–51.

Бортняк Валерій Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент, ректор
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
Bortniak Valery
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Rector
V.I. Vernadsky Taurida National University
ORCID: 0000-0002-1285-966X

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8519

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ**

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ
ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ**

**REGULATORY AND LEGAL BASIS OF IMPLEMENTATION
OF FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE**

Анотація. У статті було досліджено нормативно-правові засади здійснення фінансового контролю в Україні. На основі проведеного дослідження, можемо встановити, що діючі нормативно-правові засади здійснення фінансового контролю в Україні налічують велику кількість нормативних актів, які «розпорошені» по різних галузях права – фінансовому, адміністративному, міжнародному тощо. Це безумовно є істотною проблемою, оскільки ускладнює процеси правозастосування, формує прогалини у діяльності органів державного фінансового контролю, а також свідчить про відсутність єдиної системи законодавства, що регулює здійснення фінансового контролю в Україні. Окрім хаотичності нормативних актів, проблема також пов'язана із тим, що державний фінансовий контроль реалізується багатьма державними органами, які використовують різні види, форми та методи фінансового контролю. Водночас, на наше переконання, основна проблема полягає у відсутності досконалої єдиної системи нормативного матеріалу, а також оновленого закону щодо регламентації основних засад діяльності органів державного фінансового контролю. У статті нами обґрунтовувалася теза про те, що положення Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 1993 р. певним чином є застарілими і не відповідають сучасному стану суспільних відносин в цій сфері. В роботі окрему увагу було зосереджено на законопроектній діяльності, зокрема, розглянуто проект Закону «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» № 9086 від 17.09.2018 р. Вивчення руху розглядуваного проекту закону свідчить про те, що спочатку його було відправлено на доопрацювання, а потім у 2019 р. відкликано. Проте, на нашу думку, сам процес обговорення абсолютно нового закону (не внесення змін до чинного закону, який було прийнято майже 30 років тому), свідчить про готовність законодавця до прийняття нового нормативного акту в цій сфері, що докорінно змінить систему нормативної регламентації здійснення фінансового контролю в Україні. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є питання законопроектної роботи щодо правового регулювання фінансового контролю в Україні, дослідження міжнародних джерел, що стосуються визначеної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: фінансовий контроль, нормативно-правові засади, законопроект, фінанси, контроль, Держаудитслужба.

Аннотация. В статье были исследованы нормативно-правовые основы осуществления финансового контроля в Украине. На основе проведенного исследования, можно установить, что действующие нормативно-правовые основы осуществления финансового контроля в Украине насчитывают большое количество нормативных актов, которые «разпылены» по разным отраслям права – финансовой, административной, международной и т.д. Это, безусловно, является существенной проблемой, поскольку усложняет процессы правоприменения, формирует пробелы в деятельности

органов государственного финансового контроля, а также свидетельствует об отсутствии единой системы законодательства, регулирующей осуществление финансового контроля в Украине. Кроме хаотичности нормативных актов проблема также связана с тем, что государственный финансовый контроль реализуется многими государственными органами, которые используют различные виды, формы и методы финансового контроля. В то же время, по нашему убеждению, основная проблема состоит в отсутствии совершенной единой системы нормативного материала, а также обновленного закона по регламентации основных принципов деятельности органов государственного финансового контроля. В статье нами обосновывался тезис о том, что положения Закона Украины «Об основных принципах осуществления государственного финансового контроля в Украине» от 1993 г. определенным образом устарели и не соответствуют современному состоянию общественных отношений в этой сфере. В работе отдельное внимание было сосредоточено на законопроектной деятельности, в частности, рассмотрен проект Закона «Об основных принципах деятельности органов государственного финансового контроля» № 9086 от 17.09.2018 г. Изучение движения рассматриваемого проекта закона свидетельствует о том, что первоначально он был отправлен на доработку, а затем в 2019 г. отозван. Однако, по нашему мнению, сам процесс обсуждения совершенно нового закона (не внесение изменений в действующий закон, принятый почти 30 лет назад), свидетельствует о готовности законодателя к принятию нового нормативного акта в этой сфере, что коренным образом изменит систему нормативной регламентации осуществления финансового контроля в Украине. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются вопросы законопроектной работы по правовому регулированию финансового контроля в Украине, исследования международных источников, касающихся определенной сферы общественных отношений.

Ключевые слова: финансовый контроль, нормативно-правовые основы, законопроект, финансы, контроль, Государственная служба.

Summary. The article examined the regulatory and legal basis of financial control in Ukraine. On the basis of the conducted research, we can establish that the current regulatory and legal basis of financial control in Ukraine includes a large number of regulatory acts that are «scattered» in various fields of law – financial, administrative, international, etc. This is definitely a significant problem, as it complicates law enforcement processes, creates gaps in the activities of state financial control bodies, and also indicates the absence of a unified system of legislation regulating the implementation of financial control in Ukraine. In addition to the chaotic regulatory acts, the problem is also related to the fact that state financial control is implemented by many state bodies that use different types, forms and methods of financial control. At the same time, in our opinion, the main problem lies in the lack of a perfect unified system of normative material, as well as an updated law on the regulation of the basic principles of the activities of state financial control bodies. In the article, we substantiated the thesis that the provisions of the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Financial Control in Ukraine» of 1993 are somewhat outdated and do not correspond to the current state of social relations in this area. In the work, special attention was focused on legislative activity, in particular, the draft Law «On the Basic Principles of the Activities of State Financial Control Bodies» No. 9086 dated September 17, 2018 was considered. The study of the movement of the considered draft law shows that it was initially sent for revision, and then in 2019 it was withdrawn. However, in our opinion, the very process of discussing a completely new law (not making changes to the current law, which was adopted almost 30 years ago), indicates the willingness of the legislator to adopt a new regulatory act in this area, which will fundamentally change the system of regulatory regulation of the implementation of financial control. Prospects for further research in this direction are the issue of legislative work on the legal regulation of financial control in Ukraine, the study of international sources related to a certain sphere of public relations.

Key words: financial control, regulatory and legal principles, draft law, finances, control, State Audit Service.

Постановка проблеми. На сьогодні у всьому світі фінансові засоби є одним із ключових способів функціонування державного та приватного сектору економіки. Діяльність, пов'язана із фінансами, потребує контролю та організації. Для того, щоб фінансовий контроль відбувався із дотриманням засад законності, верховенства права, правової визначеності, його організація має відбуватися відповідно до нормативно-правової бази, яка розроблена в кожній країні і враховує всі особливості побудови національної системи управління. Мова

йде про те, що кожна держава має створити власну нормативно-правову базу здійснення фінансового контролю, щоб здійснення цього виду державного управління відбувалося із дотримання ефективності і правової визначеності.

Фінансовий контроль має здійснюватися відповідно до нормативно-правових засад, які побудовані і закріплені на рівні законодавства в кожній країні. Тільки чітка регламентація дій, пов'язаних із фінансовим контролем, нормативними актами забезпечить ефективний та результативний фі-

нансовий контроль в Україні. Нажаль наразі залишаються непоодинокими випадки неналежного нормативного регулювання відповідних правовідносин, присутні колізії в нормах права, а також інші дефекти законодавства. Вбачається, що цього не має бути і в Україні має бути впорядковане, уніфіковане, побудоване на основних засадах, законодавче підґрунтя здійснення фінансового контролю.

Становлення інституту фінансового контролю в Україні практично відбулося і відбувається разом із процесом державотворення і формуванням незалежної, суверенної держави із ринковою економікою. Все це зумовлює актуальність і затребуваність дослідження нормативно-правових засад здійснення фінансового контролю в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про велику кількість наукових напрацювань в цій сфері. Водночас, законотворчий процес є безперервним і кожний новий нормативний акт робить раніше проведене наукове дослідження певним чином, застарілим. Варто звернути увагу на роботу В. Піхоцького, в дисертаційній роботі якого один із розділів присвячено питанню розвитку законодавчого та нормативного забезпечення державного фінансового контролю в Україні [1]. Правове регулювання фінансового контролю в Україні стало предметом окремого наукового дослідження такими авторами як М. Ковалів, С. Єсімов, І. Проць, Ю. Лозинський. В роботі проводиться аналіз теоретичних, методологічних і практичних проблем в галузі фінансового контролю у контексті політики європейської інтеграційної держави. На основі досягнень правової ті економічної науки, аналізу чинного законодавства та практики нормативно-правового регулювання фінансового контролю в Європейському Союзі розкриваються теоретико-методологічні та правові особливості державного фінансового контролю [2]. В. Прасюк присвятив своє дисертаційне дослідження адміністративно-правовому регулюванню державного фінансового контролю за законодавством України. Автором проведено системний аналіз основних засад адміністративно-правового регулювання державного фінансового контролю за законодавством України, виокремлено проблеми в його правовому регулюванні та правозастосовній практиці тощо [3]. Особливості правового регулювання фінансового контролю в Україні розглянуто М. Крутько [4]. Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання стало предметом наукового дослідження А. Колісник. Авторкою наголошено на необхідності

удосконалення чинного законодавства в сфері фінансового контролю [5]. Правове регулювання фінансово-контрольних правовідносин було проаналізовано в роботі Л. Касьяненко [6]. Не знижуючи вагомості і ґрунтовності проведених наукових досліджень, вважаємо, що обрана нами проблематика потребує нового наукового аналізу з огляду на постійні процеси оновлення і удосконалення законодавства. Фактично прийняття кожного нормативного акту впливає на нормативне підґрунтя здійснення фінансового контролю в Україні.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад здійснення фінансового контролю в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо здійснення фінансового контролю в Україні; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині правового регулювання, зокрема щодо здійснення фінансового контролю. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування та формалізації, аналізу та синтезу та логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку України як незалежної і суверенної держави із ринковою економікою характеризується, з одного боку, супер динамічним розвитком та багатовекторністю процесів, реформ у всіх сферах суспільного життя загалом та державного управління зокрема, які обумовлені передусім її євроінтеграційними прагненнями та процесами цифровізації і автоматизації. Безспірним є той факт, що до 24 лютого 2022 р. (до повномасштабного вторгнення) Україна активно розвивалася і сфера державного управління також перебувала у постійному процесі змін та оновлень. Варто звернути увагу на процеси діджиталізації, що не минули і сферу державного управління. Наголосимо на цілях Міністерства цифрової трансформації України до 2024 р.: 100% послуг для громадян та бізнесу будуть онлайн; 95% населення, соціальних об'єктів і головних автошляхів будуть мати покриття швидкісним інтернетом, 6 млн. українців будуть залучені до програми розвитку цифрових навичок та інше [7]. Щодо фінансів, зазначимо, що за даними Міністерства цифрової трансформації застосунок «Дія» допоміг Україні зекономити 16,3 млрд. грн.

З другого боку — сучасний стан розвитку України характеризується складністю реалізації загальнонаціональних завдань і цілей у різних сферах

суспільного життя через низку чинників, зокрема: 1) початок повномасштабної війни; 2) обмежений обсяг необхідних фінансових ресурсів у державі; 3) недосконалість нормативної бази, наявність дефектів законодавства, що сприяє неефективності його застосування, 4) низький рівень взаємодії державних органів між собою та суспільством; 5) відсутність ефективного механізму координації і звітування керівників державних органів про результати їх діяльності (майже не застосовується громадський контроль задля забезпечення ефективності функціонування органів виконавчої влади); 6) вкрай низький рівень фінансово-бюджетної дисципліни тощо.

Розглядаючи нормативне забезпечення фінансового контролю, вчені в першу чергу акцентують свою увагу на міжнародному нормативному акті — Декларації про керівні принципи фінансового контролю, яка була прийнята в жовтні 1977 року на X конгресі INTOSAI міжнародної організації вищих органів фінансового контролю, що діє під егідою ООН і об'єднує Незалежні державні органи фінансового контролю 174 країн світу (Лімська декларація). Варто зазначити, що Декларація заснована на таких правових принципах як верховенство закону та демократія. Укладачі визначають ці принципи як ключові передумови для дійсно незалежного державного аудиту та наріжний камінь, на якому засновано Лімську декларацію. Підкреслимо, що ці принципи втілені у національному законодавстві як керівні положення і принципи, що є нормами прямої дії і забезпечуються органами держави.

Стаття 1 Декларації визначає, що зміст та організація контролю є обов'язковими елементами управління громадськими фінансовими коштами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль визначається авторами цього документи не як самоціль. Тобто контроль не заради контролю, а як невід'ємна частина системи регулювання. Така система має на меті виявлення відхилень від прийнятих стандартів та порушень принципів законності, продуктивності, результативності та економічності в управлінні фінансами на допустимо більш ранній стадії, щоб мати можливість вжити коригуючих заходів, залучити винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому [8]. Аналіз цитованих положень дозволяє констатувати різні цілі, напрямки фінансового контролю, серед яких нами виділяються наступні:

- виявлення порушень принципів законності, продуктивності, результативності та економічності на ранній стадії;
- вжиття коригуючих заходів у випадку виявлення порушень означених вище принципів;
- притягнення винних у порушенні принципів до відповідальності;
- отримання компенсації за заподіяну шкоду;
- запобігання та мінімізація порушень у подальшій діяльності.

Вважаємо, що на цих цілях має бути побудованих фінансовий контроль і наразі, незважаючи на те, що з моменту прийняття Декларації пройшло більше 30 років.

Щодо національних джерел правового регулювання, перше місце звісно посідає Конституція України. Вчені зазначають, що система нормативно-правового забезпечення фінансового контролю в Україні має велику кількість «розпорошених» законів і підзаконних нормативно-правових актів, що на практиці створюють істотні проблеми в процесі правозастосування та значно розбалансовують фінансове законодавство. На думку М. Крутько, основне місце в ієрархії законодавчих актів із питань регулювання державного фінансового контролю належить Конституції України як Основному Закону, що закріплює керівні ідеї здійснення фінансового контролю, визначає правовий статус і повноваження у сфері контролю таких органів виконавчої та законодавчої влади, як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України [4, с. 27].

Далі після Конституції України іде ціла низка кодифікованих актів — Бюджетний кодекс України; Господарський кодекс України; Кодекс адміністративного судочинства України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України.

Аналіз Бюджетного кодексу свідчить, що в ньому закріплені контрольні повноваження органів державного фінансового контролю, однак суб'єкти, об'єкти та предмет бюджетного контролю не чітко визначені, не приділяється достатня увага порядку здійснення контролю відповідними суб'єктами та інше.

Щодо законів, на нашу думку, до них слід віднести Закон України «Про банки і банківську діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про

організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» ті інші.

Враховуючи обсяг дослідження, зупинимось лише на окремих законодавчих актах, а також проектах законів, які формують нормативно-правові засади здійснення фінансового контролю в Україні.

Зазначимо про національне законодавство — Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [9]. Вказаний нормативний акт було прийнято у 1993 р. і на цей час до нього було внесено більше 25 змін та доповнень. Варто зазначити про неодноразові спроби законодавця прийняти новий нормативний акт для регламентування правових та організаційних засад здійснення державного фінансового контролю в Україні.

Науковці зазначають, що положення розглядуваного Закону від 26.01.1993 р. потребують докорінного удосконалення, оскільки зберігають низку серйозних проблем, серед яких слід виділити, зокрема такі, як: відсутність офіційного закріплення поняття «державний фінансовий контроль» із класифікаційним поділом на «зовнішній» і «внутрішній»; відсутність закріплення принципів державного фінансового контролю; відсутність єдиних стандартів державного фінансового контролю; відсутність визначення об'єкту та предмету державного фінансового контролю та їх структурних елементів та багато інших [3, с. 179].

Одна із спроб — це проект Закону «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» № 9086 від 17.09.2018 р. Цей проект визначає основні принципи, правові та організаційні засади діяльності органів державного фінансового контролю. Автори законопроекту визначають місією органів державного фінансового контролю участь у забезпеченні економічного добробуту країни та виконання функцій держави шляхом здійснення державного фінансового контролю, надання Кабінету Міністрів України та громадянам України достовірної і повної інформації відповідно до завдань органів державного фінансового контролю. При цьому основними завданнями органів державного фінансового контролю є: забезпечення формування і реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю; здійснення державного фінансового контролю. Одним із ключових нововведень проекту нами визначається те, що державний фінансовий аудит закріплено в якості заходу державного фінансового контролю, що спрямований на оцінку законності, ефективності, економності та результативності управління ресурсами та їх використання, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової та бюджетної звітності, стану внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, оцінку надійності, безпеки, результативності та ефективності автоматизованих інформаційних систем, обробки інформації [10].

Узагальнено можна визначити, що автором проекту є Держаудитслужба, яка вважає, що цей проект допоможе створити консолідоване та гармонізоване законодавство з дієвими механізмами його імплементації у сфері державного фінансового контролю, що є осередком стратегічних реформ розвитку держави в середньостроковій перспективі.

Проектом пропонується визначити основні засади організації, повноваження, підстави і порядок діяльності органів державного фінансового контролю загалом та Держаудитслужби як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом зокрема. Проект передбачає оновлення та модернізацію чинного законодавства у сфері державного фінансового контролю для підвищення його якості та ефективності на державному, регіональному та місцевому рівні. Адже розбудова якісного законодавчого забезпечення системи державного фінансового контролю набуває першочергового значення для прозорості системи державного управління та використання державних ресурсів, дієвості контрольних функцій Уряду України, що посилює довіру суспільства до державних органів. У зв'язку з цим зростає роль і значення Держаудитслужби як єдиного в Україні органу урядового фінансового контролю [11].

Вивчення руху розглядуваного проекту закону свідчить про те, що спочатку його було відправлено на доопрацювання, а потім у 2019 р. відкликано із висновком про те, що його положення є суперечливими відносно діючого законодавства, міжнародних стандартів та найкращої практики Європейського Союзу щодо розвитку системи державного фінансового контролю, а також щодо напрямів реформування діяльності органів відповідного контролю, передбачених стратегічними документами Уряду.

Проте, на нашу думку, сам процес обговорення абсолютно нового закону (не внесення змін до чинного закону, який було прийнято майже 30 років тому), свідчить про готовність законодавця до прийняття нового нормативного акту в цій сфері, що докорінно змінить систему нормативної

регламентації здійснення фінансового контролю в Україні.

Щодо роботи Держаудитслужби в аспекті формування нормативно-правових засад здійснення фінансового контролю в Україні, звернемо увагу на результати роботи Держаудитслужби за 2020 р. Як звітує Держаудитслужба, за звітний період було розроблено 13 нормативно-правових актів, у тому числі: Постанова КМУ від 16 грудня 2020 р. № 1266 «Про внесення змін до постанов КМУ від 1 серпня 2013 р. № 631 і від 11 жовтня 2016 р. № 710»; Наказ Мінфіну від 28.10.2020 № 647, щодо методики, порядку розрахунку та переліку нових автоматичних індикаторів ризику, які використовують аудитори для відбору процедур закупівель для моніторингу; Наказ Мініфіну 08.09.2020 № 552, щодо форми висновку про результати моніторингу процедури закупівлі та порядку його заповнення; Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного фінансового контролю» [12].

В аспекті сучасних реалій, особливого значення набуває правова регламентація здійснення фінансового контролю в умовах воєнного стану. Зокрема, було прийнято Постанову Кабінету міністрів України «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану» від 07 травня 2022 р. № 561 [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

У статті було досліджено нормативно-правові засади здійснення фінансового контролю в Україні. На основі проведеного дослідження, можемо встановити, що діючі нормативно-правові засади здійснення фінансового контролю в Україні налічують велику кількість нормативних актів, які «розпорошені» по різних галузях права — фінансовому, адміністративному, міжнародному тощо. Це безумовно є істотною проблемою, оскільки ускладнює процеси правозастосування, формує прогалини у діяльності органів державного фінансового контролю, а також свідчить про відсутність єдиної системи законодавства, що регулює здійснення фінансового контролю в Україні. Окрім хаотичності нормативних актів, проблема також пов'язана із тим, що державний фінансовий контроль реалізу-

ється багатьма державними органами, які використовують різні види, форми та методи фінансового контролю. Водночас, на наше переконання, основна проблема полягає у відсутності досконалої єдиної системи нормативного матеріалу, а також оновленого закону щодо регламентації основних засад діяльності органів державного фінансового контролю. Всі чинні нормативні акти у сукупності не становлять собою єдину узгоджену і взаємопов'язану систему, якою можуть користуватися відповідні органи під час здійснення фінансового контролю. Відсутність такої системи є негативним чинником, адже спричиняє неузгодженість і протиріччя у роботі контрольних органів, а також прогалини і дефекти самого законодавства, що регулює цю сферу суспільних відносин.

У статті нами обґрунтовувалася теза про те, що положення Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 1993 р. певним чином є застарілими і не відповідають сучасному стану суспільних відносин в цій сфері. В роботі окрему увагу було зосереджено на законопроектній діяльності, зокрема, розглянуто проект Закону «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» № 9086 від 17.09.2018 р. Вивчення руху розглядуваного проекту закону свідчить про те, що спочатку його було відправлено на доопрацювання, а потім у 2019 р. відкликано. Проте, на нашу думку, сам процес обговорення абсолютно нового закону (не внесення змін до чинного закону, який було прийнято майже 30 років тому), свідчить про готовність законодавця до прийняття нового нормативного акту в цій сфері, що докорінно змінить систему нормативної регламентації здійснення фінансового контролю. Отже, наразі є актуальним та затребуваним питання щодо підготовки і прийняття нового Закону «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю», в якому мають бути враховані всі сучасні виклики і пропозиції і усунені всі недоліки чинного законодавства.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку можуть стати питання законопроектної роботи щодо правового регулювання фінансового контролю в Україні, дослідження міжнародних джерел, що стосуються визначеної сфери суспільних відносин та інші питання.

Література

1. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики: дис.д.ю.н., Львів, 2015. 530 с.
2. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М., Лозинський Ю.Р. Правове регулювання фінансового контролю в Україні: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 267 с.
3. Прасюк В.М. Адміністративно-правове регулювання державного фінансового контролю за законодавством України: дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 227 с.
4. Крутько М.А. Особливості правового регулювання фінансового контролю в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 54, Т. 1. С. 26–29. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.1.6>
5. Колісник А.С. Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Право та інновації. 2020. № 3 (31). С. 71–77. doi: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-3\(31\)-11](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-3(31)-11)
6. Касьяненко Л.М. Правове регулювання фінансово-контрольних правовідносин. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Випуск 4 (40). С. 115–119.
7. Цілі до 2024 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry#section-goals> (дата звернення 13.12.2022).
8. Декларація про керівні принципи фінансового контролю. URL: <https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-1-Lima-declaration-Ruso.pdf> (дата звернення 13.12.2022).
9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 13. Ст. 110.
10. Проект Закону про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю № 9086 від 17.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (дата звернення 10.12.2022).
11. Пояснювальна записка до Проекту Закону про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (дата звернення 13.12.2022).
12. Результати роботи державної аудиторської служби за 2020 рік. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/cf6defb1-f161-4783-a533-3f6519dead97_%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82%2003.pdf (дата звернення 13.12.2022).
13. Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України від 07 травня 2022 р. № 561. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-zdiysnennya-derzhavnogo-finansovogo-kontrolyu-v-umovah-voennogo-s561-070522> (дата звернення 13.12.2022).

References

1. Pikhotskyi V.F. (2015). Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: kontseptualni zasady teorii ta praktyku [The system of state financial control in Ukraine: conceptual foundations of theory and practice: thesis] dys. d.iu.n., Lviv, 530 s. [in Ukrainian].
2. Kovaliv M.V., Yesimov S.S., Prots I.M., Lozynskiy Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання finansovoho kontroliu v Ukraini: navchalnyi posibnyk [Legal regulation of financial control in Ukraine: a study guide]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 267 s. [in Ukrainian].
3. Prasiuk V.M. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання derzhavnoho finansovoho kontroliu za zakonodavstvom Ukrainy [Administrative and legal regulation of state financial control according to the legislation of Ukraine: dissertation.] dys. kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia, 227 s. [in Ukrainian].
4. Krutko M.A. (2021). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання finansovoho kontroliu v Ukraini [Peculiarities of legal regulation of financial control in Ukraine.]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. № 54, Т. 1. S. 26–29. [in Ukrainian].
5. Kolisnyk A.S. (2020). Pravove rehuliuвання finansovoho kontroliu za diialnistiu subiektiv hospodariuvannya [Legal regulation of financial control over the activities of business entities]. Pravo ta innovatsii. № 3 (31). S. 71–77. [in Ukrainian].
6. Kasianenko L.M. (2018). Pravove rehuliuвання finansovo-kontrolnykh pravovidnosyn [Legal regulation of financial and control legal relations]. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. Vypusk 4 (40). S. 115–119. [in Ukrainian].
7. Tsili do 2024 roku [Goals until 2024]. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry#section-goals> (date of application 13.12.2022). [in Ukrainian].
8. Deklaratsiia pro kerivni pryntsypy finansovoho kontroliu. URL: <https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-1-Lima-declaration-Ruso.pdf> (date of application 13.12.2022). [in Ukrainian].

9. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 № 2939-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 13. St. 110. [in Ukrainian].
10. Proiekt Zakonu pro osnovni zasady diialnosti orhaniv derzhavnoho finansovoho kontroliu № 9086 vid 17.09.2018 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (date of application 10.12.2022). [in Ukrainian].
11. Poiasniuvalna zapyska do Proektu Zakonu pro osnovni zasady diialnosti orhaniv derzhavnoho finansovoho kontroliu. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (date of application 13.12.2022). [in Ukrainian].
12. Rezultaty roboty derzhaudytsluzhby za 2020 rik. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/cf6defb1-f161-4783-a533-3f6519dead97_%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82%2003.pdf (date of application 13.12.2022). [in Ukrainian].
13. Deiaki pytannia zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 07 travnia 2022 r. № 561. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zdijsnennya-derzhavnogo-finansovogo-kontrolyu-v-umovah-voyennogo-s561-070522> (date of application 13.12.2022). [in Ukrainian].

Горбонос Вікторія Вячеславівна

*доктор філософії у галузі права, старший викладач
кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*

Horbonos Viktoriia

*PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of
Fundamental and Private Legal Disciplines
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University*

Кронівець Тетяна Миколаївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*

Kronivets Tetiana

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Fundamental and Private Legal Disciplines
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8486

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

LEGAL REGULATION OF FORENSIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS: NATIONAL AND EUROPEAN EXPERIENCE

Анотація. Метою дослідження є вивчення сутності та особливостей судово-експертної діяльності в контексті сучасних реалій та захисту прав дитини, а також конкретних питань, що виникають у правовому регулюванні судово-експертної діяльності на національному та європейському рівнях. Розглядається питання геномної інформації та її застосування для захисту прав людини, а також аспект створення баз даних для здійснення ефективного та оперативного правосуддя і забезпечення прав людини. Особливо важливим на сьогодні є те, що геномна інформація є необхідною для розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації, оскільки війна принесла українцям величезні втрати – тисячі вбитих і закатованих українців. Саме через війну багато людей вважаються зниклими безвісти, багато – були захоплені у полон. У таких випадках родичам таких осіб рекомендується разом із заявою до поліції про факт зникнення людини здавати біологічні зразки. У тому числі на це мають право і неповнолітні особи. Окрім того неповнолітні, недієздатні та обмежено дієздатні особи мають право подати свою геномну інформацію для реєстрації за наявності письмової згоди їх законних представників.

Під час написання цієї статті здійснювались загальнонаукові теоретичні методи дослідження, а також проведено аналіз опублікованих даних та законодавчої бази щодо правового регулювання експертизи ДНК, як одного з найбільш важливих напрямів експертних досліджень в умовах війни.

Результати. Виявлено основні напрями вирішення проблем, що мають найвагоміше значення для того, аби ДНК-аналіз в Україні набув необхідного розвитку. Визначено та обґрунтовано важливість збору геномної інформації, а також створення різноманітних баз даних. Представлена важливість дотримання законодавства під час збору, зберігання та використання інформації про особу, з метою ефективної роботи правосуддя та забезпечення прав людини. Підкреслена важливість судової експертизи для встановлення об'єктивної істини, розробки й практичного впровадження наукових методів та методик, дослідження матеріалів під час розслідування злочинів і судового розгляду справ.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, права дитини, експертиза ДНК, геномна інформація.

Summary. The purpose of the work is to study the essence and features of forensic expert activity in the context of modern realities and the protection of children's rights, as well as specific issues arising in the legal regulation of forensic activity at the national and European levels. The issue of genomic information and its application for the protection of human rights is considered, as well as the aspect of creating databases for the implementation of effective and operational justice and ensuring human rights. It is especially important today that genomic information is necessary for the search for missing persons and identification, since the war brought huge losses to Ukrainians – thousands of killed and tortured people. Because of the war, many people are considered missing, many were captured. In such cases, the relatives of these persons are advised to submit biological samples together with a statement to the police about the fact. Minors also have the right to do so. In addition, minors, incapacitated persons and persons with limited legal capacity have the right to submit their genomic information for registration with the written consent of their legal representatives.

While creating this article, general scientific theoretical research methods were carried out, as well as an analysis of published data and the legislative framework regarding the legal regulation of DNA expertise, as one of the most important areas of expert research in wartime conditions.

The results. The main areas of problem solving are identified. They are essential for DNA analysis in Ukraine to acquire the necessary development. The importance of the collection of genomic information, as well as the creation of various databases, were defined and substantiated. The importance of complying with the law during the collection, storage and use of information about a person, for the purpose of effective justice and ensuring human rights, is presented. Forensic examination is necessary for the establishment of objective truth, the development and practical implementation of scientific methods and techniques, the study of materials during the investigation of crimes and the trial.

Key words: forensic expert activity, childrens' rights, DNA examination, genomic information.

Постановка проблеми. В сучасних реаліях війни на теренах нашої держави важливого значення набувають судово-експертні дослідження, завдяки яким ефективно відбувається забезпечення прав наших громадян та захист їх інтересів. Слід зазначити, що подібні дослідження є вкрай специфічними, адже вони пов'язані з професійною діяльністю компетентних осіб і мають техніко-науковий характер, тобто це процес, який потребує наявності не тільки об'єкту дослідження, а і професійних знань, умінь і навичок, відповідного матеріально-технічного забезпечення, а також ефективної організації роботи відповідних фахівців і спеціалістів. Діяльність останніх можна вважати унікальною, оскільки виключно судові експерти уповноважені провадити дослідження для задоволення потреб правосуддя. Тому, беззаперечним є той факт, що установи, що здійснюють судово-експертні дослідження, часто є обов'язковим суб'єктом як досудового слідства, так і судових проваджень із специфічною компетенцією. Важливе місце серед списку таких досліджень посідає експертиза ДНК. Працюючи зі справами, пов'язаними із захистом та реалізацією прав дитини, важливо ґрунтовно ознайомитися та розібратися в наявному законодавстві щодо обраного напрямку діяльності, адже будь-який процес оптимізації повинен мати відповідне правове, матеріальне та теоретичне підґрунтя.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Основні аспекти судово-експертної діяльності та можливості удосконалення цієї системи знайшли

своє відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, науковців і практиків, серед яких: А. М. Авторгов [1], О. М. Бандурка [2], О. І. Безпалова [3] тощо [4, с. 21]. Якщо говорити про проблемні питання, що стосуються ДНК експертизи, вони чудово розкриті у роботах І. Ю. Горбатенко [5], Д. О. Уманського, Р. Г. Кривди [6], О. В. Матарикіна [7] тощо [8, с. 160]. Проте практичний аспект правового регулювання судово-експертної діяльності в контексті захисту прав дитини, а також практичні рекомендації щодо засобів і методів виявлення, вилучення, дослідження, оцінки і використання в доказуванні у кримінальному провадженні інформації, одержаної з ДНК, й надалі потребують ґрунтовного дослідження та удосконалення.

Постановка завдання. В умовах військових дій, постійної терористичної загрози великого значення набула ідентифікація останків загиблих, а також їх пошук, шляхом застосування генетичного аналізу. Більш того, цей метод аналізу є основним у справах про встановлення батьківства, біологічної спорідненості у випадках з особами, які втратили пам'ять, а також з бездомними і загубленими дітьми, кількість яких, на жаль, є досить великою у реаліях сьогодення. Отже, якщо говорити про правове регулювання судово-експертної діяльності, у тому числі у контексті захисту прав дитини, то можна з упевненістю виділити значимість експертизи ДНК, яку відносять до найбільш точних методів ототожнення людини.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні злочинність постає перед нами у нових сферах та проявах. Аби забезпечити їй гідне протистояння, можливості різних наук об'єднуються, що набуває все більшого значення у сучасних реаліях війни. Якщо говорити про ДНК експертизу — це надважливий напрям дослідження, який з кожним днем набуває масштабності у боротьбі за права та свободи людини, що порушуються тяжкими злочинами, в тому числі в умовах окупації.

Аналізуючи матеріали дослідження під час написання цієї статті, виділено основні напрями вирішення проблем, що мають вагоміше значення для того, аби ДНК-аналіз в Україні набув необхідного розвитку. На нашу думку, це:

- 1) покращення рівня правового регулювання геномної реєстрації населення України;
- 2) створення єдиної основи, як інструментальної, так і методологічної для регулювання діяльності державних криміналістичних лабораторій;
- 3) практичне застосування технологій скринінгу ДНК, а також забезпечення ними криміналістичних лабораторій, з метою виявлення тяжких злочинців за залишеними біологічними слідами-матеріалами;
- 4) постійне збільшення автоматизованих баз даних ДНК-профілів для того, щоб використовувати їх в процесі розслідування злочинів [8, с. 161].

Важливою новелою у правовому регулюванні судово-експертної діяльності стало ухвалення Верховною Радою законопроекту «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [9]. Говорячи про таку інформацію ми маємо на увазі відомості про генетичні ознаки людини, тобто фактично це генетичні дані (зразки ДНК). У розумінні законодавства про захист персональних даних геномна інформація відноситься до чутливих персональних даних, тобто відомостей чи сукупності відомостей про особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, які підлягають особливому порядку обробки та відповідним гарантіям захисту (ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» [10], ст. 6 Конвенції Ради Європи № 108 про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [11] та ст. 9 Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [12].

І. Бондаренко зазначає, що: «... світовий досвід з ведення подібних обліків свідчить про доціль-

ність створення єдиної бази даних ДНК. За таким принципом ведуться бази даних ДНК в США, Великобританії, Польщі, Німеччині, Італії, Іспанії, Франції» [13]. У багатьох країнах світу започатковано відповідні реєстри. Доведення високої ймовірності ідентифікації особи за ДНК-профілем створило підґрунтя для започаткування в багатьох країнах світу відповідних реєстрів. Наприклад, Великобританія — у 1995 році створює базу даних ДНК Національної кримінальної розвідки, в яку до 2020 року внесено 6,6 млн. профілів, що дозволило у період з 2001 по 2020 роки ідентифікувати 731 тис. зразків ДНК [14, с.71]. США у 2000 році створили федеральний підрозділ бази даних ДНК (FDDU), який обслуговує велику спільноту криміналістів, допомагаючи ідентифікувати осіб, профілі яких знаходяться у Національній системі індексу ДНК (NDIS) [15]. У Німеччині кожна з лабораторій може проводити низку експертиз (наприклад, аналіз ДНК), а також є утримувачем баз даних кримінально-значущої інформації, наприклад, відбитків пальців. Діяльність лабораторій щодо накопичення інформаційних баз регламентується Розділом 4 Закону Німеччини «Про Федеральне управління кримінальної поліції та співробітництво уряду Федерації та федеративних земель у кримінальних справах» [16].

Прийняття цього документу в Україні означає, що проводитиметься обов'язкова та добровільна державна реєстрація геномної інформації. Звичайно ж ці відомості є конфіденційними. Тут також варто згадати статтю 6 Конвенції Ради Європи № 108, в якій йдеться про вимогу заборони автоматизованої обробки персональних даних, якщо це не передбачено внутрішнім законодавством [11]. Це підкреслює важливість ухвалення цього Закону для виконання вимог міжнародних договорів.

До ДНК-бази обов'язково вноситимуть дані людей, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини, перелік яких можна знайти у законодавстві. Внесення такої інформації відбуватиметься за кошти державного бюджету. У контексті сьогодення та захисту прав дитини вона є надзвичайно важливою для розшуку безвісти зниклих людей, дітей, ідентифікації останків тощо.

Заступник Міністра внутрішніх справ України Ігор Бондаренко на своїй сторінці у facebook говорить про те що фахівці Експертної служби МВС постійно проводять молекулярно-генетичні дослідження, пов'язані із воєнними злочинами військових рф на території України. За період війни призначено вже понад 6 тисяч експертиз щодо встановлення особи, з яких близько 40%

вже виконані: «Саме тому зараз надзвичайно актуальним є створення інструменту для накопичення та систематизації даної інформації, надання їй правового статусу для використання як доказової бази у процесі доведення злочинів окупантів проти України», — зазначив Бондаренко [17].

Закон вступає в силу з 06.02.2023 року. Проте окремі положення діють уже сьогодні, що стосується саме відбору матеріалу. В основному, така інформація буде використовуватись для розкриття злочинів у кримінальних провадженнях. У даному контексті варто також зазначити статтю 37 ЗУ «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» [18]. Адже саме у ній зазначається, що для запобігання вчинення злочинів та здійснення кримінального переслідування, необхідні засоби зберігання та накопичення даних для ідентифікації ДНК осіб, яких засудили за скоєння правопорушень.

Як ми уже зазначали вище, особливо важливим на сьогодні є те, що геномна інформація є необхідною для розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації. Звичайно можна здійснювати комплексні генетичні дослідження, які також передбачені у нашому законодавстві. Проте, для того, щоб здійснити пошук безвісти зниклої особи потрібне дослідження зразків близьких родичів, а вони не завжди наявні, або особистих речей. Більш того, необхідні дозволи обробки персональних даних родичів для того, щоб здійснювати пошуки на спорідненість.

Для того, щоб добровільно подати свою геномну інформацію для реєстрацію, не потрібно особливого дозволу. На це мають право громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також неповнолітні, недієздатні та обмежено дієздатні особи за наявності письмової згоди їх законних представників. Контроль за дотриманням прав людини і громадянина при державній реєстрації геномної інформації має здійснювати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [19].

База громадян на постійній основі буде поповнюватись. Взагалі, планується створити також мережу, яка складатиметься з декількох об'єднаних баз даних. Вони зберігатимуть дактилоскопічні дані відбитків пальців рук, образів облич. Образи облич українців та іноземців зберігатимуться окремо. Така система допоможе ефективніше здійснювати розкриття злочинів, судові процеси та пошук осіб.

Наприклад, після досягнення 5-річного віку у обов'язковому порядку робитимуть відцифро-

ваний образ обличчя, а з 12 років — братимуть відбитки пальців рук дитини [20].

«Жахлива реальність цієї війни — тисячі вбитих і закатованих українців. На жаль, багато людей вважаються зниклими безвісти, багато — були захоплені у полон. У таких випадках родичам таких осіб рекомендується разом із заявою до поліції про факт зникнення людини здавати біологічні зразки. Це потрібно для виведення ДНК-профілю та подальшого порівняння із наявними у єдиній базі даних», — наголошують у Міністерстві охорони здоров'я.

Для того, щоб здати біологічні зразки, родичам (біологічним батькам чи дітям зниклої особи) необхідно з паспортом (свідоцтвом про народження — для дитини) прийти у відділ поліції. Лише з постанови слідчого відбувається відбір зразків ДНК експертизи. В таких випадках вона є безкоштовною. Це може бути кров, слина, епітелій з ротової порожнини, які беруться у криміналістичних лабораторіях за дорученням слідчого.

У випадках, що стосуються померлих зразки відбирають у відділі експертизи трупів. До таких зразків відноситься будь-який біологічний матеріал: окремі кістки, кров, фрагменти кісток, м'які тканини, що в подальшому відправляються у відділення судово-медичної експертизи і вже там виділяється ДНК-профіль. ДНК-картка направляється до ДНДЕКЦ МВС України. Там її додають до бази централізованого обліку генетичних ознак людини під унікальним ідентифікатором. Його присвоюють і під час реєстрації невстановлених осіб [21].

Отже, хочемо ще раз підкреслити, що ініціювати експертизу для пошуку загиблих за власним бажанням неможливо. Для цього потрібно звернутися за місцем свого проживання до відділення поліції. У Національній поліції працює спеціальна гаряча лінія для пошуку безвісти зниклих; людей, які могли загинути під час бойових дій; а також повідомлень про місце смерті та поховання громадян [22].

Висновки дослідження. У цілому можна зробити висновки, що правова охорона не може обмежуватись можливістю застосування встановлених законом захисних механізмів. Як дорослий, так і дитина має право самостійно обрати спосіб захисту відповідно до змісту порушеного права, характеру правопорушення та його наслідків або взагалі відмовитися від використання засобів захисту [23]. У свою чергу держава повинна забезпечити варіанти захисту цього права. Абсолютний захист прав, свобод і інтересів є одним із провідних напрямів діяльності будь-якої сучасної демократич-

ної правової держави, який реалізується в усіх суспільно важливих сферах. Не менш важливим напрямом діяльності держави є правоохоронний (ст. 3 Конституції України) [24], зокрема шляхом створення безпечного середовища та сприятливих умов для життєдіяльності та прогресивного розвитку населення. З метою виконання цього завдання державою створено низку спеціальних органів (правоохоронних), яким делеговано сукупність повноважень для виконання поставлених завдань, більшість із яких зводиться до протидії

злочинності, виявлення та припинення адміністративних правопорушень [7]. «Судова експертиза підсилює доказовий базис матеріалів справи, забезпечує встановлення об'єктивної істини, відіграючи важливу роль у розробці й практичному впровадженні наукових методів та методик, дослідження матеріалів під час розслідування злочинів і судового розгляду справ» [25, с. 8]. А у реаліях сьогодення ще й відновлює права особи та допомагає в умовах війни не втратити або відновити найважливіше — зв'язок із рідними та близькими.

Література

1. Авторгов А. М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 17 с. укр.
2. Бандурка О. М. Адміністративний процес України: монографія. Харків: ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с.
3. Беспалова О. І. Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України: зб. наук. пр. ф-ту підготов. фахівців для підрозділів слідства ХНУВС за 2013 рік / за заг. ред. чл.-кор. НАПрН України, д-ра юрид. наук С. М. Гусарова. Х.: НікаНова, 2013. 732 с.
4. Горбонос В. В. Адміністративно-правовий статус Експертної служби МВС України: дисертація доктора філософії. Харків, 2022. 255 с.
5. Горбатенко І. Ю. ДНК аналіз у криміналістиці: монографія. Херсонська міська друкарня. Херсон, 2003. 123 с.
6. Уманський Д. О. Судово-медична ідентифікація особи за допомогою дослідження геномної ДНК біологічного матеріалу у цитологічних препаратах / Д. О. Уманський, Р. Г. Кривда, Г. Ф. Кривда // Вісник проблем біології і медицини. 2012. Т. 1, № 3. С. 224–230.
7. Матарикіна О. В. Актуальність та можливості судової молекулярно-генетичної експертизи при ідентифікації осіб. Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая (м. Київ, 4–5 липня 2018 р.) / за заг. ред. О. Г. Рувіна; уклад. Нестор Н. В., Полтавський А. О., Юдіна О. В., Форіс Ю. Б. Київ: КНДІСЕ Мінюст. України, 2018. С. 174–176.
8. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 312 с.
9. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (Дата звернення 25.12.2022)
10. Закон України «Про захист персональних даних» від 27.10.2022 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (Дата звернення 25.12.2022)
11. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 06.07.2010 № 994_326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (Дата звернення 25.12.2022)
12. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС від 27.04.2016 № 984_008–16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (Дата звернення 22.12.2022)
13. Парламент прийняв Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/parlament-pryiniav-zakon-pro-derzhavnu-reiestratsiiu-henomnoi-informatsii-liudyny> (Дата звернення 25.12.2022)
14. Лелека О. В. Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2022. Том 2, № 72. 303 с. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.44>
15. Офіційний сайт ФБР. URL: <https://www.fbi.gov/services/laboratory/biometric-analysis/codi> (Дата звернення 23.12.2022)

16. Gesetz über das Bundeskriminalamt und die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in kriminalpolizeilichen Angelegenheiten vom 01.06.2017. URL: https://www.bka.de/DE/DasBKA/GesetzlicherAuftrag/gesetzlicherauftrag_node.html

17. Сьогодні Верховна Рада України прийняла важливий для правоохоронної системи та сфери експертно-криміналістичної діяльності закон — «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», реєстр. № 4265. URL: <https://www.facebook.com/irgan.daren/posts/pfbid023czkab2TeabPj9pgScWsbcyecSRbPNNUnjj7XiLuPUMajnguFQqUvZ957rVSF83kl> (Дата звернення 25.12.2022)

18. ЗУ «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#Text> (Дата звернення 25.12.2022)

19. Коваленко Ю. Облік ДНК в умовах воєнного стану та ризику під час обробки. URL: <https://zib.com.ua/ua/153699.html> (Дата звернення 25.12.2022)

20. Дані біометрики. В Україні з'явиться велика база громадян та іноземців. URL: <https://zaborona.com/dani-biometryky-v-ukrayini-zyavutsya-velyka-baza-gromadyan-ta-inozemcziv/> (Дата звернення 25.12.2022)

21. Пошук загиблих та зниклих за ДНК: як відбувається судмедекспертиза? URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshuk-zagiblih-ta-zniklih-za-dnk-jak-vidbuvaetsja-sudmedekspertiza-> (Дата звернення 22.12.2022)

22. Як ініціювати ДНК-експертизу для пошуку загиблих — пояснюють у МОЗ. URL: <https://hromadske.ua/posts/yak-iniciyuvati-dnk-ekspertizu-dlya-poshuku-zagiblih-poynasnyuyut-u-moz> (Дата звернення 20.12.2022)

23. Zozulia I., Zozulia O., Melnychuk S., Luts L., Kronivets T., Karmazina C. Protection of the Right to Information on One's Health by Authorized State Bodies. Systematic Reviews in Pharmacy. 2020. 11(10). P. 803–806. doi: 10.31838/srp.2020.10.120 [in English]

24. Конституція України від 01.01.2020 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

25. Клименко Н.І., Федчишина В.В. З історії розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. Вісн. Рубрика «Наукова бібліотека». 2013. № 14. С. 8–12.

References

1. Avtorhov A.M. Administratyvno-pravovyi status derzhavnoho vykonavtsia: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. K., 2008. 17 s. ukr.

2. Bandurka O.M. Administratyvnyi protses Ukrainy: monohrafiia. Kharkiv: KhNUVS, Maidan, 2019. 422 s.

3. Bespalova O.I. Aktualni pytannia diialnosti slidchykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy: zb. nauk. pr. f-tu pidhotov. fakhivtsiv dlia pidrozdiliv slidstva KhNUVS za 2013 rik / za zah. red. chl.-kor. NAPrN Ukrainy, d-ra yuryd. nauk S.M. Husarova. Kh.: NikaNova, 2013. 732 s.

4. Horbonos V.V. Administratyvno-pravovyi status Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy: dysertatsiia doktora filosofii. Kharkiv, 2022. 255 s.

5. Horbatenko I. Iu. DNK analiz u kryminalistytsi: monohrafiia. Khersonska miska drukarnia. Kherson, 2003. 123 s.

6. Umanskyi D.O. Sudovo-medychna indentyfikatsiia osoby za dopomoho doslidzhennia henomnoi DNK biolohichnoho materialu u tsytolohichnykh preparatakh / D.O. Umanskyi, R.H. Kryvda, H.F. Kryvda // Visnyk problem biolohii i medytsyny. 2012. T. 1, № 3. S. 224–230.

7. Matarykina O.V. Aktualnist ta mozhlyvosti sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy pry identyfikatsii osib. Aktualni pytannia standartyzatsii sudovo-ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia v Ukraini. Perspektyvy rozvytku: mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysv. 105-richchiu sudovoi ekspertyzy v Ukraini ta 95-richchiu z dnia narodzhennia akademika M. Ya. Sehaia (m. Kupiv, 4–5 lypnia 2018 r.) / za zah. red. O.H. Ruvina; ukklad. Nestor N.V., Poltavskyi A.O., Yudina O.V., Foris Yu.B. Kyiv: KNDISE Miniust. Ukrayny, 2018. S. 174–176.

8. Protseualne ta tekhniko-kryminalistychno zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 lystop. 2019 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2019. 312 s.

9. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny» vid 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (Date of application 25.12.2022)

10. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» vid 27.10.2022 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (Date of application 25.12.2022)

11. Konventsiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh vid 06.07.2010 № 994_326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (Date of application 25.12.2022)

12. Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2016/679 vid 27 kvitnia 2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS vid 27.04.2016 № 984_008-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (Date of application 22.12.2022)

13. Parlament pryiniav Zakon «Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/parlament-pryiniav-zakon-pro-derzhavnu-reiestratsiiu-henomnoi-informatsii-liudyny> (Date of application 25.12.2022)

14. Leleka O. V. Pravova rehlamentatsiia reiestratsii henomnoi informatsii liudyny: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 2022. Tom 2, № 72. 303 s. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.44>

15. Ofitsiyni sait FBR. URL: <https://www.fbi.gov/services/laboratory/biometric-analysis/codi> (Date of application 23.12.2022)

16. Gesetz über das Bundeskriminalamt und die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in kriminalpolizeilichen Angelegenheiten vom 01.06.2017. URL: https://www.bka.de/DE/DasBKA/GesetzlicherAuftrag/gesetzlicher-auftrag_node.html

17. Sohodni Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala vazhlyvyi dlia pravookhoronnoi systemy ta sfery ekspertno-kryminalistychnoi diialnosti zakon — «Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny», reiestr. № 4265. URL: <https://www.facebook.com/irgan.daren/posts/pfbid023czkab2TeabPj9pgScWsbcyecSRbPNNUnjj7XiLuPUMa-jnguFQqUvZ957rVSF83kl> (Date of application 25.12.2022)

18. ZU «Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva» vid 20.06.2012 № 4988-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#Text> (Date of application 25.12.2022)

19. Kovalenko Yu. Oblik DNK v umovakh voiennoho stanu ta ryzyky pid chas obrobky. URL: <https://zib.com.ua/ua/153699.html> (Date of application 25.12.2022)

20. Dani biometryky. V Ukraini zavytsia velyka baza hromadian ta inozemtsiv. URL: <https://zaborona.com/dani-biometryky-v-ukrayini-zavytsia-velyka-baza-gromadyan-ta-inozemtsiv/> (Date of application 25.12.2022)

21. Poshuk zahyblykh ta znyklykh za DNK: yak vidbuvaetsia sudmedekspertyza? URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshuk-zagiblih-ta-zniklih-za-dnk-jak-vidbuvaetsja-sudmedekspertiza-> (Date of application 22.12.2022)

22. Iak initsiiuvaty DNK-ekspertyzu dlia poshuku zahyblykh — poiasniuiut u MOZ. URL: <https://hromadske.ua/posts/yak-iniciyuvati-dnk-ekspertizu-dlya-poshuku-zagiblih-poyasnyuyut-u-moz> (Date of application 20.12.2022)

23. Zozulia I., Zozulia O., Melnychuk S., Luts L., Kronivets T., Karmazina C. Protection of the Right to Information on Ones Health by Authorized State Bodies. Systematic Reviews in Pharmacy. 2020. 11(10). P. 803–806. doi: 10.31838/srp.2020.10.120 [in English]

24. Konstytutsiia Ukrainy vid 01.01.2020 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

25. Klymenko N. I., Fedchyshyna V. V. Z istorii rozvytku i stanovlennia Kyivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytsii Ukrainy. Viche. Rubryka «Naukova biblioteka». 2013. № 14. S. 8–12.

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Kovaliv Myroslav
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Литвин Наталія Анатоліївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Lytvyn Nataliia
Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of the Department of Service and Medical Law Scientific
and Educational and Scientific Institute of Law of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4199-1413

Подольяка Анатолій Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Міжрегіональна Академія управління персоналом
Podoliaka Anatolii
Doctor of Science in Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine
Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: 0000-0001-7486-8302

Шопіна Ірина Миколаївна
доктор юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Shopina Iryna
Doctor of Science in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8484

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ
ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

**INFORMATION SECURITY OF THE INTERACTION OF SUBJECTS
OF DEMOCRATIC CIVIL CONTROL OVER THE ACTIVITIES
OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE**

Анотація. Метою статті є визначення особливостей інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України.

З'ясовано особливості діяльності Міністерства оборони України як органу публічного адміністрування, що виконує функції органу військового управління. Акцентовано увагу на тому, що внаслідок демілітаризації Міністерство має статус цивільного відомства. Визначено, що наділення Міністерства оборони України правом формування та реалізації напрямів державної оборонної політики детермінує наявність активних контактів з різноманітними суб'єктами, що породжує велику кількість інформаційних ризиків.

Систематизовано інформаційні ризики, характерні для взаємодії Міністерства оборони України з суб'єктами демократичного цивільного контролю. По-перше, це ризики, пов'язані з витоків інформації з обмеженим доступом, яка стала відомою суб'єктами контрольної діяльності під час здійснення їх повноважень. По-друге, це соціально-психологічні ризики, пов'язані з розголошенням/оприлюдненням відомостей та даних, які не носять закритого характеру, однак за своїм впливом на суспільну свідомість здатні викликати комплекс деструктивних реакцій. По-третє, це ризики, пов'язані з переважаністю систем військового управління за умов ведення бойових дій, що може мати своїми наслідками зниження ефективності функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Сформульовано визначення інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України. Зроблено висновок, що основні напрями досліджуваної інформаційної безпеки охоплюють визначення конкретного рівня інформаційних ризиків та вжиття заходів для зменшення їх негативного впливу, удосконалення систем захисту даних в інформаційних мережах, виховання високого рівня інформаційної культури суб'єктів демократичного цивільного контролю над Силами оборони.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, взаємодія, Міністерство оборони України, інформаційна безпека, Сили оборони, інформаційні ризики, публічне адміністрування, сектор безпеки і оборони, правовий режим воєнного стану.

Summary. The purpose of the article is to determine the features of information security of interaction between subjects of democratic civil control over the activities of the Ministry of Defense of Ukraine.

The features of the activities of the Ministry of Defense of Ukraine as a public administration body that performs the functions of a military command body are clarified. Attention is focused on the fact that as a result of demilitarization, the Ministry has the status of a civilian department. Arguments are given that empowering the Ministry of Defense of Ukraine with the right to form and implement the directions of state defense policy determines the presence of active contacts with various subjects, which gives rise to a large number of information risks.

The systematization is made by information risks, typical for the interaction of the Ministry of Defense of Ukraine with the subjects of democratic civil control. Firstly, these are the risks associated with the leakage of information with limited access, which became known to the subjects of control activities in the exercise of their powers. Secondly, these are socio-psychological risks associated with the disclosure/publication of information and data that are not of a closed nature; however, due to their influence on public consciousness, they can cause a complex of destructive reactions. Thirdly, these are the risks associated with the overload of military command and control systems in the conditions of combat operations, which may lead to a decrease in the effectiveness of the functioning of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

The definition is formulated by the information security of the interaction of subjects of democratic civilian control over the activities of the Ministry of Defense of Ukraine. The conclusion is made that the main directions of the studied information security cover the definition of a specific level of information risks and the adoption of measures to reduce their negative impact, the improvement of data protection systems in information networks, the education of a high level of information culture of subjects of democratic civilian control over the Defense Forces.

Key words: democratic civil control, interaction, Ministry of Defense of Ukraine, information security, Defense Forces, information risks, public administration, security and defense sector, legal regime of martial law.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми побудови ефективної системи демократичного цивільного контролю над Силами оборони після початку повномасштабної російської збройної агресії набули нової актуальності. Тривалий характер бойових дій та встановлення правового режиму воєнного стану

потребують нині вироблення нових алгоритмів дій у сфері контролю. Особливостями сучасного стану розвитку демократичного цивільного контролю є застосування до багатьох сфер суспільних відносин правових приписів законодавства про воєнний стан. Водночас спостерігається наявність прогалин в інформаційному законодавстві, яке розроблялося з урахуванням тих умов, які складаються у мирний

час, і не відповідає повною мірою реаліям сьогодення. При цьому найбільша кількість інформаційних ризиків концентрується у сфері взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування сектора безпеки і оборони. Вказане обумовлює актуальність дослідження інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані із з'ясуванням сутності інформаційної безпеки, були предметом наукових досліджень таких вчених, як І. Арістова, яка розглянула проблеми інформаційної безпеки в контексті споживання телекомунікаційних послуг, а також в аспекті розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки [1; 2], К. Беляков, який здійснив аналіз законодавства в секторі інформаційної безпеки з технологічно-правових підходів та досліджував вказане питання в контексті процесу інформатизації в нашій державі [3; 4], О. Головка, предметом вивчення якої стала медіабезпека як один із елементів інформаційної безпеки [5], О. Дзьобань та О. Соснін, які вивчали вказану проблематику у розрізі нових вимірів загроз, пов'язаних з інформаційно-комунікаційною сферою [6] О. Довгань, який розглянув забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації [7], С. Єсімов, який дослідив особливості удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері інформаційної безпеки [8], О. Золотар, яка вивчає проблеми інформаційної безпеки у ракурсі проблем прав і свобод людини в інформаційному суспільстві, загроз інформаційній безпеці людини, стану правового забезпечення цієї сфери та перспектив його розвитку. [9], Б. Кормич, який вивчав організаційно-правові та політичні аспекти інформаційної безпеки [10], С. Онопрієнко, що розглянув питання інформаційної безпеки в контексті діяльності органів публічного адміністрування під час дії правового режиму воєнного стану [11], Н. Уханова, яка вивчає питання протидії інформаційним впливам та захисту людини і суспільства [12], Ф. Фурашев, який зробив значний внесок у розвиток правової термінології у досліджуваній сфері [13] та ін. Разом з тим інформаційна безпека взаємодії між суб'єктами сектора безпеки і оборони досліджена ще недостатньо, що обумовлює спрямованість наукових пошуків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження феномену інформаційної безпеки у роботах українських та зарубіжних науковців включають два основні підходи. Перший з них розглядає інформаційну безпеку як бажаний стан розвитку суспільних відносин, умов та чинників, що складаються у суспільстві, і характеризуються максимальним рівнем захищеності інформаційних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. Другий підхід розглядає інформаційну безпеку як сукупність активних дій учасників інформаційних правовідносин, вектору яких охоплює нівелювання інформаційних загроз та розбудови діючої системи попередження їх деструктивного впливу на суспільні відносини. Обидва підходи, статичний та динамічний, на нашу думку, є цілком обґрунтованими і уявляють собою різні аспекти досліджуваного явища. Разом з тим у межах даної статті ми розглядаємо інформаційну безпеку у другому аспекті, що обумовлено активним характером взаємодії між суб'єктами демократичного цивільного контролю.

Взаємодія суб'єктів демократичного цивільного контролю лише розпочинає привертати увагу дослідників, разом з тим її важливість в умовах повномасштабної російської агресії постійно зростає. Це обумовлено необхідністю консолідації зусиль всіх органів публічної влади і всіх інститутів громадянського суспільства для перемоги над агресором. Взаємодія як наукова категорія звичайно трактується як сумісна або узгоджена у часі та просторі діяльність певного кола суб'єктів, спрямована на досягнення поставленої мети. Відповідно, взаємодія суб'єктів демократичного цивільного контролю, з урахуванням особливостей їх правового статусу, має розглядатися як узгоджена у часі та просторі діяльність суб'єктів контрольної діяльності, спрямована на пошук випадків порушення правових приписів та ліквідації їх негативного впливу на функціонування сектора безпеки і оборони. До особливостей цієї взаємодії слід віднести наступні: по-перше, немілітарний правовий статус суб'єктів контрольної діяльності; по-друге, зовнішній характер контролю (проведення внутрішньовідомчих контрольних заходів відбувається у системі внутрішньовідомчого контролю, який є іншим різновидом державного або публічного контролю); по-третє, поєднання у межах контрольної діяльності суб'єктів, що належать до різних гілок влади або до громадянського суспільства.

Саме третя особливість взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю і є, на нашу

думку, джерелом великої кількості інформаційних ризиків, обумовлених різноманітністю правових статусів суб'єктів означеного контролю, що знаходить свій прояв у існуванні різноманітних, переважно не узгоджених між собою, систем інформаційної безпеки. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади, органи місцевого самоврядування, військові формування та правоохоронні органи, громадські об'єднання мають власні алгоритми забезпечення інформаційної безпеки, не завжди вербалізовані та стандартизовані. Вказане не означає, що ми є прихильниками повної ідентичності систем інформаційної безпеки — навпаки, саме в їх полівекторності полягає, на наш погляд, оптимальний варіант стабільності загальнодержавної системи інформаційної безпеки. Однак виокремлення інформаційних ризиків, притаманних функціонуванню кожної з означених систем, є, на наш погляд, необхідною умовою забезпечення високого рівня інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України.

Діяльність Міністерства оборони України має наступні особливості. По-перше, цей орган публічного адміністрування виконує функції органу військового управління, в його підпорядкуванні знаходяться Збройні Сили України, однак внаслідок демілітаризації він має статус цивільного відомства [14]. По-друге, наділення Міністерства оборони України правом формування та реалізації напрямів державної оборонної політики [15] детермінує наявність активних контактів з різноманітними суб'єктами, частина з яких має непідтверджений статус з точки зору можливої небезпеки для сфери оборони, у тому числі в контексті інформаційних правовідносин.

Інформаційно-правовий статус оборонного відомства обумовлений покладенням на нього низки повноважень в означеній сфері, до яких, зокрема, належать наступні: Міністерство оборони України провадить розвідувальну та інформаційно-аналітичну діяльність в інтересах національної безпеки та оборони держави; координує створення та розвиток ефективної системи стратегічних комунікацій у Міноборони та Збройних Силах як складової загальнодержавної системи стратегічних комунікацій, забезпечення її стійкості та адаптивності до реагування на виклики та загрози; бере участь у виконанні завдань державної інформаційної політики у сфері оборони, інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника);

проводить постійний моніторинг інформаційного середовища, виявляє потенційні та реальні інформаційні загрози в сфері оборони, здійснює відповідні заходи; засновує телерадіоорганізації, засоби масової інформації, офіційні друковані видання та бере участь у їх діяльності; забезпечує впровадження та розвиток новітніх інформаційних технологій у сфері оборони; відповідно до компетенції забезпечує електронну інформаційну взаємодію з органами державної влади під час обміну інформацією для здійснення повноважень, визначених законодавством та ін. [15]. Водночас слід сказати, що в цьому ж правовому документі визначено повноваження та напрями діяльності оборонного відомства у сфері здійснення демократичного цивільного контролю (п.п.80 п. 4) та його право та обов'язок здійснювати взаємодію з широким колом різноманітних суб'єктів державного та недержавного сектору (п. 7) [15].

Оскільки у правовому статусі Міністерства оборони України поєднуються елементи політичного, правового, військового, воєнного, комунікативного та інформаційного характеру, це породжує велику кількість інформаційних ризиків. Поняття інформаційних ризиків ще недостатньо досліджено у правових джерелах, однак в економічних науках воно вже стало предметом вивчення деяких науковців і розуміється як ризики втрати, несанкціонованої зміни інформації через перебої у функціонуванні інформаційних систем або за їх виходу з ладу, що призводить до втрати інформації. При цьому зауважується, що найбільш широким визначенням включає ризик виникнення збитків внаслідок неправильної організації або навмисного порушення інформаційних потоків у системі організації [16]. З цього приводу хотілося б сказати, що у сфері національної безпеки шкода, спричинена суспільним відносинам внаслідок втрати або зміни інформації, може бути меншою, ніж шкода, яка настає внаслідок розголошення певних відомостей та даних. На відміну від економічних наук, така шкода може носити не лише фінансовий, а й політичний характер, а в окремих випадках — характер небезпеки для життя і здоров'я, честі та гідності громадян України.

Інформаційні ризики, характерні для взаємодії Міністерства оборони України з суб'єктами демократичного цивільного контролю за його діяльністю включають, на нашу думку, три групи.

По-перше, це ризики, пов'язані з витоком інформації з обмеженим доступом, яка стала відомою суб'єктами контрольної діяльності під час здійснення їх повноважень. Такий виток може

відбуватися як у процесі проведення контрольних заходів, так і після їх завершення, і здійснюються внаслідок впливу великої кількості факторів (політичних, правових, технологічних, психологічних тощо). Вказане потребує активної комунікації між оборонним відомством та суб'єктами контрольної діяльності з метою відстеження найбільш вразливих для розголошення відомостей та даних, оприлюднення яких може спричинити значну небезпеку для діяльності військ/сил, а також постійної роз'яснювальної роботи з членами громадських рад при Міністерстві оборони України, інших суб'єктів сектору безпеки та оборони, журналістами, представниками волонтерських організацій тощо.

По-друге, це соціально-психологічні ризики, пов'язані з розголошенням/оприлюдненням відомостей та даних, які не носять закритого характеру, однак за своїм впливом на суспільну свідомість здатні викликати комплекс деструктивних реакцій (депресія, страх, розпач, почуття безпомічності тощо). Наявність вказаної групи ризиків потребує від суб'єктів контрольної діяльності постійного моніторингу етичності поширення певних відомостей та даних, застосування критерію перевищення користі від оприлюднення певної інформації над шкодою, що може бути нанесена при цьому державі Україна та її громадянам.

По-третє, це ризики, пов'язані з перевантаженістю систем військового управління за умов ведення бойових дій, що може мати своїми на-

слідками зниження ефективності функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань з-за використання обмежених управлінських ресурсів для здійснення несуттєвих (некорисних, другорядних) контрольних заходів, проведення яких за умов правового режиму воєнного стану не може бути визнано доцільним.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інформаційна безпека взаємодії суб'єктів демократичного цивільного контролю за діяльністю Міністерства оборони України — це сукупність дій посадових осіб органів публічної влади, військових формувань та правоохоронних органів, громадських об'єднань та інших суб'єктів, спрямована на нівелювання інформаційних ризиків у діяльності суб'єктів контрольної діяльності щодо пошуку випадків порушення правових приписів та ліквідації їх негативного впливу на функціонування оборонного відомства. Її основні напрями охоплюють визначення конкретного рівня інформаційних ризиків та вжиття заходів для зменшення їх негативного впливу, удосконалення систем захисту даних в інформаційних мережах, виховання високого рівня інформаційної культури суб'єктів демократичного цивільного контролю над Силами оборони.

Напрямами подальших наукових досліджень мають стати визначення змісту форм та методів забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення демократичного цивільного контролю.

Література

1. Арістова В.І., Сулацький Д.В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг. Київ: Право України, 2013. 184 с.
2. Арістова І.В. Система права України в умовах інформаційного суспільства та цифрової економіки. Приватне та публічне право. 2020. № 3. С. 44–51.
3. Беляков К.І. Законодавство в секторі інформаційної безпеки: технологічно-правовий аналіз. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 30 березня 2018 р.) Київ, 2018. С. 15–16.
4. Беляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. 576 с.
5. Головка О.М. Медіабезпека людини: засади інформаційно-правової політики: Монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2019. 168 с.
6. Дзьобань О.П., Соснін О.В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних з інформаційно-комунікаційною сферою. Гуманітарний вісник. 2015. № 60. С. 24–34.
7. Довгань О.Д. Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації: теоретико-правові та організаційні аспекти. Київ, 2015. 386 с.
8. Єсімов С.С. Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері інформаційної безпеки. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 73–76.
9. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с

10. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.
11. Онопрієнко С. Функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2022. № 2. С. 95–98.
12. Уханова Н. С. Проблеми протидії негативним інформаційним впливам та захисту інформаційної безпеки людини і суспільства: монографія / за заг. ред. В. Пилипчука. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 120 с.
13. Фурашев Ф. Сутність та визначення понять «інформаційна безпека» і «безпека інформації». Інформація і право. 2012. № 2 (34). С. 51–59.
14. Koropatnik I., Karelin V., Boikov A., Shopina I., Khrystynchenko N. Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2020. № 23(1). P. 1–6. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4857/1/scopus%20Activities-of-the-ministry-of-defense-in-Ukraine.pdf>
15. Положення про Міністерство оборони України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
16. Бондар О. С. Інформаційні ризики банків: аналіз і кількісна оцінка. Вісник Білоцерківського державного аграрного університету. 2008. Вип. 55. С. 79–83.

References

1. Aristova V. I., Sulatskyi, D. V. (2013). Informatsiina bezpeka liudyny yak spozhyvacha telekomunikatsiinykh posluh. Kyiv, 184. [in Ukrainian].
2. Aristova I. V. (2020). Systema prava Ukrainy v umovakh informatsiinoho suspilstva ta tsyvrovoi ekonomiky. Pryvatne ta publichne pravo, № 3, 44–51. [in Ukrainian].
3. Bieliakov K. I. (2018). Zakonodavstvo v sektori informatsiinoi bezpeky: tekhnoloho-pravovyi analiz. Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy, Kyiv, 15–16. [in Ukrainian].
4. Bieliakov K. I. (2008). Informatyzatsiia v Ukraini: problemy orhanizatsiinoho, pravovoho ta naukovooho zabezpechennia: monohrafiia. Kyiv, 576. [in Ukrainian].
5. Holovko O. M. (2019). Mediabezpeka liudyny: zasady informatsiino-pravovoi polityky: Monohrafiia. Kyiv, 168. [in Ukrainian].
6. Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2015). Informatsiina bezpeka: novi vymiry zahroz, poviazanykh z informatsiino-komunikatsiinoiu sferoiu. Humanitarnyi visnyk, № 60, 24–34. [in Ukrainian].
7. Dovhan O. D. (2015). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini aspekty. Kyiv, 386. [in Ukrainian].
8. Yesimov S. S. (2013). Shliakhy udoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання v sferi informatsiinoi bezpeky. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava, V. 11, 73–76. [in Ukrainian].
9. Zolotar O. O. (2018). Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv, 446. [in Ukrainian].
10. Kormych, B. A. (2003). Orhanizatsiino-pravovi zasady polityky informatsii noi bezpeky Ukrainy: Monohrafiia. Odessa, 472. [in Ukrainian].
11. Onopriienko S. (2022). Funktsii zabezpechennia informatsiinoi bezpeky publichnoho administruvannia v Ukraini za umov povnomashtabnoi zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky, № 2, 95–98. [in Ukrainian].
12. Ukhanova N. S. (2022). Problemy protydii nehatyvnyim informatsiinym vplyvam ta zakhystu informatsiinoi bezpeky liudyny i suspilstva: monohrafiia. Kyiv-Odesa, 120. [in Ukrainian].
13. Furashov F. (2012). Sutnist ta vyznachennia poniat “informatsiina bezpeka” i “bezpeka informatsii”. Informat-siia i pravo, № 2 (34), 51–59. [in Ukrainian].
14. Koropatnik I., Karelin V., Boikov A., Shopina I., Khrystynchenko N. (2020). Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 23 (1), 1–6. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4857/1/scopus%20Activities-of-the-ministry-of-defense-in-Ukraine.pdf> [in English].
15. Polozhennia pro Ministerstvo obrony Ukrainy: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lystopada 2014. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Bondar O. S. (2008). Informatsiini ryzyky bankiv: analiz i kilkisna otsinka. Visnyk Bilotserkivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu, V. 55, 79–83. [in Ukrainian].

Мушенко Віктор Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Mushenok Viktor

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of administrative, financial and information law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0003-0411-7567

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8467

ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ МІЖНАРОДНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

BORROWING THE EXPERIENCE OF INTERNATIONAL REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONTROL RELATIONS OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS

Анотація. У статті досліджено стан нормативно-правового закріплення окремих прав представників громадськості нашої країни на участь в управлінні державними справами, зокрема права громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації. Тобто, проаналізовані законодавчі можливості окремих приватних осіб та/або громадських об'єднань щодо перевірки або спостереження за діяльністю суб'єктів публічного адміністрування, які здійснюють забезпечення публічного інтересу. У контексті забезпечення досягнення мети дослідження, автором у статті розглянуто міжнародні нормативно-правові акти, які містять основні засади регулювання відносин забезпечення публічного інтересу та повноваження громадськості по взаємодії з органами державної влади. Зокрема, автором звернута увага на Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейську соціальну хартію, Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті тощо. Аналіз досліджених міжнародних нормативно-правових актів сформував підстави констатувати факт надзвичайної важливості для розвитку в Україні відносин контрольної громадської діяльності нормативно-правового закріплення умов для діяльності громадських об'єднань за міжнародними зразками. Запропоновано підтримати прийняття (з авторськими доповненнями) Верховною Радою України Проект Закону України «Про громадський контроль» як спеціальний законодавчий акт у сфері регулювання правовідносин громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації. Пропонується Проект Закону України «Про громадський контроль» доповнити міжнародними правовими нормами щодо: гарантування громадянам право доступу до чіткої, вичерпної інформації про різноманітні справи, що стосуються їхніх місцевих громад; права висловлюватися про найважливіші рішення, що впливають на їхнє майбутнє; сприяння культурі демократичної участі у публічних справах; заохочувати громадян брати на себе відповідальність за власну громадську діяльність.

Ключові слова: громадський контроль, міжнародне регулювання, нормативно-правові акти, правові засади, публічна адміністрація, публічні справи.

Summary. The article examines the state of normative and legal consolidation of certain rights of public representatives of our country to participate in the management of state affairs, in particular, the right of public control over the activities of public administration. That is, the legislative possibilities of individual private individuals and/or public associations regarding the inspection or monitoring of the activities of public administration subjects, which ensure the public interest, have been analyzed.

In the context of ensuring the achievement of the research goal, the author considered in the article international normative legal acts, which contain the main principles of regulating relations to ensure public interest and the authority of the public to interact with state authorities. In particular, the author drew attention to the Universal Declaration of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Social Charter, the Convention on Access to Information, public participation in the decision-making process and access to justice on issues, relating to the environment (Aarhus Convention), Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the participation of citizens in local public life, etc. The analysis of the researched international normative legal acts formed the grounds for ascertaining the fact of extreme importance for the development of relations of control public activity in Ukraine of the normative and legal consolidation of conditions for the activity of public associations according to international models. It is proposed to support the adoption (with author's additions) by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Draft Law of Ukraine «On Public Control» as a special legislative act in the sphere of regulation of legal relations of public control over the activities of public administration. It is proposed to supplement the Draft Law of Ukraine «On Public Control» with international legal norms regarding: guaranteeing citizens the right of access to clear, comprehensive information about various matters concerning their local communities; the right to speak about the most important decisions affecting their future; promoting a culture of democratic participation in public affairs; to encourage citizens to take responsibility for their own public activities.

Key words: public control, international regulation, normative legal acts, legal principles, public administration, public affairs.

Постановка проблеми. В умовах загрози національному суверенітету України, викликаній повномасштабним військовим вторгненням загарбника, а також погіршення економічної ситуації, спровокованої енергетичної кризи та настання інших негативних факторів в результаті такого вторгнення, особливого значення для забезпечення показників соціально-економічного розвитку та відновлення господарського комплексу нашої держави наразі, а також періоду повоєнної відбудови, набуває активна робота волонтерів, громадських активістів та інших політично активних представників громадськості. Проте, на нашу думку, у системі відносин державно-громадського партнерства в Україні, тобто реалізації правового механізму спільної діяльності органів публічної влади та представників громадськості по подоланню наразі значущих суспільно-економічних та політичних викликів нашої держави, повинна забезпечуватись на законодавчому рівні також контрольна складова.

Тобто, особливо в умовах запровадження правового режиму воєнного стану, в сучасному українському суспільстві повинен набувати розвитку процес залучення окремих активних представників громадськості (чи інститутів громадянського суспільства) до контрольної-перевірочної діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Прикладом нормативно-правового забезпечення досліджуваних відносин у довоєнний час є прийняття документу «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки». Проте даний документ містив (втрата чинності на підставі Указу Президента № 487/2021 від 27.09.2021 року) лише теоретич-

ні вказівки та рекомендації щодо необхідності створення державою належних умов для розвитку різних сфер громадянського суспільства. Зокрема, у зазначеній вище стратегії окреслено тенденцію щодо формування партнерських взаємовідносин громадськості з органами державної влади та місцевого самоврядування [1].

Однак, на нашу думку, наразі у вітчизняному законодавстві не сформовано чіткого правового механізму регулювання відносин громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації, тому нами вбачається за доцільне запропонувати авторські дослідження щодо залучення передових міжнародних надбань до удосконалення нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин в Україні.

Ступінь розробленості проблеми. Здійснений автором аналіз доктринальних позицій щодо досліджень особливостей вітчизняного та міжнародного нормативно-правового регулювання повноважень громадських організацій по контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування таких науковців як В. Анікеєнко, Л. Біла-Тіунова, О. Гостева, Т. Гуржій, Т. Ковтунець, Ж. Коваленко, С. Ковальчук, О. Мандебура, Р. Мельник А. Неугодніков, Л. Ніколаєва, С. Терещенко, М. Пивовар, М. Пухтинський та інших дає підстави зазначити, що фахівцями у галузі права, державного управління, політології тощо сформовано теоретико-правовий механізм реалізації повноважень громадян по контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Зазначену вище авторську позицію доцільно аргументувати тим, що і автор даного дослідження у співпраці з професором Л. Ніколаєвою (стаття

«Принципи здійснення громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в законодавстві України») та в індивідуальному науковому дослідженні (стаття «Громадські об'єднання у системі правового регулювання суспільно-політичних відносин») звертав увагу на аналіз правовідносин реалізації прав фізичних осіб, об'єднаних у громадські об'єднання, на здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб як суб'єктів публічної адміністрації [2], а також аналізував доктринальні позиції та норми законодавчого закріплення ролі та місця громадських об'єднань у суспільно-політичному житті держави [3].

Однак, дослідження питання залучення досвіду міжнародного нормативно-правового регулювання відносин громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації у законодавство нашої держави та уніфікація останнього до міжнародних стандартів соціально-політичного буття залишається актуальним та потребує подальшого дослідження.

Мета даного дослідження полягає у частковому вирішенні питань загальної проблематики ролі, місця та впливу існуючих заходів громадського контролю на відносини публічного адміністрування, а також визначення елементів міжнародного досвіду нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин для забезпечення ефективного співіснування інститутів громадянського суспільства та державної влади.

Викладення основного матеріалу. В умовах співпраці України із США, Канадою, Швецією, Норвегією, країнами Європейського співтовариства та рядом інших країн та міжнародних неурядових організацій стосовно приборкання ворожої воєнної агресії, а також при забезпеченні інтенсифікації довоєнного співробітництва між Україною та країнами Європи щодо діяльності на усіх рівнях, спрямованих на розвиток реформ в Україні, підвищується необхідність участі представників громадянського суспільства у процесах державного будівництва. Адже, на нашу думку, важливу роль у здійсненні такого будівництва відіграють громадські організації, реалізуючи закріплене Конституцією України [4] та іншими нормативно-правовими актами [5; 6] право на участь в управлінні справами держави.

До переліку прав представників громадськості на участь в управлінні державними справами відноситься і право громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації. А. Неугодніков

зазначений вид контролю визначає як «діяльність громадськості (окремих приватних осіб та/або громадських об'єднань), яка має на меті перевірку або спостереження у сфері публічного адміністрування, тобто забезпечення публічного інтересу» [7, с. 29].

Розглянемо особливості формування міжнародною спільнотою відносин забезпечення публічного інтересу за міжнародними нормативно-правовими актами у хронологічному порядку за період зі середини минулого століття до нашого часу. У першу чергу, звернемо увагу на Загальну декларацію прав людини 1948 року [8], яка гарантує кожній людині право на:

- 1) свободу власних переконань і на вільне їх виявлення — охоплює свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань та свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими доступними засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19);
- 2) свободу мирних зібрань і асоціацій (ст. 20);
- 3) участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21) тощо [8].

Започаткована у новий період розвитку міжнародних суспільно-політичних відносин (після завершення Другої світової війни) міжнародна нормативно-правова база прав і свобод кожного громадянина на участь в управлінських відносинах у межах своєї країни, знайшла продовження та більш широке і детальне трактування у:

- Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятій Радою Європи у 1950 році, яка є окремим блоком міжнародно-правових стандартів контролю громадянського суспільства за діями публічної адміністрації, зокрема гарантує «право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» (п. 1, стаття 11) [9].
- Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, який декларує право людини на вільне вираження своїх поглядів та зазначає, що «всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток (п. 1, стаття 1). Також тлумачиться у цьому пакті таке право як «свобода шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх

форм вираження чи іншими способами на свій вибір» (стаття 19) [10].

– Європейській соціальній хартії, згідно з якою у 1996 році встановлено право працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати у такі організації [11].

На наше переконання, прийняття у 1998 році Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) [12] ознаменувала собою новий етап участі уповноважених представників громадянського суспільства передових європейських країн до здійснення процедур публічного адміністрування.

Здійснений детальний аналіз Орхуської Конвенції дає підстави зазначити, що нею започатковано встановлення засад участі громадськості у:

- прийнятті рішень щодо конкретних видів діяльності (ст. 6);
- вирішенні питань щодо розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з навколишнім середовищем (ст. 7);
- підготовці нормативних актів виконавчої влади і (або) загальнообов'язкових юридичних актів (ст. 8) [12].

Необхідним видається звернення уваги також на Додаток 1 «Основні принципи політики демократичної участі на місцевому рівні» Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті від 2001 р., яким пропонується, на нашу думку, два напрями відносин державно-приватного партнерства.

По перше, обов'язково сприяти суб'єктам публічної адміністрації у забезпеченні громадської активності населення шляхом:

- гарантування громадянам право доступу до чіткої, вичерпної інформації про різноманітні справи, що стосуються їхніх місцевих громад, і право висловлюватися про найважливіші рішення, що впливають на їхнє майбутнє;
- сприяти культурі демократичної участі;
- заохочувати громадян брати на себе відповідальність і робити внесок у життя своїх громад.

По друге, активізувати громадян до управлінської та контрольної участі за діяльністю публічної адміністрації шляхом:

- приділення більше уваги зв'язкам між органами державної влади і громадянами й заохочувати місцевих лідерів робити наголос на участі громадян та уважно ставитися до їхніх вимог і очі-

кувань з метою забезпечити належну відповідь на потреби, які вони (громадяни) висловлюють; – вироблення загальних підходів до питання участі громадян, зважаючи як на механізм представницької демократії, так і на форми прямої участі в ухваленні рішень та в управлінні місцевими справами [13].

Аналіз зазначених вище рекомендацій, дає підстави констатувати факт надзвичайної важливості для розвитку відносин контрольної громадської діяльності у кожній демократичній країні факту нормативно-правового закріплення умов для діяльності громадських об'єднань як важливих партнерів органів державної виконавчої влади, а також як рушійної сили в розвитку, підтримці й практичному впровадженні демократичної участі.

Наступним кроком у процесі вироблення міжнародних стандартів участі громадськості в публічному адмініструванні стало прийняття у 2017 р. Комітетом міністрів Ради Європи Керівних принципів щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень шляхом «посилення та сприяння участі окремих громадян, НУО та громадянського суспільства в цілому в прийнятті політичних рішень» (Розділ 1. Мета) [14].

Цей міжнародний документ у розділі V «Типи загальної участі» виокремлює загальні принципи участі інститутів громадянського суспільства у публічному адмініструванні. При цьому, така участь може мати різні форми, зокрема: 1) надання інформації; 2) консультування; 3) діалог; 4) активне залучення. Щодо останньої форми участі, то у Керівних принципах визначено «доречними на різних етапах процесу прийняття рішень можуть бути різні види партнерства за участю органів влади, НУО та представників громадянського суспільства. До них можуть належати партнерські відносини, пов'язані з виконанням рішень» (п. 29) [14].

Розглядається також у Керівних принципах інша активна безпосередня участь у прийнятті рішень у царині державного управління, а також місцевого самоврядування як місцевої управлінської діяльності територіальних громад. Станом на теперішній час актуалізується підвищення ролі громадян у здійсненні моніторингу звітності суб'єктів публічної адміністрації, включаючи можливість прийняття рішень з врахуванням поглядів максимальної великої кількості громадян.

Розглянувши основні засади міжнародно-правового регулювання відносин участі громадян як суб'єктів контрольної діяльності у процесі реалізації громадського контролю за діяльністю

публічної адміністрації, розглянемо національні законодавчі надбання щодо запровадження контролю за урядуванням в Україні.

Доцільно звернути увагу на Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI., який визначає, що громадське об'єднання:

- 1) є добровільним об'єднанням фізичних та або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних екологічних та інших інтересів (п. 1 стаття 1);
- 2) може брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами публічної адміністрації для проведення консультацій та підготовки рекомендацій (п. 5, стаття 21) тощо. [15].

Схвалена у 2016 році Кабінетом Міністрів України Стратегія реформування державного управління до 2020 року, дію якої у 2018 році КМУ продовжив до 2021 року, містила мету — реформування державного управління шляхом вдосконалення його системи і відповідно підвищення рівня конкурентоспроможності країни, а результатом його реалізації повинна стати більш ефективна та підзвітна громадянам система державного управління, яка працює в інтересах суспільства, забезпечує сталий розвиток країни та надає якісні послуги. Реалізація даної мети містила наступні напрями впровадження контрольних функцій представниками громадянського суспільства: 1) забезпечення ефективних засобів правового захисту у сфері доступу до інформації для громадян; 2) прийняття і реалізація Закону про загальну адміністративну процедуру; 3) вдосконалення послуг для громадян, включаючи електронне урядування [16].

Проведені дослідження зазначених вище вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють відносин діяльності громадських об'єднань, дають підстави до узагальнення інформації про відсутність наразі в Україні законодавчо закріпленого механізму здійснення громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Виходячи із зазначеного стану справ, з метою пошуку виходу із ситуації, автором даної статті також звернута увага на зареєстровані у ВРУ депутатські законодавчі ініціативи (проекти законів) та встановлено, що засади участі громадськості у контрольних заходах за діяльністю публічної адміністрації знайшли частково відображення у проектах законів України «Про громадський контроль», внесених на розгляд

Верховної Ради України народним депутатом України (Тігіпком С.Л. — 2014 рік [17]; Королевська Н.Ю. — 2015 рік) [18], а також «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (Третякова Г.М. — 2021 [19]).

У відповідно до позицій народних депутатів, запропоновані ними проекти законів повинні визначати правові та організаційні засади реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами, гарантованого Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлює єдині принципи та процедури здійснення громадського контролю з метою відновлення довіри до держави та майбутнього розвитку суспільства [17–19], а також а також встановлює механізм здійснення громадського діалогу в Україні [19].

Здійснюючи наукові узагальнення щодо способу формування основних засад нормативно-правового регулювання відносин громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації на сучасному етапі, доцільним є запозичення досвіду міжнародного регулювання подібного типу відносин. Проте, виникає питання про доцільність трансформації прийнятого у 2013 році Закону України «Про громадські об'єднання» є загальним законом з питань «реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань» [15], чи прийняття нового нормативно-правового акту.

На нашу думку, обидва проекти законів «Про громадський контроль» (2014 та 2015 років) не достатньо містить положення подібні до тих, що регулюються національним законодавством країн-членів Європейського Союзу та відображають прагнення до реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Тому, з метою прискорення процесу формування нормативно-правової бази щодо можливості здійснення громадського контролю за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, нами вважається за можливим підтримання Проекту Закону України від 30.04.2021 року № 5458 «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» [19].

Проте, доцільним є внесення доповнень: — до статті стаття 4. Принципи громадського контролю та громадського діалогу в Україні» (п. 15–17) щодо участі інститутів громадського суспільства у публічному адмініструванні за

принципами: 15) надання та допуску до міжнародної інформації; 16) забезпечення міжнародного консультування та діалогу із подібними закордонними громадськими структурами; 17) залучення міжнародних громадських експертів та інститутів громадянського суспільства до вирішення питань вітчизняного громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації; – до статті 12. «Міжнародне співробітництво у сфері громадського контролю», шляхом доповнення повноважень суб'єктів громадського контролю (п. 1). Поряд із вступом до міжнародних неурядових організацій, підтримкою прямих міжнародних контактів та зв'язків, укладанням відповідних угод у галузі громадського контролю, взятті участі у здійсненні заходів тощо; закріпити право на: 1) прийняття рішень щодо конкретних видів діяльності у конкретних сферах міжнародного співробітництва (якщо це не суперечать міжнародним зобов'язанням України); 2) вирішенні питань щодо розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з будь-яким видом міжнародного співробітництва; 3) здійснення міжнародного громадського обго-

ворення та експертизи пропонованих громадськістю нормативних актів для виконавчої влади чи загальнообов'язкових юридичних актів.

Висновки. Таким чином, всевітні та регіональні (європейські) стандарти громадянського контролю за суб'єктами публічної адміністрації складають систему норм, які охоплюють найважливіші аспекти громадської контрольної участі та міжнародного співробітництва у царині досягнення високого рівня забезпечення демократичних свобод в усіх країнах. Міжнародна нормативно-правова база досліджуваних відносин не є сталою. Вона постійно розвивається з розвитком міжнародних суспільно-політичних відносин та підкріплюється практикою громадської ініціативності та активності у зарубіжних країнах. На шляху впровадження міжнародних та європейських стандартів громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації, Україною повинні (навіть в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану) здійснюватися поступальні кроки щодо реформування за найкращими світовими практиками нормативно-правової бази та моделі державного управління.

Література

1. Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: затверджена Указом Президента України від 26.02.2016 № 68/2016. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
2. Мушенко В.В., Ніколаєва Л.В. Принципи здійснення громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації в законодавстві України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 9. С. 15–21.
3. Мушенко В.В. Громадські об'єднання у системі правового регулювання суспільно-політичних відносин. Право і суспільство. 2022. № 5. С. 170–175.
4. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>
5. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>
7. Неугодніков А.О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів. LEX PORTUS. 2019. № 6 (20). С. 28–40.
8. Загальна декларація прав людини. 1948. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 89.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950 (Рада Європи). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI) від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Європейська соціальна хартія. (переглянута 03.05.1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
12. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), 1998 (Організація Об'єднаних Націй). Офіційний вісник України. 2010. № 33. Ст. 12.

13. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті. Rec (2001) 19. Ухвалено Комітетом міністрів на 776-му засіданні заступників міністрів від 6 грудня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text
14. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Комітет міністрів Ради Європи. SM (2017) 83-final від 27.09.2017. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135>
15. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1.
16. Стратегія реформування державного Управління до 2020 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf
17. Про громадський контроль: Проект Закону України від 14.04.2014 № 4697 (Тігіпко С.Л.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=50646
18. Про громадський контроль, Проект Закону України від 13.05.2015 № 2737-1. (Королевська Н.Ю.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA>
19. Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні: Проект Закону України від 30.04.2021 № 5458. (Третьякова Г.М.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=71831

References

1. Natsionalna Stratehiia spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016–2020 roky: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 № 68/2016. Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
2. Mushenok V. V., Nikolaieva L. V. Pryntsypy zdiisnennia hromadskoho kontroliu za diialnistiu publichnoi administratsii v zakonodavstvi Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Iurydychni nauky». 2022. № 9. S. 15–21.
3. Mushenok V. V. Hromadski obiednannia u systemi pravovoho rehuliuвання suspilno-politychnykh vidnosyn. Pravo i suspilstvo. 2022. № 5. S. 170–175.
4. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>
5. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4572-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 1. St. 1.
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnogo rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>
7. Neuhodnikov A. O. Hromadskyi kontrol za diialnistiu subiektiv publichnoi administratsii: nablyzhennia do mizhnarodnykh standartiv. LEX PORTUS. 2019. № 6 (20). S. 28–40.
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. 1948. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2008. № 93. St. 89.
9. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. 1950 (Rada Yevropy). Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI) vid 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
11. Ievropeiska sotsialna khartiia. (perehliana 03.05.1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
12. Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostupi do pravosuddia z pytan, shcho stosuutsia dovkilia (Orkuska konventsiiia), 1998 (Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2010. № 33. St. 12.
13. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy pro uchast hromadian u mistsevomu publichnomu zhytti. Rec (2001) 19. Ukhvaleno Komitetom ministriv na 776-mu zasidanni zastupnykiv ministriv vid 6 hrudnia 2001 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text
14. Kerivni pryntsypy shchodo hromadskoi uchasti u protsesi pryiniattia politychnykh rishen. Komitet ministriv Rady Yevropy. SM (2017) 83-final vid 27.09.2017. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135>
15. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4572-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 1. St. 1.

16. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho Upravlinnia do 2020 roku. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2016 r. № 474 (v redaktsii rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 hrudnia 2018 r. № 1102-r). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf

17. Pro hromadskyi kontrol: Proekt Zakonu Ukrainy vid 14.04.2014 № 4697 (Tihipko S.L.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=50646

18. Pro hromadskyi kontrol, Proekt Zakonu Ukrainy vid 13.05.2015 № 2737-1. (Korolevska N. Iu.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA>

19. Pro pravovi ta orhanizatsiini zasady hromadskoho kontroliu ta hromadskoho dialohu v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy vid 30.04.2021 № 5458. (Tretiakova H.M.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=71831

Омельчук Василь Андрійович
*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
завідувач кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*
Omelchuk Vasyl
*Doctor of Law Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine,
Head of Law Department
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law*
ORCID: 0000-0002-6345-6887

Лісова Наталя Вікторівна
*аспірантка кафедри права
Київського корпоративного інституту бізнесу та права*
Lisova Natalia
*Post-Graduate Student of the Law Department
Kyiv Corporative Institute of Business and Law*
ORCID: 0000-0001-8020-3163

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8466

МІСТОБУДІВНИЙ АСПЕКТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ URBAN PLANNING ASPECT OF THE HUMAN RIGHT TO SECURITY

Анотація. Питанням безпеки людини присвячені дослідження в багатьох галузях сучасної науки. Право людини на безпеку беззаперечно є фундаментальним та невідчужуваним. Безпека людини та право людини на безпеку є міжгалузевими, навіть загальнонауковими, поняттями. Але на сьогодні не існує хоча б більш-менш усталеного визначення цих понять, тому вивченням цього питання займається все більше дослідників. Існування людини відбувається в певному середовищі: природному та антропогенному. Містобудівна діяльність – це та діяльність, завдяки якій створюється середовище життєдіяльності людини. Задля виживання та ефективного розвитку людини це середовище має бути в першу чергу безпечним, тобто таким, в умовах якого людина матиме можливість реалізувати свої права, виконувати обов'язки та ефективно задовольняти свої потреби. Саме тому вивчення питання права людини на безпеку в цій сфері суспільних відносин набуває особливої актуальності. Також беручи до уваги весь тягар радянської містобудівної спадщини, необхідність реструктуризації економічної бази, стабілізації техногенного навантаження регіонів, вдосконалення системи розселення, розвитку соціальної та інженерно-транспортних мереж, забезпечення раціонального використання земель, формування національної екологічної мережі, впровадження раціонального водокористування, збереження історичної та культурної спадщини та перспективу повоєнної відбудови країни, питання забезпечення права людини на безпеку можна назвати основоположним у сфері розв'язання цих задач. Дослідження цієї проблеми, розробка поняттєвого апарату надасть можливість обґрунтувати необхідність переформатування державної містобудівної політики і переміщення її фокусу саме на потреби сучасної людини, особливо на її потребу в створенні безпечного повноцінного життєвого простору, та запропонувати внесення необхідних змін до чинного законодавства.

Ключові слова: безпека людини, право людини на безпеку, містобудування.

Summary. Research in many fields of modern science is devoted to issues of human safety and security. The human right to security is undeniably fundamental and inalienable. Human security and the human right to security are interdisciplinary, even general scientific concepts. But today there is no more or less established definition of these concepts, so more and more researchers are studying this issue. Human existence takes place in a certain environment: natural and anthropogenic. Urban planning activity is the activity thanks to which the environment of human life is created. For the survival and effective development of a person, this environment must first of all be safe, that is, one in which a person will have the opportunity to exercise his rights, fulfill his duties and effectively satisfy his needs. That is why the study of the issue of the human right to security in this sphere of social relations becomes particularly relevant. Also taking into account the entire burden of the Soviet urban planning heritage, the need to restructure the economic base, stabilize the man-made burden of the regions, improve the settlement system, develop social and engineering transport networks, ensure the rational use of land, form a national ecological network, implement rational water use, preserve historical and cultural heritage and the prospect of post-war reconstruction of the country, the issue of ensuring the human right to security can be called fundamental in the field of solving these problems. The study of this problem, the development of a conceptual apparatus will provide an opportunity to substantiate the need to reformat the state urban planning policy and shift its focus to the needs of modern man, especially to his need to create a safe, full-fledged living space, and to propose making the necessary changes to the current legislation.

Key words: human security, human right to security, urban planning.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Питання створення безпечних умов існування завжди було актуальним для людини. Але проблема безпеки людини як правило розглядалась в складі понять безпеки держави, національної безпеки, воєнної безпеки. Лише наприкінці ХХ століття фокус уваги на міжнародному рівні в питаннях безпеки був переведений на людину як на першочергового суб'єкта.

У Доповіді Програми розвитку людства ООН 1994 р. проголошено про необхідність зміни пріоритетів: «Настав час переходу від вузької концепції національної безпеки до всеосяжної концепції безпеки людини... Концепція безпеки повинна терміново змінитися двома основними напрямками: від виключного наголосу на територіальній безпеці до набагато більшого наголосу на безпеці людей та від безпеки через озброєння до безпеки через сталий людський розвиток» [1, с. 22, 24].

Статтею 3 Конституції України безпеку людини проголошено найвищою соціальною цінністю [2]. Відповідно право людини на безпеку є конституційно закріпленим і забезпечення якого є одним із основних обов'язків держави.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, головною ціллю державної політики національної безпеки визначає реалізацію статті 3 Конституції України, яка визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [3].

Визначення понять безпека людини та право людини на безпеку нормативно не закріплене, що є перешкодою до появи дієвого механізму захисту

такого права. Тому дослідження поняття права людини на безпеку є актуальним у всіх його аспектах та у всіх сферах суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В науковій літературі існують різні підходи до визначення безпеки людини: як стан захищеності прав, свобод та інтересів (Васьковська В. П., Древаль Ю. Д.), як об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття захищеності (Тихий В. П.), як стан забезпечення життєво важливих потреб (Шмоткін О. В.), як показник якості та рівня життя та як базова потреба і цінність (Тихий В. П.) тощо.

Загально визнаним є твердження, що забезпечення безпеки людини, створення таких умов життєдіяльності людини, при яких забезпечуються права та свободи, є найважливішим правом людини. Тобто право людини на безпеку є основоположним для реалізації всіх інших прав та свобод. Тихий В. П. зазначає: «право людини на безпеку — це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини» [4, с. 324]. Про право людини на безпеку як одне із фундаментальних прав людини висловлювались і інші науковці: Боднар О. Б., Васьковська В. П., Древаль Ю. Д., Коженювські Л. Ф., Шрамко С. С., Дзьобань О. П., Жданенко С. Б.

На нашу думку, право людини на безпеку — це право на такі умови життєдіяльності, при яких існує дієва система гарантій, що забезпечує практичну можливість реалізації прав, виконання обов'язків та задоволення потреб людини.

Слід зауважити, що забезпечення права на безпеку не можливе без активної соціальної позиції самої людини. Під активною позицією ми маємо на увазі усвідомлення людиною своєї відповідальності за власне життя, користування наданими правами, виконання покладених на неї обов'язків та здатність ідентифікувати свої потреби й ефективно задовольняти їх.

Безпека — це ціль, на досягнення якої мають бути направлені зусилля не тільки держави, а і самої людини. І умовою розвитку людини є не тільки безпечні умови існування, а й саме прагнення людини до створення таких умов. Тобто наявність небезпеки та прагнення людини її уникнути є рушійною силою, яка мотивує людину до змін, тобто також є умовою та стимулом розвитку.

Безпека людини — це не тільки обов'язок та ціль діяльності держави, але і зона відповідальності самої людини. Як влучно зазначає Древалю Ю. Д.: «Держава, захищаючи людину від усіх ймовірних негативних впливів, може порушити ту грань, за якою людина вже втратить спроможність самостійно осмислювати ступінь небезпек та протидію загрозам» [5, с. 6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Безпека людини як предмет досліджень в галузі національної науки є досить новим. Позаяк раніше безпека людини розглядалась як складова безпеки держави, національної безпеки, або не розглядалась взагалі як право (наприклад, в радянські часи). З поверненням фокуса уваги на людину як на основного суб'єкта безпекових питань дослідження поняття права людини на безпеку набуває особливої актуальності. Вивчення розробленості поняття права людини на безпеку та розгляд його вужчого змісту у сфері містобудівної діяльності є ціллю даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Безпека для людини є потребою, прагнення задовольнити яку забезпечує її сталий розвиток та виживання як виду. Створення людиною свого першого житла було обумовлене саме такою необхідністю задоволення потреби в безпеці. В ієрархії людських потреб наявність житла стає первиною основою безпечного існування людини [6, с. 345]. Але саме тільки житло не може забезпечити всі інтереси людини. Житло є частиною більш глобального поняття — середовище життєдіяльності.

Складно уявити будь-яку сферу діяльності людини, створення чи існування якої б не забезпечувалось об'єктами містобудування. Створення пов-

ноцінного середовища життєдіяльності є основним засобом для реалізації права людини на безпеку та комплексу інших життєво важливих прав та свобод. Творячи своє життєве середовище людина закладає фундамент для отримання в майбутньому можливостей для ефективного задоволення своїх потреб. Саме тому, забезпечення права людини на безпеку має бути фундаментальним принципом здійснення містобудівної діяльності.

Проблема забезпечення права людини на безпеку у сфері містобудування є особливо актуальною з огляду на реальний стан справ у даній галузі не тільки в Україні, а і в цілому світі. На Конференції ООН по населеним пунктам (Хабітат II), яка відбулась в Стамбулі у 1966 р., була визнана необхідність у впровадженні нової політики сприяння сталого розвитку населених пунктів задля створення більш безпечного середовища проживання. На конференції було оголошено перелік глобальних проблем, які є наслідком урбанізації [7]. З низкою цих проблем стикнулася і Україна з початком розбудови своєї незалежності, отримавши в спадок радянську модель економіки, міста, розбудовані відповідно до промислових потреб колишнього СРСР.

Відповідно до принципів, проголошених в Порядку денному на XXI століття, у заключних документах Конференції Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (ХАБІТАТ-II), та рекомендацій Європейської економічної комісії ООН Верховної Ради України в 1999 р. затвердила Концепцію сталого розвитку населених пунктів, якою задекларувала основні напрями державної політики щодо забезпечення створення повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь. В Концепції висвітлено низку проблем, які необхідно вирішувати задля створення безпечного життєвого середовища, це зокрема: надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл, поганий стан житлово-комунального господарства, складна санітарно-гігієнічна та епідеміологічна ситуація, неефективне використання землі, нераціональне господарське освоєння територій, погіршення стану всіх компонентів природних ландшафтів тощо [8]. Перелік наявних небезпек у сфері містобудування є таким, що вражає.

Отже, можна зробити висновок, що право людини на безпеку у сфері містобудування має багато аспектів. Про основні з них далі.

Безпека життя та здоров'я. Даний безпековий аспект забезпечується шляхом дотримання норм:

санітарних та епідеміологічних, забудови земельної ділянки, гранично допустимої висоти забудови, щільності населення, інсоляції, екологічної безпеки, безпеки праці, пожежної безпеки, стабілізації техногенного навантаження, забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, забезпечення експлуатаційних характеристик об'єкта щодо міцності, надійності та довговічності, забезпечення безпеки інженерних мереж, цивільного захисту, безпеки водопідготовки та очищення, водокористування, безпеки будівельних матеріалів, забезпечення безпеки дорожнього руху, забезпечення доступу для маломобільних груп населення тощо.

Майновий аспект полягає в забезпеченні безпеки майна людини шляхом дотримання норм міцності та надійності конструкцій, усунення ризиків аварій інженерних мереж, дотримання правил експлуатації об'єктів.

Екологічний аспект безпеки або забезпечення права людини на безпечне навколишнє середовище, яке забезпечується шляхом впровадження новітніх науково-технічних досягнень при формуванні державної політики щодо планування і використання територій, створення умов сталого розвитку населених пунктів, формування національної екологічної мережі, впровадження раціонального використання земель.

Енергетичний аспект полягає в забезпеченні безпеки людини шляхом впровадження норм щодо енергоефективності об'єктів, розвитку використання джерел нетрадиційної енергетики,

реконструкція і розширення інженерної інфраструктури та дотримання правил її експлуатації.

Економічний аспект безпеки полягає в опосередкованому забезпеченні певних прав людини у сфері містобудування. Зокрема при затвердженні Генеральної схеми планування території України передбачені заходи, направлені на реалізацію права на працю, житло, зайняття підприємницькою діяльністю (прогнозування та планування системи розселення, розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, розміщення продуктивних сил, розвиток транспортних та комунікаційних систем тощо) [9].

Культурний та естетичний аспекти реалізуються через забезпечення збереження об'єктів культурної та історичної спадщини, збереження традиційного характеру середовища населених пунктів та культурного різномаття.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Містобудівна діяльність є тою основоположною сферою життєдіяльності людини, в процесі здійснення якої прямо чи опосередковано забезпечується реалізація права людини на безпеку, а також інших прав та основоположних свобод. Адже саме містобудівна діяльність є діяльністю, єдиною метою якої є створення та підтримання повноцінного життєвого середовища людини. Подальше вивчення поняття права людини на безпеку в сфері містобудування та механізмів його забезпечення, надасть можливість сформулювати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства.

Література

1. United Nations Development Programme. Human development report 1994. New York Oxford Oxford University Press. 1994.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
4. Тихий В. П. Безпека людини — головний об'єкт національної безпеки України. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2017. № 4 (79). С. 323–329.
5. Древаль Ю. Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. / Ю. Д. Древаль // Державне будівництво. 2013. № 1. С. 1–9. URL: <http://29ujmo6.257.cz/handle/123456789/3142?locale=uk>
6. Шевченко Л. С. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х.: Право, 2010. С. 345.
7. Стамбульська декларація по населеним пунктам. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl_habitat.shtml
8. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>
9. Закон України «Про Генеральну схему планування території України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>

References

1. United Nations Development Programme. Human development report 1994. New York Oxford Oxford University Press. 1994.
2. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
3. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 392/2020 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
4. Tykhyi V. P. Bezpeka liudyny — holovnyi ob'ekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. 2017. № 4 (79). S. 323–329.
5. Dreval Yu. D. Bezpeka osobystosti v konfliktnomu sotsiumi. / Yu. D. Dreval // Derzhavne budivnytstvo. 2013. № 1. S. 1–9. URL: <http://29yjmo6.257.cz/handle/123456789/3142?locale=uk>
6. Shevchenko L. S. Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyĭ analiz: monohrafiia / L. S. Shevchenko, O. A. Hrytsenko, T. M. Kaminska ta in. / za red. d-ra ekon. nauk, prof. L. S. Shevchenko. Kh.: Pravo, 2010. S. 345.
7. Stambulska deklaratsiia po naselenym punktam. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl_habitat.shtml
8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Kontseptsiiu staloho rozvytku naselenykh punktiv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>
9. Zakon Ukrainy «Pro Heneralnu skhemu planuvannia terytorii Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>

Любченко Олексій Олександрович
кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Liubchenko Oleksii
Candidate of Laws, Assistant of the Constitutional, Administrative, Environmental and Labour Law Department Poltava Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-8068-5665

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8476

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНЬОГО ПРОЯВУ ПРОЦЕДУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ПЕРЕВІРКИ РІШЕНЬ ДИСКУСІЄЮ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНОГО ПРИНЦИПУ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ

THE GENERAL CHARACTERISTICS OF EXTERNAL MANIFESTATION OF PROCEDURAL COMPONENT VERIFICATION OF DECISIONS BY DISCUSSION AS FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF DECISION-MAKING BY THE PARLIAMENT OF UKRAINE

Анотація. У статті надається загальна характеристика зовнішнього прояву процедурної складової перевірки рішень дискусією як основоположного принципу ухвалення рішень парламентом України, який розглядається у світлі взаємодії Верховної Ради України з іншими суб'єктами.

Крізь призму наукових праць, чинного законодавства та юридичних позицій Конституційного Суду України аналізуються відкритість і гласність роботи парламенту України.

Особлива увага приділяється парламентським слуханням, їх підготовці та проведенню, оскільки під час відповідної форми роботи парламенту до обговорення схвалюваних Верховною Радою України рішень долучається громадськість, а заінтересовані сторони мають змогу публічно висловити свою позицію. Відзначається, що попри рекомендаційний характер результатів парламентських слухань, вказаний інститут оцінюється як механізм зворотного зв'язку між громадянами, інститутами громадянського суспільства та Верховною Радою України, що дає змогу проаналізувати позицію суспільства з приводу тих чи інших питань та врахувати її під час роботи із законопроектами у комітетах Верховної Ради.

Звертається увага, що окрім парламентських слухань як класичної форми взаємодії представницького органу державної влади України з інститутами громадянського суспільства, відповідна взаємодія може також відбуватися і в інших формах, зокрема, шляхом електронної демократії (наприклад, електронних петицій, обговорень законопроектів) або у межах роботи народних депутатів у виборчих округах (наприклад, під час зустрічей з виборцями).

Зазначається, що електронні петиції та обговорення законопроектів як цифрові сервіси сайту парламенту так само уособлюють собою зовнішній прояв процедурної складової основоположного принципу перевірки рішень дискусією, адже за їх допомогою можливо залучити необмежене коло громадян та інститутів громадянського суспільства до процесу розробки та прийняття рішення Верховною Радою України.

Таким чином, вітчизняне законодавство передбачає значну кількість механізмів взаємодії парламенту України з іншими суб'єктами. При цьому, слід відзначити тенденцію до посилення ролі механізмів «електронної демократії» (е-демократії) у формуванні публічної дискусії щодо відповідних проектів актів та ухвалених рішень. Запровадження таких

механізмів сприяє посиленню контролю з боку громадянського суспільства та формуванню професійної дискусії із широким залученням фахівців та зацікавлених сторін у контексті ухвалення рішень єдиним органом законодавчої влади України.

Ключові слова: парламент України, перевірка рішень дискусією, відкритість, гласність, парламентські слухання, електронні петиції, обговорення законопроектів, зустрічі з виборцями.

Summary. The article provides the general characteristics of external manifestation of procedural component verification of decisions by discussion as fundamental principle of decision-making by the parliament of Ukraine, which is considered in the light of the interaction of the Verkhovna Rada of Ukraine with other subjects.

The openness and transparency of the parliament of Ukraine functioning are analyzed through the prism of scientific works, current legislation and legal positions of the Constitutional Court of Ukraine.

Special attention is paid to parliamentary hearings, their preparation and holding, because during the appropriate form of work of the parliament, the public participates in the discussion of decisions approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, and stakeholders can express their position publicly. It is noted that despite the advisory nature of the results of the parliamentary hearings, the specified institute is evaluated as a feedback mechanism between citizens, institutions of civil society and the Verkhovna Rada of Ukraine, which makes it possible to analyze the position of society on certain issues and take it into account when working with draft laws in the committees of the Verkhovna Rada.

Attention is paid to the fact that in addition to parliamentary hearings as a classic form of interaction between the representative body of the state power of Ukraine and institutions of civil society, the corresponding interaction can also take place in other forms, in particular, through electronic democracy (for example, electronic petitions, discussions of draft laws) or within the scope of the work of people's deputies in constituencies (for example, during meetings with voters).

It is noted that electronic petitions and discussion of draft laws as digital services of the parliament website also represent the external manifestation of the procedural component of the fundamental principle of decision verification by discussion, because with their help it is possible to involve an unlimited circle of citizens and institutions of civil society in the process of development and decision-making by the Verkhovna Rada of Ukraine.

Thus, domestic legislation provides for a significant number of mechanisms for the interaction of the Parliament of Ukraine with other subjects. At the same time, it should be noted the tendency to strengthen the role of the mechanisms of «electronic democracy» (e-democracy) in the formation of public debate regarding the relevant draft acts and adopted decisions. The introduction of such mechanisms contributes to the strengthening of control by civil society and the formation of a professional discussion with the broad involvement of specialists and stakeholders in the context of decision-making by the legislature.

Key words: parliament of Ukraine, verification of decisions by discussion, openness, transparency, parliamentary hearings, electronic petitions, discussion of draft laws, meetings with voters.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Агресія російської федерації вкотре засвідчила особливу цінність демократичного політичного режиму, адже дотримання демократичних засад ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади мінімізує ризики узурпації влади в державі. Щиро хочеться вірити, що реальне залучення громадян до ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади в Росії засвідчило б нежиттєздатність ідеї вчинення військової агресії щодо України, як і щодо будь-якої іншої європейської країни, в XXI ст. з огляду на імперські амбіції політичного керівництва ще на етапі її зародження.

У той же час питання дотримання демократичних засад ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади лишаються для України актуальними і зараз, в умовах воєн-

ного стану. Останні події засвідчили важливість ухвалення своєчасних, виважених та ефективних рішень вищими колегіальними органами державної влади України, зокрема Верховною Радою України. Одним із основоположних принципів прийняття рішень парламентом України, який сприяє ухваленню саме таких рішень, є перевірка рішень дискусією. Водночас зовнішній прояв процедурної складової перевірки рішень дискусією як демократичні основи ухвалення рішень повинен передбачати зв'язок «орган державної влади — громадянин(и)», де зворотній зв'язок (feedback) від громадян(ина) може мати вплив на прийняття органами публічної влади їх рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Окремі питання конституційно-правових засад ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади України були

предметом досліджень вітчизняних науковців, таких як Ю. Тодика [1; 2], Ю. Барабаш [3; 4], В. Колісник [5], В. Речицький [6; 7], О. Бориславська [8], О. Нестеренко [9], В. Нестерович [10], Н. Махачова [11], Н. Грицяк [12]. Віддаючи належне здобуткам наукової спільноти в дослідженні цієї тематики, слід зазначити, що питання перевірки рішень дискусією як конституційно-правової засади (основоположного принципу) ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади України вітчизняними науковцями окремо не досліджувалося.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження зовнішнього прояву процедурної складової перевірки рішень дискусією як основоположного принципу ухвалення рішень Верховною Радою України, зокрема, у контексті аналізу парламентських слухань, використання різноманітних форм електронної демократії, зустрічей народних депутатів України із виборцями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Верховна Рада України, відповідно до ст. 3 Регламенту Верховної Ради України працює на засадах відкритості і гласності [13]. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Регламенту відкритість засідань Верховної Ради забезпечується шляхом доступу до них будь-яких осіб, крім випадків, передбачених законодавством. Порядок доступу до відкритих засідань визначається розпорядженням Голови Верховної Ради України. З наведеного вбачається, що відкритість впливає з можливості будь-якої особи отримати інформацію щодо діяльності органу публічної влади, яка законом не віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 Регламенту гласність засідань Верховної Ради забезпечується шляхом їх трансляції по телебаченню і радіо, публікації стенографічних бюлетенів засідань Верховної Ради, її рішень у Відомостях Верховної Ради України, газеті «Голос України» та інших виданнях Верховної Ради, а також шляхом розміщення інформації на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Отже, гласність передбачає безпосередню діяльність органу публічної влади щодо ознайомлення суспільства з її діяльністю.

У контексті основоположного принципу перевірки рішень дискусією, відзначимо, що окрема увага Конституційним Судом України приділяється відкритості парламенту. Вельми цікавим у цьому контексті є Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2012 року № 15-рп/2012.

За твердженням органу конституційного контролю сутність представницької демократії полягає, насамперед, в опосередкованій участі громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Реалізація засади відкритості роботи парламенту гарантує підтримання постійного зв'язку народних депутатів України, як повноважних представників Українського народу у Верховній Раді України, із виборцями, що створює умови для всебічного аналізу діяльності як окремих народних депутатів України, так і парламенту в цілому [14].

У Рішенні Конституційного Суду України від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010 зазначено, що Верховна Рада України є органом державної влади, який здійснює свої повноваження на засадах представництва народними депутатами України інтересів Українського народу (абз. 1 підпункту 3.3 п. 3 мотивувальної частини Рішення). При цьому, самим суб'єктом права на конституційне подання також відзначалося, що застосування положення ч. 5 ст. 75, ч. 4 ст. 77 Регламенту, за якими рішення щодо кандидатур на посаду Голови Верховної Ради України та про відкликання Голови Верховної Ради України з посади приймаються тільки таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, без застосування процедури (ad hoc), передбаченої ст. 50 Регламенту, обмежують повноваження парламенту самостійно приймати рішення з таких процедурних питань, а отже, не відповідають ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 88 Конституції України. Суд, виходячи зі змісту ст. 1, ч. 2 ст. 5 Основного Закону України, вбачає, що визначальною засадою парламентаризму є відкритість роботи парламенту. За ст. 84 Конституції України засідання Верховної Ради України проводяться відкрито (ч. 1); рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування (ч. 2) [14]. Відкритість і гласність роботи Верховної Ради України створює передумови для участі в дискусії широкого загалу, включаючи всіх зацікавлених суб'єктів (громадян, інститутів громадянського суспільства, органів публічної, тощо), тому повинна неухильно дотримуватися. Конституційний Суд України у межах Рішення аргументує власну позицію наступним чином: «Відповідно до ч. 5 ст. 82 Основного Закону України порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України. За п. 21 ч. 1 ст. 92

Основного Закону України організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України визначаються виключно законами України. Верховна Рада України як орган державної влади зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України), а закони, у тому числі й Закон України «Про Регламент Верховної Ради України», згідно з ч. 2 ст. 8 Основного Закону України приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Положення ч. 5 ст. 75, ч. 4 ст. 77 Регламенту, за якими рішення щодо кандидатур на посаду Голови Верховної Ради України та про відкликання Голови Верховної Ради України з посади приймаються таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, не забезпечують відкритості у роботі парламенту, а тому не відповідають ч. 1 ст. 84 Основного Закону України. Водночас Конституційний Суд України приходить до висновку, що обрання Голови Верховної Ради України таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, тобто прийняття рішення не на пленарному засіданні Верховної Ради України, суперечить ч. 2 ст. 84 Конституції України, відповідно до якої рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях [14].

Верховна Рада України, здійснюючи свою діяльність гласно і відкрито, залучає до обговорення схвалюваних рішень громадськість. Одним із таких механізмів є парламентські слухання, які, відповідно до ст. 9 Регламенту Верховної Ради України, є однією з форм роботи останньої. Парламентські слухання відповідають критерію дискусії, адже саме у межах вказаної процедури заінтересовані сторони мають змогу публічно висловити свою позицію. Так, важливість цього механізму прямо відзначається у ч. 1 ст. 233 Регламенту Верховної Ради України, відповідно до якої парламентські слухання у парламенті проводяться з метою вивчення питань, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання.

Важливість парламентських слухань підтверджується особливостями їх підготовки і проведення. Парламентські слухання проводяться гласно і відкрито з прямою радіотрансляцією, а в разі необхідності і телетрансляцією.

До парламентських слухань залучається широке коло суб'єктів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 235 Регламенту Верховної Ради України для участі в парламентських слуханнях у Верховній Раді за-

прошуються представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представники громадськості, автор (ініціатор) електронної петиції, які виявили бажання взяти в них участь і подали не пізніше як за п'ять днів відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань.

Водночас згідно зі ст. 236 Регламенту Верховної Ради України під час парламентських слухань заслуховуються доповіді з обговорюваної теми, відповіді на запитання та проводиться обговорення. Відповідно до ч. 10 ст. 236 Регламенту за результатами парламентських слухань Верховна Рада на пленарному засіданні приймає постанову Верховної Ради, якою схвалює відповідні рекомендації. Попри рекомендаційний характер результатів парламентських слухань, слід оцінити наявність вказаного інституту як механізму зворотного зв'язку між громадянами, інститутами громадянського суспільства та Верховною Радою України, що дає змогу проаналізувати позицію суспільства з приводу тих чи інших питань та врахувати її під час роботи із законопроектами у комітетах Верховної Ради.

У межах парламентських слухань надається можливість висловитися про наболіле представникам різних інститутів громадянського суспільства. Приємно, що у нашій країні, є механізми, через які втілюються окремі прояви плюралізму та публічних дискусій. Разом із тим, з урахуванням досвіду регулярної участі у відповідних формах роботи парламенту з визначених тем, вкотре виникає питання ефективності парламентських слухань в сучасних умовах. Наскільки зазначений інститут виконує місію, за для якої запроваджувався, адже положення рекомендацій парламентських слухань, м'яко кажучи, нерідко залишаються не втіленими у життя і перекочовують до рекомендацій чергових парламентських слухань з аналогічної тематики. При цьому під час виступів народних депутатів підсвідомо ідентифікуються вислови, які стали практично шаблонами від одних парламентських слухань до інших [15]. Зазначений аспект досвіду участі у парламентських слуханнях спонукає до порушення питання щодо забезпечення його дієвості в сучасних умовах.

Парламентські слухання є класичною формою взаємодії представницького органу державної влади України з інститутами громадянського суспільства, у межах якої останні мають змогу безпосередньо висловити свою оцінку рішенням, що було прийнято відповідним органом. Проте, взаємодія

з інститутами громадянського суспільства може відбуватися і в інших формах, зокрема, шляхом електронної демократії або у межах роботи народних депутатів у виборчих округах.

Н. Махначова відзначає, що ефективність електронної демократії полягає в тому, що на перше місце виходить швидкий доступ до інформації, можливість комунікації великої кількості людей та можливість швидко об'єднуватися та приймати рішення [11]. Уперше термін електронна демократія був визначений у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 № 386-р. Відповідно до зазначеного Розпорядження електронна демократія — форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій [16].

Із прийняттям Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 8 листопада 2017 року № 797-р., наведене вище поняття було дещо розширене. Електронна демократія була визначена як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [17].

Отже, вбачається, що засоби електронної демократії функціонують у межах вже існуючої публічної дискусії щодо того чи іншого рішення або проекту такого рішення, та слугують перш за все формою вираження думки у такій дискусії. Фактично, засоби е-демократії можуть слугувати для ініціювання інших процедур у контексті публічного обговорення рішень, зокрема, парламентських слухань. Погоджуємося із думкою Н. Грицяк, що технології є допоміжним засобом, а не шляхом розв'язання проблем, а тому необхідне поєднання з традиційними «неелектронними» інструментами

доступу до інформації, консультацій та участі громадянськості для того, щоб отримати якнайбільше від застосування е-демократії [12; 6].

О. Нестеренко висловлює занепокоєння у зв'язку з тим, що адресати, котрим були спрямовані запити, відмовляли запитувачам у доступі до відкритої за режимом доступу інформації [9]. Використання засобів е-демократії сприяє мінімізації подібних випадків. Так, наприклад, застосування автоматизованих систем документообігу, окрім спрощення порядку подання звернення, зменшення затрат часу на отримання інформації, відслідковувати вхідних документів, їх змісту та дати надходження, в загальному підсумку може сприяти оперативному відновленню порушеного права та притягненню до відповідальності осіб у разі порушення вимог чинного законодавства у відповідній царині.

Е-демократія втілюється в багатьох інструментах, що закріплені у зазначеній вище Концепції, проте, у межах взаємодії парламенту з інститутами громадянського суспільства у контексті публічної дискусії щодо рішень органу законодавчої влади найбільш ефективними видаються такі інструменти як електронні консультації та електронні петиції. Цифрові сервіси сайту Верховної Ради України передбачають такі форми взаємодії як звернення громадян, електронні петиції та обговорення законопроектів [18]. Вважаємо, що електронні петиції та обговорення законопроектів як цифрові сервіси сайту парламенту так само уособлюють собою зовнішній прояв процедурної складової основоположного принципу перевірки рішень дискусією, адже за їх допомогою можливо залучити необмежене коло громадян та інститутів громадянського суспільства до процесу розробки та прийняття рішення Верховною Радою України.

Слід відзначити, що звернення громадян можуть започаткувати прийняття відповідних рішень компетентними суб'єктами владних повноважень. У подальшому ініціатива громадянина чи інституту громадянського суспільства може бути опосередковано формалізована відповідним суб'єктом права законодавчої ініціативи (наприклад, народними обранцем). У той самий час, електронні петиції та обговорення законопроектів виражають думку учасників дискусії безпосередньо.

Електронна петиція — це колективне звернення в електронній формі у вигляді тексту скарги (протесту) та / або пропозиції, на яку адресат (суб'єкт владних повноважень) публічно оголошує про свою позицію щодо згоди чи незгоди по суті петиції, інформує про аргументи у разі незгоди

та організовує спільну з авторами та їх прихильниками роботу з розроблення та втілення плану реалізації петиції у разі згоди [17].

Загалом, електронну петицію може внести будь-яка особа, яка зареєструвалася на сайті Верховної Ради України. Процедура щодо роботи з петиціями передбачає такі етапи як: 1) створення петиції; 2) перегляд та підписання петицій, для яких триває збір підписів; 3) розгляд петицій відповідним профільним комітетом Верховної Ради України; 4) у разі, коли петиція набрала необхідну кількість підписів, надання відповіді на петицію.

Згідно з пунктами 204, 205 Положення про порядок роботи з документами у Верховній Раді України, затвердженого розпорядженням Голови Верховної Ради України від 8 лютого 2021 року № 19 «Про деякі питання забезпечення документообігу у Верховній Раді України в електронній та паперовій формах», відповіді на електронні звернення надають голови комітетів або заступники голів комітетів Верховної Ради України. В цілому, зважаючи на можливість участі особи-ініціатора петиції у парламентських слуханнях у відповідності до ст. 235 Регламенту Верховної Ради України, електронну петицію можливо вважати однією із форм публічної дискусії з приводу рішень, що приймаються парламентом. Наявність такого механізму дозволяє інститутам громадянського суспільства долучатися до законотворчості, а наявність суспільного інтересу, що виявляється у підтримці е-петиції підписами, гарантує розгляд таких петицій парламентом.

Іншою формою е-демократії, яку слід розглянути, є громадське обговорення законопроектів. Проекти законів виносяться на громадське обговорення для предметної дискусії щодо проекту в цілому, а також його окремих складників (розділу, статті, частини, пункту).

Громадське обговорення передбачає, що будь-якому складникові проекту можна дати як загальну оцінку, тобто висловити свою згоду або незгоду з ним, так і додати власний коментар, зауваження, пропозицію або редакцію за допомогою запропонованої форми. Такий коментар, зауваження чи пропозицію можуть підтримати інші користувачі. Додані коментарі, пропозиції, зауваження, редакції користувачів будуть обов'язково розглянуті під час доопрацювання проекту [19]. Вважаємо, що інститут громадського обговорення належить до зовнішнього прояву процедурної складової основоположного принципу перевірки рішень дискусією у його найбільш широкому ро-

зумінні, адже передбачає можливість висловлення широкими колами громадськості своїх позицій стосовно наявних законопроектів. Розгляд позицій громадян у вигляді доданих пропозицій або зауважень відповідними органами Верховної Ради України та їх врахування при поданні проекту нормативно-правового акту на голосування є безпосереднім виявом представницької демократії, оскільки обрані народом представники отримують змогу опрацювати проект акту з урахуванням висловленої громадської думки.

Водночас, із урахуванням вітчизняних реалій, важливо відзначити, що за статистичними відомостями стосовно обговорення законопроектів, які містяться на зазначеному вище ресурсі, наразі було завершено обговорення лише 27 законопроектів (19 із яких у сфері правової політики), а станом на грудень 2022 року на обговоренні не перебуває жодного законопроекту [20]. При цьому, з наявної статистики вбачається, що переважна більшість обговорень стосується, зокрема, сфери боротьби із корупцією, натомість жодного обговорення не велось у межах напрямків аграрної та земельної політики, житлово-комунального господарства, бюджетної політики, освіти і науки, охорони здоров'я, промислової політики тощо.

Таким чином, хоча в теорії інститут громадських обговорень видається дієвим механізмом у межах перевірки рішень дискусією, проте, маємо констатувати низький рівень активності інститутів громадянського суспільства щодо обговорення законопроектів загалом, та в окремих сферах економіки й охорони здоров'я зокрема у межах зазначеного інституту на практиці, що викликає сумніви щодо його ефективності сьогодні у контексті забезпечення основоположного принципу перевірки рішень дискусією.

Окрім цього, у межах діяльності народних депутатів України форми дискусії, що передбачає отримання зворотного зв'язку з інститутами громадянського суспільства, з-поміж інших форм роботи народних обранців у виборчому окрузі, можуть набувати зустрічі з виборцями.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про статус народного депутата України» парламентар постійно підтримує зв'язки з виборцями у порядку, встановленому законом. У межах такої взаємодії, народний депутат відповідно до закону розглядає звернення від виборців, підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, вживає заходів для реалізації їх пропозицій і законних вимог, інформує виборців про свою де-

путатську діяльність під час особистих зустрічей із ними та через засоби масової інформації [21]. Наявність такого механізму сприяє взаємодії громадянського суспільства з парламентом опосередковано через представників Українського народу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зовнішній прояв процедурної складової перевірки рішень дискусією розглядається у світлі взаємодії Верховної Ради України з іншими суб'єктами. Проаналізовані елементи суспільного контролю за розробкою та ухваленням парламентом України своїх рішень відповідають перевірячці рішень дискусією у найбільш широкому її розумінні — коли така дискусія походить ззовні по відношенню до органу публічної влади, який приймає рішення, та відбувається із залученням інших суб'єктів, зокрема інститутів громадянського суспільства. Дискусія насамперед повинна відбуватися у вигляді оцінки рішення суспільством або самим органом державної влади як на стадії його підготовки, так і на стадії імплементації, у вигляді оцінки ефективності рішень.

Окрім парламентських слухань як класичної форми взаємодії представницького органу державної влади України з інститутами громадянського суспільства, відповідна взаємодія може також відбуватися і в інших формах, зокрема, шляхом електронної демократії або у межах роботи народних депутатів у виборчих округах, що має особливе значення для забезпечення відкритості і гласності роботи Верховної Ради України.

Таким чином, вітчизняне законодавство передбачає значну кількість механізмів взаємодії парламенту України з іншими суб'єктами. При цьому, слід відзначити тенденцію до посилення ролі механізмів «електронної демократії» (е-демократії) у формуванні публічної дискусії щодо відповідних проектів актів та ухвалених рішень. Запровадження таких механізмів сприяє посиленню контролю з боку громадянського суспільства та формуванню професійної дискусії із широким залученням фахівців та зацікавлених сторін у контексті ухвалення рішень єдиним органом законодавчої влади України.

Література

1. Тодика Ю., Сergyogin В. Конституційний принцип гласності: поняття та сутність. Вісник Академії правових наук України. Харків, 1998. № 1. С. 50–58.
2. Тодика Ю. Н. Роль конституционных принципов в обеспечении функционирования государства и общества. Українська державність: становлення, досвід, проблеми: зб. наук. ст. (за матеріалами XII Харків. політолог. читань). Харків, 2001. С. 101–102.
3. Барабаш Ю. Г. Конституційний вимір української демократії (історико-теоретичні нотатки). Право України. 2014. № 7. С. 137–145.
4. Барабаш Ю. Г. Парламентаризм в системі демократичних цінностей сучасного суспільства. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 4. С. 47–53.
5. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В. П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd09d710-19#n2>
6. Речицкий В. В. Конституционализм. Украинский опыт: Харьков. правозащит. группа. Харьков: Фолио, 1998. Вып. 6. 160 с.
7. Речицкий В. Абетка демократії: філософія конституційного права // Харьковская правозащитная группа. Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <http://khp.org/1448029311>
8. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 442 с.
9. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
10. Нестерович В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумова утвердження демократії участі. *Fmlosofs'km ta metodologm'sn problemi prava*. 2016. № 2. С. 67–76.
11. Махначова Н. М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері // Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. журн. 2018. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf

12. Грицяк Н. В., Соловйов С. Г. Електронна демократія: навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Грицяк. Київ: НАДУ. 2015. 66 с.
13. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#n3>
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (справа про обрання Голови Верховної Ради України): від 11 лип. 2012 р. № 15-рп/2012, справа № 1-23/2012 // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12>
15. Відбулися парламентські слухання на тему «Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації»: Інфор. упр. Апарату Верхов. Ради України // Верхов. Рада України: офіц. веб-портал. 2017, 15 листоп. URL: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/151623.html>
16. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядж. Каб. Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 15.05.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>
17. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядж. Каб. Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 28.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>
18. Верховна Рада України. Електронний кабінет громадянина. Цифрові сервіси. URL: <https://itd.rada.gov.ua/idsrv>
19. Статистика щодо обговорення законопроектів // Верховна Рада України. Обговорення законопроектів. URL: <http://itd.rada.gov.ua/services/pubd/?aname=statistics>
20. Електронні петиції Верховної Ради України для громадян // Верховна Рада України. Цифрові сервіси. URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Info>
21. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#n321>

References

1. Todyka Yu., Serohin V. Konstytutsiyni pryntsyyp hlasnosti: poniattia ta sutnist. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Kharkiv, 1998. № 1. S. 50–58.
2. Todyka Yu. N. Rol konstitutsionnykh printsipov v obespechenii funktsionirovaniya gosudarstva i obschestva. Ukrainska derzhavnist: stanovlennia, dosvid, problemy: zb. nauk. st. (za materialamy XII Kharkiv. politoloh. chytn). Kharkiv, 2001. S. 101–102.
3. Barabash Yu. H. Konstytutsiyni vymir ukrainskoi demokratii (istoryko-teoretychni notatky). Pravo Ukrainy. 2014. № 7. S. 137–145.
4. Barabash Yu. H. Parlamentaryzm v systemi demokratychnykh tsinnosti suchasnoho suspilstva. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. 2004. № 4. S. 47–53.
5. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Kolisnyka V. P. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky» // Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy. Data onovlennia: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd09d710-19#n2>
6. Rechitskiy V. V. Konstitutsionalizm. Ukrainskiy opyt: Harkov. pravozaschit. gruppа. Harkov: Folio, 1998. Vyip. 6. 160 s.
7. Rechyskiy V. Abetka demokratii: filosofiia konstytutsiinoho prava // Kharkovskaia pravozashchytnaia hruppа. Informatsiyniy portal «Prava liudyny v Ukraini». URL: <http://khpg.org/1448029311>
8. Boryslavska O. M. Yevropeiska model konstytutsionalizmu: formuvannia, suchasnyi stan, tendentsii rozvytku: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.02 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2018. 442 s.
9. Nesterenko O. V. Pravo na dostup do informatsii v Ukraini: konstytutsiino-pravovy aspekt: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2008. 20 s.

10. Nesterovych V. Pryntsypy vidkrytosti ta prozorosti v diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady yak peredumova utverdzhennia demokratii uchasti. *Filosofskiy ta metodologichnyi problemi prava*. 2016. № 2. S. 67–76.

11. Makhnachova N.M. E-demokratiia yak instrument rozvytku hromadianskoho suspilstva ta efektyvnoho partnerstva v publichnii sferi // *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektron. zhurn.* 2018. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf

12. Hrytsiak N.V., Soloviov S.H. *Elektronna demokratiia: navch. posib.* / za zah. red. N.V. Hrytsiak. Kyiv: NADU. 2015. 66 s.

13. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 liut. 2010 r. № 1861-VI // *Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy*. Data onovlennia: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#n3>

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn piatoi, shostoii statti 75, chastyny chetvertoi statti 77 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy, zatverdzenoho Zakonom Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» (sprava pro obrannia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy): vid 11 lyp. 2012 r. № 15-rp/2012, sprava № 1–23/2012 // *Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12>

15. Vidbulysia parlamentski slukhannia na temu «Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukrainy v umovakh detsentralizatsii»: Infor. upr. Aparatu Verkhov. Rady Ukrainy // *Verkhov. Rada Ukrainy: ofits. veb-portal*. 2017, 15 lystop. URL: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/151623.html>

16. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 15.05.2013 r. № 386-r // *Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy*. Data onovlennia: 15.05.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

17. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 r. № 797-r // *Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy*. Data onovlennia: 28.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>

18. Verkhovna Rada Ukrainy. Elektronnyi kabinet hromadianyna. Tsyfrovi servisy. URL: <https://itd.rada.gov.ua/idsrv>

19. Statystyka shchodo obhovorennia zakonoproektiv // *Verkhovna Rada Ukrainy. Obhovorennia zakonoproektiv*. URL: <http://itd.rada.gov.ua/services/pubd/?aname=statistics>

20. Elektronni petytsii Verkhovnoi Rady Ukrainy dlia hromadian // *Verkhovna Rada Ukrainy. Tsyfrovi servisy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Info>

21. Pro status narodnoho deputata Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 r. № 2790-XII // *Zakonodavstvo Ukrainy: baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy*. Data onovlennia: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#n321>

Клочко Альона Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
Сумський національний аграрний університет;
науковий співробітник кафедри кримінального права та процесу
Університет Невшатель (UniNE, Швейцарія)*

Klochko Alona

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of International Relations
Sumy National Agrarian University;
Researcher of the Department of Criminal Law and Procedure
University of Neuchatel (UniNE, Switzerland)*
ORCID: 0000-0002-9596-6814

Кішінець Юлія Андріївна

*здобувач ступеня доктора філософії кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету*

Kishinets Yuliia

*Candidate for the degree of Doctor of Philosophy of the
International Relations Department
Sumy National Agrarian University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8464

**СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ В НАУЦІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СФЕРИ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

**СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В НАУКЕ
ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ СФЕРЫ
ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ**

**THE STATE OF RESEARCH IN SCIENCE PROBLEMS
OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION
SPHERE OF LAND RELATIONS IN UKRAINE**

Анотація. У статті приведено огляд тенденцій кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Акцентовано на тому, що певні обмеження є ефективними для мінімізації несприятливих наслідків, що можуть бути спричинені як криміналізацією сфери земельних відносин так і супутніми проблемами такими як: потребами встановлення або зміни цільового призначення земельних ділянок; необхідністю розмінування земель сільськогосподарського призначення; мінімізацією корупційних ризиків обумовлених прийняттям нового законодавства. Акцентовано на трьох основних факторах, які зумовлюють потребу створення інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні: здобуття статусу кандидата в ЄС, відновлення стабільного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення для нормалізації економіки, відновлення якості сільськогосподарських земель у період післявоєнної реабілітації України. Надання Україні статусу кандидата в ЄС зумовило необхідність подолання ряду внутрішніх проблем, таких як посилення боротьби із корупцією, зокрема у сфері

земельних відносин. Встановлено, що вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку впливає на земельні правовідносини в Україні за рахунок пошкодження ґрунтового-рослинного покриву природних територій і сільськогосподарських угідь, що робить відповідні землі малоприсадибними для посівних робіт. Наголошено на тому, що прояви корупції у сфері земельних відносин залишаються на високому рівні у поточному році, не дивлячись на певну позитивну динаміку у порівнянні з минулорічними показниками. Акцентовано на тому, що самовільні заняття земельних ділянок та корупційні правопорушення у сфері земельних відносин в період воєнного стану набули певного поширення. Тому окрім кримінально-правових засобів для протидії таким кримінальним правопорушенням важливе значення має громадський контроль.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, сфера земельних відносин, правовий режим воєнного стану, земельна реформа.

Summary. The article provides an overview of trends in the criminal law protection of land relations in Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law. Emphasis is placed on the fact that certain restrictions are effective in minimizing adverse consequences that may be caused by both the criminalization of the field of land relations and related problems, such as: the need to establish or change the purpose of land plots; the necessity of demining agricultural lands; minimization of corruption risks caused by the adoption of new legislation. Emphasis is placed on three main factors that determine the need for the creation of an institute of criminal law protection of land relations in Ukraine: obtaining the status of a candidate in the EU, restoring the stable functioning of the agricultural land market for the normalization of the economy, restoring the quality of agricultural land during the post-war rehabilitation of Ukraine. Granting Ukraine the status of a candidate for the EU made it necessary to overcome a number of internal problems, such as strengthening the fight against corruption, in particular in the field of land relations. It has been established that the commission of criminal offenses against peace, human security and international legal order affects land legal relations in Ukraine due to damage to the soil and vegetation cover of natural territories and agricultural lands, which makes the corresponding land unsuitable for sowing. It was emphasized that manifestations of corruption in the field of land relations remain at a high level in the current year, despite certain positive dynamics compared to last year's indicators. Emphasis is placed on the fact that arbitrary occupation of land plots and corruption offenses in the field of land relations during the period of martial law became somewhat widespread. Therefore, in addition to criminal legal means to counter such criminal offenses, public control is important.

Key words: criminal law protection, the sphere of land relations, the legal regime of martial law, land reform.

Постановка проблеми. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні виникла нагальна необхідність якнайшвидше врегулювати та захистити ті сфери суспільних відносин, які найбільше піддаються як внутрішнім так і зовнішнім загрозам, а розбалансування у функціонуванні яких може призвести до нівелювання результатів проведених реформ та посилити загрози національній безпеці держави. Так, військова агресія Росії поставила під загрозу стабільного функціонування всі сфери суспільних відносин, зокрема й сферу земельних відносин в Україні. Незаконне вторгнення на територію України, детермінувало не одну, а цілий комплекс проблем у сфері земельних відносин, починаючи від необхідності розмінування земельних ділянок до втрати зацікавленості потенційних іноземних інвесторів до ринку землі в Україні, як мінімум на період дії правового режиму воєнного стану та фактичного забезпечення безпеки використання земель сільськогосподарського призначення. Постала необхідність невідкладного прийняття забезпечувального законодавства спрямованого на недопущення зловживань та вчинення кримінальних

правопорушень у сфері земельних відносин на фоні активізації злочинності проти основ національної безпеки України, кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. В таких умовах з боку законодавця потребується системний підхід та певний перегляд пріоритетів функціонування сфери земельних відносин, спрямований насамперед як на їх захист, недопущення зловживань так і на забезпечення їх функціонування та прав усіх суб'єктів земельних відносин. З боку науковців виникає необхідність аналізу стану дослідження в науці проблеми забезпечення безпеки функціонування сфери земельних відносин в умовах правового режиму воєнного стану, а також аналізу кримінально-правової політики держави, перспектив та тенденцій кримінально-правової охорони сфери земельних відносин.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони сфери земельних відносин вже були предметом досліджень у правовій доктрині України та

у певній мірі висвітлювалися у наукових публікаціях зарубіжних вчених. Вагомим внеском у розроблення вказаної проблематики є докторська дисертація Р. О. Мовчана, який запропонував авторську концепцію кримінально-правового забезпечення охорони земельних відносин [1]. О. О. Дуроров досліджував проблеми кваліфікації самовільного заняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також питання, які постали перед законом України про кримінальну відповідальність в контексті скасування мораторію на землі сільськогосподарського призначення [2, с. 151; 164]. О. А. Шомпол звертає увагу на виниклі еколого-правові проблеми, які сформувався в контексті впливу військових дій на якість ґрунтів. При цьому автор розглядає відповідну проблематику через призму кримінальних правопорушень проти довкілля та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (наприклад, щодо обрахування шкоди, спричиненої внаслідок екоциду відповідно до ст. 441 КК України) [3, с. 484]. А. М. Шульга проводив аналіз підстав криміналізації окремих діянь, що вчинюються щодо земельних ресурсів, акцентуючи на тому, що ключовим чинником соціально-правової зумовленості кримінально-правової заборони посягання на земельні ресурси є саме міжнародно-правовий, що міститься в порівнянні норм кримінального законодавства України з досвідом зарубіжних держав [4]. Серед зарубіжних науковців Vladislavs Vesperis досліджував актуальні проблеми аграрного ринку землі у Латвії, акцентуючи на тому що на ситуацію на сільськогосподарських угіддях впливає багато факторів ринку, з яких лише частина безпосередньо пов'язана з економічною ситуацією в сільському господарстві і аграрною політикою [5]. Звичайно, що наукові дослідження у сфері земельних відносин не обмежуються лише здобутками зазначених авторів. Більш того стан дослідження кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану потребує переосмислення та оптимізації з урахуванням потреби післявоєнної реабілітації та відновлення України. У зв'язку з цим виникає необхідність проведення поглиблених наукових досліджень інституту кримінально-правової охорони сфери земельних відносин та його перегляду в контексті запобігання кримінальним правопорушенням та певної гармонізації з новоприйнятим законодавством, що забезпечує державне регулювання у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану.

Метою наукової статті аналіз стану дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Земля України є важливим ресурсом економічної та і національної безпеки держави. Ст. 13 Конституції України встановлює, що земля є об'єктом права власності Українського народу, а ст. 14 Конституції містить твердження, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [6]. Тож важливість охорони земель, зокрема й земель сільськогосподарського призначення, які є засобом виробництва та джерелом прибутку в аграрній сфері не викликає сумнівів. Потреба проведення аналізу стану дослідження в науці питання кримінально-правової охорони сфери земельних відносин на теперішній час обумовлюється декількома причинами. Зокрема, 17 червня 2022 року Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на членство в ЄС, а 23 червня 2022 року Європарламент прийняв резолюцію про негайне надання статусу кандидата в ЄС для України. Проте певні вимоги були визначені як передумови вступу України до ЄС у майбутньому. Одним із пріоритетів серед інших є посилення боротьби з корупцією [7]. В цьому контексті необхідно звернути увагу на корупційні прояви у сфері земельних відносин в Україні та належну правову оцінку цим діями.

В рамках досліджень програми USAID з аграрного і сільського розвитку — АГРО¹ за допомогою методу опитування частина респондентів малого та середнього бізнесу в агросекторі (ММСП) висловили думку, що корупція у земельних відносинах є масштабною або досить поширеною, однак знизилась в 2022 році у порівнянні з 2021 роком з 65% до 56%. До найбільш поширених видів корупції у сфері земельних відносин належить: затягування процедур у часі та створення штучних проблем. Упродовж 2022 року 35% опитаних осіб мали проблеми з потребами отримання витягів з Державного земельного кадастру. Окрім зазначеного було встановлено, що корупційні прояви мали місце під час приватизації земельних ділянок у 40% у 2022 на відміну 34% у 2021 році [8].

Важливість викорінення корупції, правосуддя, верховенства права та боротьби з корупцією також обговорювалася під час Конференції відновлення України (URC2022) у липні 2022 року в Лугано (Швейцарія) [9].

¹ Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО). URL: <https://organic-platform.org/usaaid-agro/>

Необхідно зазначити, що з 2007 році у ЄС було запроваджено the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) — передвступний інструмент [10]. Фактично IPA це засобом, за допомогою якого ЄС надає як технічну так і фінансову допомогу державам-кандидатам. Така допомога для України буде реалізована в рамках програми the Instrument For Pre-Accession Assistance For Rural Development (IPARD) [11], спрямованої на розвиток сталого сільськогосподарського сектора та сільських територій, узгодження аграрної політики України із аграрною політикою ЄС.

Повноцінне функціонування ринку земель сільсько-господарського призначення для нормалізації економіки має істотне значення. В цьому контексті виникає необхідність усвідомлення стану функціонування ринку землі в Україні в період дії правового режиму воєнного стану. Згідно даних Міністерства аграрної політики та продовольства України за період війни з 24 лютого станом на 15 листопада 2022 року в Україні укладено понад 31 000 земельних угод [12].

Це свідчить про те, що навіть в умовах воєнного стану ринок земель сільськогосподарського призначення продовжує функціонувати, однак не викликає сумнівів, що у мирний час його функціонування було би більш активним. Це також підтверджує М. Дмитрасевич, який пов'язує факт того, що понад 51 000 угод купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення не відбулася, а землевласники недоотримали 4,2 мільярдів грн саме з військовими подіями в Україні [13]. При цьому не прослідковується особливих тенденцій щодо бажання орендодавців здійснювати продаж земельних ділянок у зв'язку з очікуванням підвищення їх вартості у майбутньому. Однак ці очікування можуть бути дещо примарними.

Серед кримінальних правопорушень, які вчинюються в умовах правового режиму воєнного стану та у певній мірі пов'язані із сферою земельних відносин необхідно констатувати велику кількість злочинів проти довкілля та проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. З урахуванням масовості вчинення цих діянь в період правового режиму воєнного стану вони кваліфікуються за ст. 441 Кримінального кодексу України «Екоцид» та ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» (далі — КК України) [14]. Така кваліфікація є цілком коректною у зв'язку з розміщенням відповідних кримінально-правових норм у розділі XX КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Це також доз-

волить надати належну правову оцінку відповідним злочинам на міжнародному рівні. Бойові дії, влучення снарядів у підприємства, нафтобази залишають після себе відпрацьовану зброю, розлите паливо, хімічні речовини. Відбувається істотне пошкодження ґрунтово-рослинного покриву природних територій і сільськогосподарських угідь, тож придатність таких земель для сільського господарства у найближчому майбутньому ставиться під великий сумнів. Це спричинює неабиякі збитки для орендодавців, оскільки та таких сільськогосподарських угіддях не можливо проводити посівні роботи. Згідно даних Державної екологічної інспекції України, станом на 30 листопада 2022 року внаслідок збройної агресії забруднено 291 826 950 м² та засміченими є 8 099 793 440 м² українських земель, сума спричиненої шкоди становить 448,9 млрд. грн [15].

Іншою проблемою, яка безпосередньо пов'язана з кримінально-правовою охороною земельних відносин є самовільні заняття земельних ділянок (ст. 197 КК України). Не дивлячись на те, що процедура надання земель, а також зміни їх цільового призначення в період воєнного стану є спрощеною, окремі особи користуючись ситуацією намагаються відшукати в ній особистий інтерес. Наприклад, у вересні 2022 року один з районних судів України виніс вирок з обвинувачення громадянина у вчиненні кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 1 ст. 197-1 КК України. Було встановлено, що громадянин К. самовільно зайняв земельну ділянку з метою отримання прибутку у спосіб вирощування сільгосппродукції, що заподіяно матеріальну шкоду інтересам територіальної громади на суму 413 591,60 грн. Судом було призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 250 НМДГ (4250 грн). Окрім цього було стягнуто на користь держави штраф за шкоду, заподіяну внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, на суму 413 591,60 грн [16]. Одним із засобів протидії відповідним кримінальним правопорушенням в умовах правового режиму воєнного стану є інструменти державного та громадського контролю. Головним суб'єктом державного контролю за використанням та охороною земель усіх форм власності та категорій є центральний орган виконавчої влади — Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Відповідно до ст. 190 Земельного кодексу України, здійснення громадського контролю за використанням та охороною земель покладено на відповідних громадських інспекторів, які призначаються в установ-

леному порядку. Ефективність такого контролю пов'язана, насамперед, із необхідністю викорінення корупційних факторів та ризиків діяльності самих громадських інспекторів (які забезпечують громадський контроль), адже в умовах правового режиму воєнного стану діяльність всіх громадян України, зокрема, під час виконання ними їх службових повноважень, потребує усвідомлення значущості подолання корупційних правопорушень (у тому числі й у сфері земельних відносин). Це обумовлено необхідністю виконання завдань, пов'язаних з наданням Україні статусу кандидата в ЄС. Очевидно, що система суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин не обмежується виключно інструментами державного та громадського контролю.

Слід зазначити, що у проєкті нового КК України станом на 29.09.2022 року також не передбачено самостійного інституту кримінально-правової охорони земельних відносин, а Розділ 6.5, що розміщений у Книзі шостій Особливої частини проєкту КК України «Кримінальні правопорушення проти економіки» та має назву «Кримінальні правопорушення проти порядку використання і захисту природних ресурсів» [17]. В контексті цього розділу земля є предметом кримінальних правопорушень проти порядку використання і захисту природних ресурсів, однак мова не йде про сферу земельних відносин, що має бути визначена як пріоритетна сфера кримінально-правової охорони у найближчій перспективі. Усвідомлюючи те, що для відповідних пропозицій у проєкті КК України були взяті за основу кримінальні кодекси окремих держав ЄС, вважаємо це цілком виправданим. Проте, з іншої сторони ринок земель сільськогосподарського призначення у державах ЄС сфор-

мувався значно раніше ніж в Україні, що було встановлено у раніше проведених нами наукових дослідженнях. За цих обставин, очевидно, що всі можливі засоби захисту сфери земельних відносин у відповідних державах були застосовані раніше (в тому числі й засоби кримінально-правової охорони). Однак для України захист сфери земельних відносин з урахуванням обраних напрямків євроінтеграції, відновлення та відносно «молодого» ринку земель сільськогосподарського призначення має бути у пріоритеті.

Висновки. Стан дослідження в науці проблеми кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні потребує певного оновлення. Констатуючи важливість вже раніше проведених досліджень вітчизняними вченими, необхідно прийняти до уваги той факт, що вони були спрямовані насамперед на забезпечення функціонування сфери земельних відносин без урахування наслідків військових дій та тенденції, зумовлених наданням Україні статусу кандидата до ЄС. Сучасні дослідження кримінально-правової охорони сфери земельних відносин повинні бути націлені на вироблення механізмів мінімізації суспільно-небезпечних наслідків військових подій, недопущення корупційних зловживань у сфері земельних відносин та вироблення стратегії реабілітації ринку земель сільськогосподарського призначення у період відновлення України після припинення дії правового режиму воєнного стану. Таким чином, зазначене вище, дає нам змогу дійти висновку про появу нових проблемних питань та потреби посилення кримінально-правової охорони сфери земельних відносин в Україні, що потребує проведення подальших поглиблених наукових досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2020.
2. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.
3. Шомпол О.А. Еколого-правові проблеми в умовах воєнного стану // Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня — 13 червня 2022 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 483–486.
4. Шульга А.М. Чинники криміналізації посягань на земельні ресурси України в сучасних умовах. Нове українське право. 2022. № 1. С. 166–171.
5. Vesperis V. Actual problems of agricultural land market in Latvia. Baltic surveying. 2015. P. 7–13.
6. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

7. European Council meeting (23 and 24 June 2022) — Conclusions. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf?fbclid=IwAR06sBgyr5Ss1owQB6oUo-SiqBZpB56e8iogkBNB1wUZfCr0-tcNifIh_uY
8. Прояви корупції в земельних питаннях у 2022 році знизились на 4%. URL: https://galinfo.com.ua/news/proyavy_koruptsii_v_zemelnyh_pytannayah_u_2022_rotsi_znyzylys_na_4_389068.html
9. Ukraine Recovery Conference (URC2022) in Lugano. URL: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/dossiers/alle-dossiers/urc2022-lugano.html>
10. An official website of the European Union. Overview — Instrument for Pre-accession Assistance. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en
11. An official website of the European Union. Overview of EU pre-accession assistance for rural development (IPARD). URL: https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/enlargement/pre-accession-assistance/overview_en
12. Міністерство аграрної політики та продовольства України. За період війни в Україні укладено понад 25 тис. земельних угод. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-period-vijni-v-ukrayini-ukladeno-ponad-31-tis-zemelnih-ugod>
13. Урядовий кур'єр. Газета Кабінету Міністрів України. Ринок землі успішно працює попри війну. 29 липня 2022р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-zemli-uspishno-pracyuye-popri-vijnu/>
14. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. Ст. 438, 441.
15. В Україні 20% сільськогосподарських земель зазнали деградації через війну. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/557903-v-ukraini-20-silskogospodarskikh-zemel-zaznali-degradatsii-cherez-viynu>.
16. Головбук. За самовільне зайняття 120 га землі суд стягнув понад 400 тис. грн. URL: <https://buhplatforma.com.ua/news/58023-za-samovilne-zaunyattya-120-ga-zemli-sud-styagnuv-ponad-400-tis-grn>
17. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст (станом на 29.09.2022 року). URL: <https://newcriminal-code.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>

References

1. Movchan R.O. Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn. Dysertatsiia na здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологію; кримінально-виконавче право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького NAN України. Kyiv, 2020.
2. Dudorov O. Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi). Kyiv: Vaite, 2022. 632 s.
3. Shompol O.A. Ekolohe-pravovi problemy v umovakh voiennoho stanu // Osvitnii protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: materialy vseukrainskoho naukovopedagogichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii, 3 travnia — 13 chervnia 2022 roku. Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka», 2022. S. 483–486.
4. Shulha A.M. Chynnyky kryminalizatsii posiahan na zemelni resursy Ukrainy v suchasnykh umovakh. Nove ukrainske pravo. 2022. № 1. S. 166–171.
5. Vesperis V. Actual problems of agricultural land market in Latvia. Baltic surveying. 2015. P. 7–13.
6. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
7. European Council meeting (23 and 24 June 2022) — Conclusions. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf?fbclid=IwAR06sBgyr5Ss1owQB6oUo-SiqBZpB56e8iogkBNB1wUZfCr0-tcNifIh_uY
8. Proiavy koruptsii v zemelnykh pytanniakh u 2022 rotsi znyzylys na 4%. URL: https://galinfo.com.ua/news/proyavy_koruptsii_v_zemelnyh_pytannayah_u_2022_rotsi_znyzylys_na_4_389068.html
9. Ukraine Recovery Conference (URC2022) in Lugano. URL: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/dossiers/alle-dossiers/urc2022-lugano.html>
10. An official website of the European Union. Overview — Instrument for Pre-accession Assistance. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en
11. An official website of the European Union. Overview of EU pre-accession assistance for rural development (IPARD). URL: https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/enlargement/pre-accession-assistance/overview_en
12. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Za period viiny v Ukraini ukladeno ponad 25 tys. zemelnykh uhod. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-period-vijni-v-ukrayini-ukladeno-ponad-31-tis-zemelnih-ugod>

13. Uriadovi kurier. Hazeta Kabinetu Ministriv Ukrainy. Rynok zemli uspishno pratsiue popry viinu. 29 lypnia 2022r. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rinok-zemli-uspishno-pracyuye-popri-vijnu/>

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2001. № 25–26. St. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. St. 438, 441.>

15. V Ukraini 20% silskohospodarskykh zemel zaznaly dehradatsii cherez viinu. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/557903-v-ukraini-20-silskogospodarskikh-zemel-zaznali-degradatsii-cherez-viynu.>

16. Holovbukh. Za samovilne zainiattia 120 ha zemli sud stiahnuv ponad 400 tys. hrn. URL: <https://buhplatforma.com.ua/news/58023-za-samovilne-zaynyattya-120-ga-zemli-sud-styagnuv-ponad-400-tis-grn>

17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst (stanom na 29.09.2022 roku). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>

Коваль Марія Мирославівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Koval Mariia

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure

Educational and Research Institute of Law, Psychology and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-1830-7003

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8452

СУЧАСНІ ПРЕВЕНТИВНІ СТРАТЕГІЇ СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЙ

MODERN PREVENTIVE STRATEGIES ARE AIMED AT PREVENTING CRIMINAL ACTS

Анотація. В останні десятиліття не тільки інститут покарання зазнав суттєвих трансформацій, перетворившись із засобу реагування на кримінальні правопорушення на превентивний механізм. Крім покарання, система кримінальної юстиції використовує і широкий арсенал інших примусових заходів, основним завданням яких є превенція. Щоб відмежувати ці два різновиди примусу було запропоновано термін «превентивна юстиція» для позначення сукупності державних примусових механізмів, спрямованих на забезпечення антикримінальної безпеки.

Необхідно зазначити, що ті проблеми, які розглядаються в рамках тематики «превентивної юстиції» не є новими, властивими для 21 століття. Необхідність запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються «звичними» або професійними правопорушниками, і ті складнощі, з якими система кримінальної юстиції стикається при вирішенні цього завдання, цікавили юристів і кримінологів і в XIX і в XX століттях. Однак відновлення інтересу до цієї проблематики пов'язане з трансформацією сучасного суспільства в «суспільство ризику», в якому сек'юритизація, виведення на перший план проблем ризику і безпеки досягає дедалі більших масштабів.

Останнім часом все більше зарубіжних учених-кримінологів приходять до висновку про обмеженість можливостей офіційної системи боротьби зі злочинністю. І насамперед це було пов'язано з постійним зростанням витрат на ведення цієї боротьби. Ця обставина послужила поштовхом до вивчення та аналізу неофіційних заходів соціального контролю. Така діяльність відноситься до загальної категорії «запобігання злочинності», яка охоплює дуже широке коло можливих заходів.

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий за останні десять років, державам доводиться стикатися з багатьма проблемами, що перешкоджають повному розкриттю потенціалу запобігання злочинності. В основному вони є наслідком невирішених етичних питань, складнощів реалізації та технічних труднощів в оцінці ефективності запобігання злочинності. Тому сучасні превентивні стратегії запобігання злочинності головним чином визнаються у розвинених країнах. Ймовірно, це положення зміниться внаслідок широкого поширення інформації про теорію та практику запобігання злочинності.

Ключові слова: запобігання, злочинність, превенція, стратегія.

Summary. In recent decades, not only the institution of punishment has undergone significant transformations, turning from a means of responding to criminal offenses into a preventive mechanism. In addition to punishment, the criminal justice system uses a wide range of other coercive measures, the main objective of which is prevention. In order to distinguish between these two types of coercion, the term «preventive justice» was proposed to denote a set of state coercive mechanisms aimed at ensuring anti-criminal security.

It should be noted that the problems that are considered within the framework of «preventive justice» are not new, characteristic of the 21st century. The need to prevent criminal offenses committed by «habitual» or professional offenders and the difficulties that the criminal justice system faces in solving this problem were of interest to lawyers and criminologists in the XIX and XX centuries. However, the renewal of interest in this issue is associated with the transformation of modern society into a «risk society», in which securitization, bringing to the fore the problems of risk and security is becoming increasingly widespread.

Recently, more and more foreign criminologists have come to the conclusion about the limited capabilities of the official system of fighting crime. First of all, this was due to the constant increase in the cost of this struggle. This circumstance gave impetus to the study and analysis of informal social control measures. Such activities fall under the general category of «crime prevention», which covers a very wide range of possible measures.

Despite the significant progress made in the last ten years, states have to face many problems that impede the full potential of crime prevention. These are mainly the result of unresolved ethical issues, implementation difficulties and technical difficulties in evaluating the effectiveness of crime prevention. Therefore, modern preventive crime prevention strategies are mainly recognized in developed countries. This situation is likely to change as a result of the widespread dissemination of information about the theory and practice of crime prevention.

Key words: prevention, crime, prevention, strategy.

Постановка проблеми. Превентивні технології, реалізовані в сучасному суспільстві, часто пов'язані з серйозними обмеженнями прав і свобод громадян — як правопорушників, так і цілком безневинних. Очевидно, що, реалізуючи право громадянина на безпеку, на захист від злочинних посягань держава потрібно враховувати, що заходи по забезпечення безпеки можуть бути пов'язані з істотним утиском низки інших прав, гарантованих кожному індивіду міжнародно-правовими документами в області захисту прав людини і внутрішніми положеннями Конституції. У зв'язку з цим цікавим завданням для криминолога стає аналіз різноманітних превентивних програм не тільки з точки зору їх потенціалу по запобіганню погроз безпеки і ефективності, але і з точки зору їх «тіньової» сторони, пов'язаної з втручанням держави в приватне життя, обмеженням прав і свобод громадян, надмірним застосуванням примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблематиці присвячено праці: В. М. Дрьомін [1], М. Г. Колодязний [2], О. М. Литвинов [3], J. Waldron [4] Lambert R. [5], T. Martin [6] та інші.

Формулювання цілей статті. Розглянути сучасні превентивні стратегії спрямовані на запобігання злочинних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з проблемних точок, в якій превентивні стратегії застосовуються з найбільшою частотою, є протидія терористичній загрозі. Незважаючи на те, що масштаби і наслідки сучасних терористичних актів не можуть не лякати, а необхідність попереджувальної діяльності як такої не ставиться під сумнів, конституціоналісти, фахівці в галузі кримінального права і криминології закликають полі-

тиків виважено підходити до вибору заходів, які лягають в основу антитерористичної політики [4].

Найактуальнішою проблемою, на яку в останні роки звернено увагу практиків, є розробка і реалізація програм по протидії радикалізації молоді, її залучення до екстремістських та терористичних організацій.

Тривалий час в українському праві фактично не існувало такого терміну як «екстремізм». Чинні законодавчі акти також не містять офіційного визначення екстремізму. Водночас закон України «Про основи національної безпеки України» (ст. 7), передбачає серед інших загроз національній безпеці України «можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та виявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань, національних меншин та релігійних громад».

Однак останнім часом деякі організації, діяльність яких носить екстремістський характер, активізували свою діяльність. Так, 21 квітня 2018 року членами радикально налаштованої організації «С14» був спалений ромський табір, розташований на Лисій горі у м. Києві. Цей випадок викликав значний резонанс серед громадськості. ВІСНИК НТУУ «КП». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (38) 2018 102 Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було направлено звернення до керівництва Національної поліції України з проханням перевірити правомірність дій представників організації «С14» та вжити заходів реагування. «С14» — це українська праворадикальна організація, що декларує прихильність до українського націоналізму [7]. Міжнародна правозахисна організація «Amnesty International» вимагає офіційної реакції україн-

ської влади на події на Лисій горі у Києві в ніч з 20 на 21 квітня, а також ефективного розслідування нападу. На думку директора «Amnesty International» Оксани Покальчук, у майбутньому мішенню для таких нападів може стати будь-хто: роми, жінки, антикорупційні активісти, євреї, ЛГБТ, журналісти, митці, студенти письменники [8]. Міжнародна організація TRAC по виявленню і аналізу тероризму у 2015 році внесла українську націоналістичну організацію «С14» в список терористичних [9].

Разом з тим, слід зазначити, що кримінологічне осмислення цієї проблеми не є вичерпним, незважаючи на наявні фундаментальні роботи з аналізу феномена екстремізму, численні конференції, присвячені проблематиці радикалізації молоді: Крім нестачі емпіричних досліджень самого феномена радикалізації в вітчизняному контексті, слід відзначити, що в літературі практично не знаходиться відображення як зарубіжний досвід осмислення феномена радикалізації, так і протидії радикалізації молоді. Разом з тим, зарубіжна література, присвячена аналізу екстремізму, радикалізації та програм, спрямованих на попередження цих феноменів, є більш чим [10; 11].

Однією з програм, яка мало знайома вітчизняним фахівцям, є стратегія Prevent, яка реалізується у Великій Британії з 2007 р., а в новому форматі, розробленому з урахуванням оцінок експертів, з 2011 р. заходи, які розвивають британську антитерористичну програму CONTEST. Prevent спрямована на протидію радикалізації громадян і зниження рівня терористичної загрози [12]. Змінами до закону «Про тероризм», прийнятих у Великобританії в 2006 р., було встановлена відповідальність за вчинення дій, спрямованих на заохочення тероризму або поширення публікацій, спрямованих на заохочення тероризму. Стратегія Prevent є додатковим інструментом, чинним поряд з кримінально-правовим механізмом, та покликана заповнити його неефективність — за 5 років після прийняття закону лише 3 людини були притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення цих діянь [12, с. 26]. Програма ставить мету протидія як насильницьким, так і ненасильницьким проявам екстремізму, будь-яким формам виправдання терористичної діяльності і розширенню кола осіб, прихильників терористам і терористичним ідеологіям.

Основними завданнями стратегії є попередження радикалізації з допомогою впливу на індивідів, які в силу певних життєвих проблем або подій здатні звернутися до насильства.

Об'єктом попереджувальної діяльності виступає потенційний терорист, тобто індивід, який зараз не є членом радикального угруповання. Глобальною метою програми є не реакція на вже вчинений факт радикалізації, і не притягнення до відповідальності тих, хто заохочує тероризм, а зміна майбутнього — недопущення радикалізації в перспективі. Цитуючи результати наукових досліджень, Міністерство Внутрішніх Справ Великобританії звертає увагу, що радикалізація найчастіше відбувається серед мігрантів другого і третього покоління. Тобто, відчуваючи очевидну дискримінацію і перебуваючи у вразливому положенні з точки зору соціально-економічного статусу, мігранти знаходять в ідеях терористів своєрідну систему цінностей, а терористичних організаціях — систему соціальної підтримки [12, с. 17].

Крім того, основною ідеєю стратегії є те, що найбільше схильними до радикалізації є ті спільноти, які не приймають участі у справах громадянського суспільства та не поділяють цінності британського товариства. Навпаки, почуття приналежності до суспільства і відчуття себе громадянами держави роблять спільноти більш стійкими до впливу терористичної ідеології [12, с. 27]. Таким чином, ключовим компонентом стратегії є достатньо традиційна (але не безперечна) ідея тому, що потенційна криміналізація (у даному випадку — радикалізація) є наслідком недостатньої соціалізації некорінних британців, не вкоріненості «британських цінностей» серед спільнот, які перебувають переважно мігрантами. У зв'язку з цим саме мігранти, особливо сповідуючи іслам, стали тією групою, на яку програма запропонувала звернути пильна увага.

Для визначення кола осіб, які перебувають у зоні ризику радикалізації, стратегією Prevent пропонується використовувати низку критеріїв. Обставинами, що вказують на те, що індивіда можна віднести до групи ризику, є вираз їм підтримки насильства і тероризму, зберігання екстремістських матеріалів та матеріалів про використання зброї та вибухових пристроїв, про військову підготовку, спроби отримання доступу до розміщення контенту на екстремістські веб-сайти. Увага також має бути звернена на тих, хто заявляє про членство в екстремістських організаціях, про проходження тренінгів у таборах терористів, про участь у військовій або насильницькій діяльності рядках екстремістського формування [12, с. 57].

Один з ключових аспектів, на котрий слід звернути увагу — те, що Prevent не є програмою, виконання якої покладено на правоохоронні органи. В описі програми спеціально наголошується,

що вона не повинна бути зведена лише до правоохоронної діяльності. Навпаки, вона не тільки припускає взаємодія між поліцією і різними представниками місцевих спільнот, але і розглядає налагодження такого взаємодії в якості однієї з своїх цілей. Для реалізації програми передбачається створення нових мережевих структур і партнерств, включають в себе установи системи кримінальної юстиції, освіти та охорони здоров'я, релігійні та благодійні організації. Окремим напрямом стратегії є взаємодія з мережевими платформами (такими, як Facebook) і протидія радикалізації, що здійснюється в інтернеті. При цьому центральний уряд наполягає на тому, що саме влади на місцях і місцеві спільноти повинні визначати конкретні способи реалізації програми на місцях, оскільки тільки вони мають необхідне знання і розуміння контексту в конкретних регіонах. Фінансування програми виходить із центру, але рішення про те, як саме будуть розподілятися засоби, повинні приймати місцеві органи влади [12, с. 39]. Визначення кола осіб, схильних ризику радикалізації, також повинно здійснюватися не тільки представниками спецслужб, а також соціальними працівниками, співробітниками молодіжних організацій, членами житлових організацій і груп волонтерів [12, с. 57].

Водночас взаємодія поліції та громадянського суспільства в рамках реалізації програми та налагодження між ними довірчих відносин ускладнюється тим, що поліція зацікавлена в отриманні конфіденційної інформації про осіб, схильних до ризику радикалізації. І в ряді випадків, ті особи, з якими одні підрозділи поліції будують роботу щодо встановлення довірчих відносин, одночасно знаходяться в оперативній розробці у інших підрозділів поліції [13]. Крім того, часто ті поліцейські, завданням яких є реалізація Prevent в минулому займалися оперативною роботою, впроваджувалися в терористичні організації, в зв'язку з чим виникає питання наскільки звичні їм заходи роботи використовуються (і повинні чи використовуватись?) для реалізації запобіжної програми [5].

Так, Спалек Б., О'Роу М. висловлюють думку, що навіть в процесі вивчення вченими контртерористичної діяльності, що здійснюється у рамках співробітництва поліції і місцевих спільнот, виникає маса етичних питань [14].

Реалізації стратегії Prevent викликала достатньо серйозну критику зі сторони академічної спільноти, правозахисних організацій і більше широкою публіки. Стратегію звинувачували

в тому, що вона спрямована на організацію стеження за мусульманськими спільнотами, а також націлена на зміну їх системи цінностей [15]. Інші дослідники звертали особливу увагу на те, що теоретичні основи стратегії лежать у галузі досить традиційних досліджень про психологічні схильності до радикалізації, які легітимізують дуже серйозне втручання в життя представників мусульманських громад, особливо молоді, представляючи цю групу в якості громадської погрози [16].

Т. Мартін звертає увагу на те, що стратегія Prevent, яку уряд описує як нейтральну, технічну, управлінську, є глибоко політичною — вона відіграє важливу роль в нормалізації і реконструкції певного образу того, що повинно складати основу британських цінностей та способу життя [6].

П. Ремзі вказує, що попри те, що в основу стратегії Prevent закладено прагнення зробити публічні простори (школу, церкву, місцеві клуби) безпечнішими, насправді вона підриває почуття безпеки відвідувачів цих місць, оскільки вони одночасно є і суб'єктами, чію безпеку держава захищає та об'єктами, від яких захищають інших. Таке протиріччя підводить до підриву довіри між членами місцевих спільнот, учнями і вчителями, священиками і парафіянами, створює почуття відчуженості і, в результаті, призводить до контрпродуктивного результату [17].

Крім того, як ми вказували раніше, для сучасних превентивних стратегій характерно те, що вони спрямовані на запобігання злочинних дій і актів тероризму в майбутньому шляхом впливу на фактори, які в причинно-наслідковому ланцюзі достатньо далеко стоять від безпосередньої підготовки і виконання терористичного акту, якщо і взагалі є ланками цього ланцюга. На думку розробників програми Prevent, недопущення радикалізації громадян, здатні запобігти майбутні події. У зв'язку з цим виникає питання, наскільки експерти і політики здатні передбачати, які фактори вплинуть на розвиток подій і призведуть до катастрофічних наслідків.

Т. Мартін стверджує, що стосовно питання про пізнання майбутнього можна виділити два епістемологічні підходи: згідно з першим, майбутнє в принципі передбачувано, тобто, ризики і погрози можуть бути об'єктивно підраховані, якщо дослідник буде озброєний вірним методом і отримає доступ до потрібним даним; згідно другим, майбутнє в принципі непізнано, ми лише можемо припускати, що якісь катастрофічні події відбуватимуться, але не можемо в точності їх передбачити [6]. Ми

не можемо бути впевнені ні в тому, що саме станеться, ні коли це щось станеться, ні станеться чи воно в принципі. Як вважають кримінологи, саме цей другий підхід і лягає в основу програм попередження злочинів, причому як тих, ефект від яких справді може бути катастрофічним (терористичні акти), так і тих, від яких набагато менше [17; 18].

Висновок. Очевидно, що в такій ситуації питання про необхідність поваги до прав та свобод

людини в процесі здійснення попереджувальної діяльності стає ще більше гостро. Звісно ж, що при розробці і вдосконаленні заходів, спрямованих на недопущення екстремізму в молодіжному середовищі, необхідно, при безумовному обліку вітчизняного контексту, звертати увагу на теоретичну дискусію в відношенні цього питання, яка розвертається на сторінках ведучих зарубіжних юридичних і кримінологічних журналів.

Література

1. Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юрид. літ., 2007. № 32. С. 265–271.
2. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. 228 с.
3. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 377–387. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf
4. Waldron J. Security and liberty: The image of balance. *Journal of Political Philosophy*. 2003. № 11(2). P. 191–210.
5. Lambert R. Researching counterterrorism: a personal perspective from a former undercover police officer. *Critical Studies on Terrorism*. 2014. Vol. 7. № 1. P. 165–181.
6. Martin T. Governing an unknowable future: The politics of Britain's Prevent policy. *Critical Studies on Terrorism*. 2014. Vol. 7. № 1. P. 63
7. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/24418-ju-upovnovazhenij-zvernulasya-do-kerivnitstva-natsionalnoi-politsiii-sch/>.
8. Офіційний сайт міжнародної правозахисної організації «Amnesty International». URL: <http://amnesty.org.ua/nws/amnesty-international-vimagaye-rozsliduvati-pogrom-taboru-romiv-na-lisijgori-u-kiyevi/>.
9. Офіційний сайт міжнародної організації TRAC. URL: <https://www.trackingterrorism.org/group/c14-akasic-ukraine>.
10. Schmid A. P. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. ICCT Research Paper. 2013. 97 p.
11. Schmid A. P., Price E. Selected literature on radicalization and de-radicalization of terrorists: Monographs, edited volumes, grey literature and prime articles published since the 1960s. *Crime, Law and Social Change*. 2011. № 55 (4). P. 337–348.
12. Home Office. Prevent Strategy. 2011. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97976/prevent-strategy-review.pdf
13. Ashworth A., Zedner L. Preventive justice. OUP Oxford, 2014. P. 191.
14. Spalek B., O'Rawe M. Researching counterterrorism: a critical perspective from the field in the light of allegations and findings of covert activities by undercover police officers. *Critical studies on terrorism*. 2014. № 1. P. 150–164.
15. Thomas P. Failed and friendless: the UK's 'Preventing Violent Extremism' programme. *The British Journal of Politics & International Relations*. 2010. № 12(3). P. 442.
16. Coppock V., McGovern M. 'Dangerous Minds'? Deconstructing Counter-Terrorism Discourse, Radicalisation and the 'Psychological Vulnerability' of Muslim Children and Young People in Britain. URL: <https://research.edgehill.ac.uk/ws/portalfiles/portal/20177699/Dangerous+Minds.pdf>
17. Crawford, A. Regulating civility, governing security and policing (dis)order under conditions of uncertainty. Blad J., Hildebrandt M., Rozemond K., Schuilenburg M., Calstar P. V. (eds.) *Governing Security Under the Rule of Law?* Eleven International Publishing, 2011. P. 27.
18. McCulloch J., Pickering S. Pre-Crime and Counter-Terrorism Imagining Future Crime in the 'War on Terror'. *The British Journal of Criminology*. 2009. Vol. 49. № 5. P. 628–645.

References

1. Dromin V.M. (2007). Evoliutsiia pokaran v konteksti preventyvnykh mozhlyvostei: vid pozbavlennia voli do probatsii. [The evolution of punishments in the context of preventive possibilities: from deprivation of liberty to probation] Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. / redkol.: S.V. Kivalov (holov. red.) ta in. Odesa: Yuryd. lit. № 32. [in Ukrainian].
2. Kolodiaznyi M.H. (2018). Stratehiia zmenshennia mozhlyvostei uchynennia zlochyniv: zarubizhni realii, perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini [Strategy for reducing opportunities to commit crimes: foreign realities, prospects for implementation in Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
3. Lytvynov O.M. (2013). Stratehiia protydii zlochynnosti [Crime prevention strategy]. Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy. № 1. [in Ukrainian].
4. Waldron J. Security and liberty: The image of balance. Journal of Political Philosophy. 2003. № 11(2). P. 191–210.
5. Lambert R. Researching counterterrorism: a personal perspective from a former undercover police officer. Critical Studies on Terrorism. 2014. Vol. 7. № 1. P. 165–181.
6. Martin T. Governing an unknowable future: The politics of Britain's Prevent policy. Critical Studies on Terrorism. 2014. Vol. 7. № 1. P. 63
7. Ofitsiynyi sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/24418-ju-upovnovazhenij-zvernulasya-do-kerivnitstva-natsionalnoi-politsii-sch/> [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyi sait mizhnarodnoi pravozakhysnoi orhanizatsii «Amnesty International». URL: <http://amnesty.org.ua/nws/amnesty-international-vimagaye-rozsliduvati-pogrom-taboru-romiv-na-lisijgori-u-kiyevi/> [in Ukrainian].
9. Ofitsiynyi sait mizhnarodnoi orhanizatsii TRAC. URL: <https://www.trackingterrorism.org/group/c14-aka-sich-ukraine> [in Ukrainian].
10. Schmid A.P. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. ICCT Research Paper. 2013. 97 p.
11. Schmid A.P., Price E. Selected literature on radicalization and de-radicalization of terrorists: Monographs, edited volumes, grey literature and prime articles published since the 1960s. Crime, Law and Social Change. 2011. № 55 (4). P. 337–348.
12. Home Office. Prevent Strategy. 2011. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97976/prevent-strategy-review.pdf
13. Ashworth A., Zedner L. Preventive justice. OUP Oxford, 2014. P. 191.
14. Spalek B., O'Rawe M. Researching counterterrorism: a critical perspective from the field in the light of allegations and findings of covert activities by undercover police officers. Critical studies on terrorism. 2014. № 1. P. 150–164.
15. Thomas P. Failed and friendless: the UK's 'Preventing Violent Extremism' programme. The British Journal of Politics & International Relations. 2010. № . 12(3). P. 442.
16. Coppock V., McGovern M. 'Dangerous Minds'? Deconstructing Counter-Terrorism Discourse, Radicalisation and the 'Psychological Vulnerability' of Muslim Children and Young People in Britain. URL: <https://research.edgehill.ac.uk/ws/portalfiles/portal/20177699/Dangerous+Minds.pdf>
17. Crawford A. Regulating civility, governing security and policing (dis)order under conditions of uncertainty. Blad J., Hildebrandt M., Rozemond K., Schuilenburg M., Calstar P.V. (eds.) Governing Security Under the Rule of Law? Eleven International Publishing, 2011. P. 27.
18. McCulloch J., Pickering S. Pre-Crime and Counter-Terrorism Imagining Future Crime in the 'War on Terror'. The British Journal of Criminology. 2009. Vol. 49. № . 5. P. 628–645.

Никифоренко Наталя Андріївна

*слідчий-криміналіст Головного слідчого управління
Національної поліції України,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ*

Nykyforenko Natalia

*Senior Forensic Investigator of the
Main Investigative Department of the National Police of Ukraine,
Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on Crime Prevention Problems
National Academy of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-0984-2725

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8465

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ CONCEPTS AND SIGNS OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSE

Анотація. У статті здійснюється теоретико-правовий аналіз положень кримінального законодавства, яке регламентує корупційні кримінальні правопорушення. Досліджуються різні наукові підходи щодо формулювання поняття корупційного кримінального правопорушення та доцільності його конструювання та впровадження у законодавство в цілому. Піддається критиці позиція науковців, які вважають відсутність окремої дефініції корупційного кримінального правопорушення не прорахунком законотворця, а перевагою вітчизняного законодавства порівняно з досвідом зарубіжних країн, де корупційним кримінальним правопорушенням присвячено окремі розділи кримінального закону, а в деяких випадках прийняті окремі спеціальні закони. Вивчаються окремі особливості генези корупції в Україні та її впливу на процес державотворення. Крім того, здійснюється аналіз характерних ознак корупційного кримінального правопорушення, які умовно поділяються на типові (суспільна небезпечність, караність, протиправність та винність) та індивідуальні (посягання на авторитет та нормальне функціонування держави, державних владних структур, підприємств, установ та організацій; специфіка суб'єктів; корисливий інтерес, зацікавленість тощо). Акцентовується увага на наявності істотної проблеми – відсутності у вітчизняному кримінальному законодавстві сконструйованої дефініції корупційного кримінального правопорушення. Проведено аналіз положень ст. 45 КК України, зокрема примітки до даної норми, де закріплений перелік корупційних кримінальних правопорушень. Виокремлено та обґрунтовано доцільність включення до даного переліку інших статей Особливої частини КК України. Звертається увага на плюралізм позицій та дискусійний характер таких категорій як суб'єкт корупційного кримінального правопорушення, передбачена законом кримінальна відповідальність за учинення указаних діянь, інститут звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання і його відбування.

Ключові слова: корупційне кримінальне правопорушення, корупція, караність, службова особа, злочини у сфері службової та професійної діяльності, корисливий мотив, матеріальні та нематеріальні блага, приватний інтерес, зацікавленість, неправомірна вигода.

Summary. The article provides a theoretical and legal analysis of the provisions of the criminal legislation, which regulates corruption criminal offenses. Various scientific approaches to the formulation of the concept of corruption criminal offense and the expediency of its construction and implementation in the legislation as a whole are studied. The position of scientists who believe that the lack of a separate definition of a corruption criminal offense is not a miscalculation of the lawmaker, but an advantage of domestic legislation compared to the experience of foreign countries, where separate sections of the criminal law are devoted to corruption criminal offenses, and in some cases special laws have been adopted, are subject to criticism. Particular

features of the genesis of corruption in Ukraine and its influence on the process of state formation are studied. In addition, an analysis of the characteristic features of the corruption criminal offense is carried out, which are conditionally divided into typical (social danger, punishment, illegality and guilt) and individual (encroachment on the authority and normal functioning of the state, state power structures, enterprises, institutions and organizations; specifics of the sub- objects; vested interest, interest, etc.). Attention is focused on the presence of a significant problem – the absence of a constructed definition of the corruption criminal offense in the domestic criminal legislation. An analysis of the provisions of Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine, in particular the notes to this rule, where the list of corruption criminal offenses is fixed. The expediency of including other articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in this list is highlighted and substantiated. Attention is drawn to the pluralism of positions and the debatable nature of such categories as the subject of a corruption criminal offense, the criminal liability provided by law for committing the specified acts, the institution of exemption from criminal liability and exemption from punishment and its serving.

Key words: corruption criminal offense, corruption, punishment, official, crimes in the field of official and professional activity, selfish motive, material and immaterial goods, private interest, interest, unlawful benefit.

Постановка проблеми. Не зважаючи на війну в Україні корупційна складова і надалі залишається невід'ємним елементом діяльності чималої кількості установ, організацій та підприємств, незалежно від рівня та форми власності. Це негативне явище є антагоністичним протиріччям нормальному функціонуванню демократичних інститутів нашої держави. Воно є суттєвою перепоною у становленні державності та слугує зворотною рушійною силою прогресу України як незалежної демократичної держави європейського зразка. Саме тому, одним із найважливіших завдань на сьогодні є зниження рівня корупції в Україні, адже без цього неможливо створити ефективну політичну систему та консолідувати суспільство для вирішення загальнонаціональних цілей, що в умовах війни створює пряму загрозу існуванню нашої держави як такої.

Передумовою виникнення та утвердження корупції у сучасному суспільстві є загальноприйняті звичай роботи подарунки для отримання прихильності іншої особи. Історично виникнення цього негативного явища також пов'язують із необхідністю виплати данини. В процесі історичного розвитку та ускладнення державного апарату це явище нікуди не зникло, а лише укорінилося та набуло довершених корупційних проявів.

Цікаво, що вже у стародавньому римському праві під терміном «корупція» розуміли діяльність кількох осіб, спрямовану на порушення нормального перебігу судового процесу або управління суспільством. У минулі часи до категорії корупційних відносили низку діянь, пов'язаних з фальсифікацією і пошкодженням державних документів, підкупом суддів або моральним розбещенням чужого раба. У нормах Закону Республіки Молдова «Про запобігання корупції і боротьбу з нею» корупція розглядається як «зговір двох сторін», одна з яких пропонує чи обіцяє не

передбачені законом переваги або блага, а інша, яка перебуває на державній службі, погоджується прийняти чи приймає їх в обмін на виконання чи невиконання певних повноважень або обов'язків, пов'язаних зі службовою діяльністю [15, с. 616].

На протипагу корупційним процесам та задля боротьби з ними, законотворцем створено ряд антикорупційних органів таких як НАБУ, ДБР, САП, ВАКС, які вже надають суспільству очікувані результати — від документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, до винесення щодо корупціонерів обвинувальних вироків, які вже не є умовними, а пов'язані з реальним позбавленням волі таких суб'єктів. Втім діяльність зазначених органів ускладнюється цілою низкою чинників, серед яких у тому числі — відсутність уніфікованого визначення поняття корупційного кримінального правопорушення.

Зважаючи на велику кількість визначень корупції, професор М. Мельник слушно вказує на те, що неможливо сформулювати визначення, яке б універсально задовольняло різні галузі знання [19, с. 304]. Дійсно, цей термін є широковживаним, а науковці вкладають у нього різноманітний зміст — починаючи від зведення корупції до такого злочину, як одержання неправомірної вигоди і закінчуючи визначенням корупції за допомогою загальних формулювань, які можуть навіть і не містити конкретних ознак кримінального правопорушення.

Відтак, існує нагальна необхідність ретельного наукового аналізу специфічних ознак корупційних кримінальних правопорушень задля чіткого та однозначного їх визначення та виокремлення серед інших, а також для формулювання уніфікованої дефініції таких кримінально караних діянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність проблематики, дослідження різних аспектів корупційних кримінальних

правопорушень перманентно залишається предметом вивчення українських вчених. Даній тематиці присвятили роботи А. А. Вознюк [3–6], М. І. Мельник [17–19], О. О. Дудоров [1; 7; 8], А. В. Савченко [23; 24], М. І. Хавронюк [7; 12; 20], С. С. Чернявський [23; 27; 8] та ін. Втім, жодним чином не применшуючи здобутки авторитетних вчених варто визнати, що потреба у подальшому науковому дослідженні даної тематики не вичерпала себе та потребує нових підходів, пошуку рішень, з урахуванням прецедентної практики.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є обґрунтування необхідності розроблення визначення «корупційне кримінальне правопорушення» та його імплементація у національне кримінальне законодавство. **Завдання** — на підставі наявної емпіричної бази, а також вже існуючих досліджень вчених сформулювати науково обґрунтоване загальне визначення корупційного кримінального правопорушення, яке буде містити у собі вичерпну кримінально-правову характеристику цього протиправного діяння.

Виклад основного матеріалу. Уперше законодавче визначення корупційних злочинів у Кримінальному кодексі України (далі — КК України) з'явилося на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року. У подальшому, редакція згаданої примітки статті була переглянута законодавцем. На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року примітка до ст. 45 КК України отримала нову редакцію.

У відповідності ж до примітки ст. 45 КК України законодавцем визначено, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364⁻¹, 365⁻², 368–369⁻² цього Кодексу.

Звернувшись до міжнародно-правових актів, можна виокремити й такі корупційні діяння, як підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадо-

вою особою; зловживання впливом; зловживання службовим становищем тощо [11, с. 340].

Тобто, порівняно із міжнародно-правовими документами, КК України не відносить до переліку корупційних такі злочини, як протекціонізм, підкуп виборців, підтримка та лобювання інтересів тіньової економіки у відповідь на політичну підтримку [9, с. 264].

Науковець С. Рогульський термін «корупція» визначає як незаконне прийняття майнових та немайнових послуг, благ і переваг особами, що уповноважені на виконання державних функцій, або особами, які відповідно до закону прирівнюються до них, із використанням свого правового статусу та пов'язаних із ним можливостей, а також підкуп зазначених осіб шляхом незаконного надання їм фізичними та уповноваженими представниками юридичних осіб цих благ, послуг та переваг із метою отримання від осіб, уповноважених на виконання державних функцій, або осіб, які прирівнюються до них, певних привілеїв [22].

Аналогічне за своїм змістом визначення наводить і вчений О. Терещук, який вважає, що корупція включає протизаконні діяння посадових осіб, спрямовані на особисте збагачення, а також є стійким зв'язком представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяє йому в проведенні протиправної діяльності за рахунок використання наданих їм державою повноважень [25, с. 133].

На нашу думку, підхід вітчизняного законодавця до розуміння корупційних кримінальних правопорушень є дещо обмеженим, оскільки до даної групи кримінальних правопорушень не віднесені ті, які можуть бути вчинені «службовою особою з використанням свого службового становища» (наприклад, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 158, ч. 2 ст. 169, ч. 3 ст. 206-2 КК України).

Крім того, відповідно до концепції нормативної побудови положень кримінального закону, визначення конкретного злочину має міститися виключно в Особливій частині КК України. Проте, як ми спостерігаємо, визначення корупційного кримінального правопорушення міститься у Загальній частині КК України. З одного боку, це обумовлено тим, що саме у цій статті вперше згадується про визначення корупційного кримінального правопорушення, а отже, з позиції законодавчої техніки існує потреба в його тлумаченні в межах згаданої кримінально-правової норми, проте, це є доволі дискусійним питанням.

Вищезазначене обґрунтовує необхідність імплементації дефініції «корупційне кримінальне

правопорушення» у національне кримінальне законодавство.

За час становлення теорії кримінального права визначення корупційного кримінального правопорушення науковцями трактувалось досить неоднозначно:

- злочини, які полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб (М. Мельник) [17, с. 128];
- будь-який умисний злочин, що вчиняється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або для задоволення інтересів третіх осіб (О. Джужа) [13, с. 24];
- передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення (В. Куц, Я. Триньова) [14, с. 33].

О. Шостко пропонує називати корупційними кримінальними правопорушеннями сукупність суспільно-небезпечних діянь, вчинених державними службовцями та державними посадовими особами, працівниками підприємств, установ, організацій різних форм власності, які не є державними службовцями, у зв'язку з отриманням неправомірної вигоди для себе, інших осіб або юридичних осіб з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків з боку пересічних громадян чи представників бізнесової спільноти [28, с. 176].

У відповідності до наукової концепції М. Мельника корупційні кримінальні правопорушення — це ті правопорушення, що полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб [18, с. 31].

Уявляється, що плюралізм наукових визначень був зумовлений у тому числі відсутністю відповідної законодавчої дефініції. Як слушно зазначає О. Марін, корупційним є кримінальне правопорушення, яке вчиняється службовою особою, яка надає публічні послуги з використанням можливостей свого спеціального статусу з метою одержання неправомірної вигоди, а таких у КК України близько 100 посягань [23, с. 184]. Дозволимо собі не погодитись із запропонованою науковцем дефініцією, оскільки, на наше переконання, вона

звужує зміст та кримінально-правову природу корупційного кримінального правопорушення як такого, зокрема зважаючи на наявність ст. 368-4 КК України, у якій суб'єктом корупційного кримінального правопорушення є особа, що не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

З іншого боку, особливістю кримінального закону є те, що в ньому не розглядається відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення в межах якогось окремого розділу Особливої частини з назвою «Корупційні кримінальні правопорушення», водночас майже у кожному з розділів КК України є статті, які відносяться до переліку корупційних кримінальних правопорушень.

Як справедливо зазначає А. Виговська, закріплення норм, які встановлюють відповідальність за корупційні злочини можна вважати однією із головних ознак, які відрізняють українське кримінальне законодавство від кримінального законодавства зарубіжних країн. Так, більшість зарубіжних кримінальних кодексів містять окремі розділи, в яких регламентується покарання за вчинення корупційних кримінальних правопорушень (КК Японії, Швейцарії, Іспанії, Болгарії, Туреччини, а у КК Франції норми, що встановлюють покарання за корупційні злочини, деталізовані аж у трьох розділах і в окремому розділі для юридичних осіб) [2, с. 355]. На нашу думку, відсутність нормативного закріплення поняття корупційного кримінального правопорушення є одним із тих правових чинників, які у свій час гальмували дію заходів запобігання та протидії корупції, а також призначення справедливого суворого покарання винним у вчиненні корупційних діянь особам.

Також слід підтримати думку В. І. Тютюгіна про те, що закріплення переліку корупційних кримінальних правопорушень у законі про кримінальну відповідальність мало за мету в першу чергу унеможливити або ускладнити застосування заохочувальних норм кримінального права до осіб, які вчинили такі діяння (зокрема, інституту звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від покарання з випробуванням чи від його відбування за амністією, зняття судимості тощо) [26, с. 392].

Вбачаємо, що законодавче визначення корупційних кримінальних правопорушень має надаватися не в контексті їх широкого опису з розкриттям специфічних ознак, а шляхом перерахування конкретних статей КК України, в яких встановле-

на відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних діянь.

Під час формулювання дефініції корупційного кримінального правопорушення слід урахувати той факт, що вона повинна узгоджуватись з визначенням кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України), корупційного правопорушення та корупції (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року). Водночас не можна виключати ймовірність того, що в разі конструювання дефініції корупційного кримінального правопорушення може постати необхідність внесення відповідних змін до визначень корупційного правопорушення та корупції з метою узгодження цих понять [6, с. 23].

Крім того, суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень більше, ніж суб'єктів, визначених у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Наприклад, у разі пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди суб'єкт є загальним і про нього не йдеться в ч. 1 ст. 3 указанного Закону [6, с. 22].

Варто погодитись з тим, що загальне визначення будь-якої дефініції, при цьому не виключенням є й дефініція «корупційне кримінальне правопорушення», складається з притаманних йому типових ознак, й навпаки — з визначення можна виокремити ознаки. Відтак, вважаємо за необхідне встановити ознаки корупційних кримінальних правопорушень, а також визначити та обґрунтувати їх значення. На думку В.М. Киричка, корупційним кримінальним правопорушенням водночас властиві дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений КК України; б) ознаки корупційного правопорушення [10, с. 14]. Аналогічну позицію займає й науковець І.Є. Мезенцева, стверджуючи, що під корупційним кримінальним правопорушенням законодавець розуміє передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [16, с. 76]. Погоджуючись та беручи до уваги зазначене, визначимо типові ознаки корупційного кримінального правопорушення:

- 1) суспільна небезпечність (оскільки саме за ступенем суспільної небезпеки таке правопорушення відрізняється від інших, адже його вчинення завжди створює загрозу заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, або фактично заподіює таку шкоду);
- 2) протиправність (виключний перелік корупційних кримінальних правопорушень передбачається КК України);

- 3) наявність діяння, що містить ознаки корупції, зміст якої розкрито у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року (зокрема, вчинення корупційного кримінального правопорушення завжди пов'язано з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, які властиві службовому становищу, при цьому слід зазначити, що для такого корупційного кримінального правопорушення характерно не просто використання службового становища, а зловживання таким становищем, тобто, діяння, що містить ознаки корупції: а) може вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності; б) полягає у використанні особою влади чи своїх службових повноважень; в) суперечить інтересам служби; г) підриває авторитет владних структур) [21];

- 4) вчинення його як спеціальним, так і загальним суб'єктом. По-перше, особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», та якому надається визначення у ст. 18 КК України. При цьому суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень є службові особи як публічного, так і приватного права, та особи, які надають публічні послуги. По-друге, суб'єктами досліджуваних кримінальних правопорушень також можуть бути працівники підприємств, установ чи організацій, які не є службовими особами, а відтак — корупційне кримінальне правопорушення може вчинятися і загальним суб'єктом;

- 5) наявність умислу (умисної форми вини). При цьому в корупційних кримінальних правопорушеннях, що передбачені ст. 364, 364-1 та 365-2 КК України, ставлення до наслідків може виражатися як у формі умислу, так і у формі необережності. Також слід зазначити, що мотиви та мета корупційних кримінальних правопорушень можуть бути різними (переважно такими, що мають корисливу спрямованість або передбачають одержання неправомірної вигоди);

- 6) караність: покарання за корупційні кримінальні правопорушення може бути різним — від штрафу до позбавлення волі на строк до 15 років з конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю. У той же час, особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності (а отже й від покарання) за корупційні кримінальні правопорушення, передбачені ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, за наявності додержання умов і підстав, зазначених у ч. 5 ст. 354 цього Кодексу.

Крім вищенаведених типових ознак, корупційні кримінальні правопорушення характеризуються наступними особливостями:

- безпосереднє заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави;
- наявність у особи умислу на вчинення дій або бездіяльності, які об'єктивно завдають шкоду охоронюваним законом інтересам держави, та при цьому особа розуміє та чітко усвідомлює можливе настання таких наслідків;
- незаконне використання влади, службового становища чи інших повноважень всупереч інтересам держави;
- корислива мета;
- незаконне одержання особою благ (матеріального та нематеріального світу), послуг, переваг;
- вчинення протиправної дії (дій) та/або обіцянка її вчинення в межах службових повноважень та компетенції (у випадку, якщо суб'єктом є службова особа);
- вчинення корупційного кримінального правопорушення тягне за собою настання спеціальних правових наслідків (повинні застосовуватись положення Закону «Про засади запобігання і протидії корупції», згідно з якими: відомості про осіб, яких притягнуто до відповідальності, підлягають занесенню до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення; ці особи підлягають обов'язковому звільненню зі служби (посади) [7, с. 785].

На думку науковців О. Дудорова та М. Хаврюка, корупційні кримінальні правопорушення можуть мати одну з таких трьох форм:

1) використання службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди (наприклад, ст. 364, 364-1, 365-2 КК). Ознаками цієї форми корупції є:

- діяння у вигляді використання службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей;
- суб'єкт — особа, зазначена у ст. 4 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції»;
- мета — одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб;

2) прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди або одержання такої вигоди (наприклад, ст. 368, ч. 3 і 4 ст. 368-3, ч. 3 і 4 ст. 368-4 КК). Ознаки цієї форми корупції:

- діяння у вигляді прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди або одержання такої вигоди для себе чи інших осіб;
- предмет — неправомірна вигода;
- суб'єкт — особа, зазначена у ст. 4 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції»;

3) обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди певній особі з визначеною метою (наприклад, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 КК). Ознаками цієї форми корупції є:

- дія у вигляді обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ст. 4 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції», або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам;
- мета — схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей;
- суб'єкт — будь-яка фізична особа [7, с. 782].

З урахуванням вищевикладеного, можна запропонувати наступну дефініцію корупційного кримінального правопорушення — це передбачене Кримінальним кодексом України, протиправне, суспільно небезпечне, каране, винне діяння (дія або бездіяльність), що містить ознаки корупції та вчиняється як спеціальним, так й загальним суб'єктом. Однак варто зазначити, що навіть таке широке визначення цілком не охоплює усієї кримінально-правової природи цього поняття.

Отже, корупційні кримінальні правопорушення повністю не співпадають із жодною групою кримінальних правопорушень у вітчизняному кримінальному законодавстві. Це цілком стосується і злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, з якими найчастіше ототожнюють кримінальні правопорушення, що вивчаються. Очевидно, що не всі так звані «службові» злочини є корупційними, наприклад, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) або службова недбалість (ст. 367 КК України). З іншого боку — корупційні кримінальні правопорушення не зводяться виключно до злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Тобто, корупційні кримінальні правопорушення є складною та специфічною категорією кримінальних правопорушень, які за своїм характером законодавець співставляє з тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Вони є специфічними за своїми ознаками, за настанням юридичних наслідків та за процесом, що передуює настанню таких кримінально-правових наслідків. Крім того, різняться вони й тим що, інститут звільнення від кримінальної відповідальності та покарання щодо суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень є більш суворішим та уособленим, оскільки до таких осіб можуть застосовуватись лише

звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України) та спеціальні випадки звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені для вичерпного переліку злочинів, в тому числі для корупційних кримінальних правопорушень передбачених ст. 354, 368³, 368-4, 369, 369² КК України.

Примітно, що законодавством України передбачено також застосування до осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, цивільно-правової відповідальності, яка може настати у разі спричинення негативних цивільно-правових наслідків у вигляді заподіяння матеріальної чи моральної шкоди. Її навпаки, підставою для порушення дисциплінарного провадження відносно спеціального суб'єкта корупційного кримінального правопорушення є отримання органом такої публічної влади (тобто місце офіційного працевлаштування суб'єкта) ухвали про звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення корупційного кримінального правопорушення у зв'язку із закінченням строків давності. Що своєю чергою призведе до притягнення такого «звільненого від кримінальної відповідальності суб'єкта» до дисциплінарної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» [21].

Як вже зазначалося вище, склади корупційних кримінальних правопорушень розміщені в різних розділах Особливої частини КК України, а не виокремлені в межах одного розділу. Це свідчить про так звану універсальну особливість цих деліктів. Водночас питання про уніфікацію корупційних злочинів і кримінальних проступків є досить складним з огляду на їх різну юридичну природу та загрозу порушення концептуальних засад формування Особливої частини КК України. Водночас формування переліку цих кримінально протиправних діянь потребує застосування раціонального підходу.

Висновки. У широкому розумінні корупція є складноутвореним суспільним явищем, яке укорінилося в різних сферах суспільного життя, державного управління та економічних відносин. Будучи невід'ємним елементом державного управління з самого початку державотворення, корупція фактично є тією складовою частиною цілого, яка унеможлиблює ідеалізацію будь-якої системи державного управління, незалежно від її форми.

На жаль, навіть демократія, як найбільш наближена до ідеальної система державного управління, не є панацеєю від корупції та її проявів.

Перспективним напрямом розвитку положень кримінального законодавства щодо корупційних кримінальних правопорушень може стати заміна переліку корупційних деліктів на чітку та однозначну дефініцію корупційного кримінального правопорушення. Вже другорядним є питання, де саме така дефініція повинна закріплюватись: у Загальній чи в Особливій частині КК України.

На основі вивчення плюралістичних підходів науковців щодо визначення поняття корупційного кримінального правопорушення, його можна викласти в наступній формі: «корупційним кримінальним правопорушенням є протиправне суспільно небезпечне, каране, винне діяння (дія або бездіяльність), що передбачене цим Кодексом, яке містить ознаки корупції та вчиняється спеціальним суб'єктом всупереч інтересам служби, створюючи або здійснюючи заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави, та/або іншим суб'єктом (не службовою особою), з метою отримання благ (матеріального чи нематеріального світу), переваг, послуг для себе або третіх осіб, або вчинення/не вчинення певних дій відносно таких осіб».

Щодо ознак, які властиві корупційним кримінальним правопорушенням, то вони здебільшого є типовими, оскільки характерні й іншим кримінальним правопорушенням (суспільна небезпечність, караність, протиправність та винність). Водночас, їм притаманні також й індивідуальні ознаки, до яких слід відносити посягання на авторитет та нормальне функціонування будь-то держави, державних владних структур, підприємств, установ та організацій без залежності від організаційно-правової форми власності такої юридичної особи; вчинення корупційного кримінального правопорушення як загальним, так і спеціальним суб'єктом (службовою особою). В якості індивідуальних ознак корупційних кримінальних правопорушень визначено корисливий інтерес, зацікавленість, з метою чого безпосередньо й вчинюється певне корупційне протиправне діяння (отримання певних благ матеріального/нематеріального світу, надання послуг, переваг тощо), незалежно від того, чи для себе особа планує отримати такі блага чи з метою передачі третім особам.

Література

1. Vozniuk A., Kamensky D., Dudorov O., Movchan R., Andrushko A. Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: critical legal analyses. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39(69). P. 133–145. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.07>
2. Виговська А. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини за вітчизняним і зарубіжним кримінальним законодавством: порівняльна характеристика. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 351–357. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36863/48-Vygovska.pdf?sequence=1>
3. Вознюк А. А. Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4(117). С. 20-31. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201174.20>.
4. Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 104–120. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.104-120>
5. Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. 2019. № 25(2). С. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>
6. Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2(20). С. 21-32. DOI: <https://doi.org/10.33270/04202002.21>
7. Дудоров О., Хавронюк М. *Кримінальне право: Навч. посіб.* Київ: Ваіте, 2014. 782 с.
8. Дудоров О. О., Вознюк А. А. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко*. Харків: Константа, 2019. С. 77–99.
9. Кимлик Р. *Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. 264 с. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Кумлык.pdf
10. Киричко В. *Кримінальна відповідальність за корупцію*. Харків: Право, 2013. 14 с.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.: Міжнародний документ від 15 листопада 2000 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. 340 с.
12. *Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка*. Київ: Москаленко О. М., 2019. 464 с.
13. *Курс криминології: Особлива частина: 2 кн. / М. Корнієнко, Б. Романюк, І. Мельник та ін.; за заг. ред. Джузи О.* Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 24–26.
14. Куц В., Триньова Я. *Поняття корупційних злочинів та їх види*. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 32–37.
15. Макаруч В. *Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 4-те вид., доп.* Київ: Атіка, 2004. 616 с.
16. Мезенцева І. *Визначення предмета корупційних злочинів*. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5(38). С. 76–82.
17. Мельник М. *Корупційні злочини: сутність і поняття*. *Право України*. 2000. № 11. 128 с.
18. Мельник М. *Криминологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08*. Київ: НАВС, 2002. 31 с.
19. Мельник М. *Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія*. Київ: Атіка, 2001, 304 с.
20. *Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М. І.* Київ: Ваіте, 2018. 472 с.
21. *Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text_2001
22. *Розбіжна думка судді Конституційного Суду України С. Головатого у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р.* URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13_p_2020_1.pdf (дата звернення 01.12.2022)
23. *Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: метод. рек. / В. Фаринник, О. Татаров, А. Савченко, С. Чернявський*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 184 с.

24. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 168 с.
25. Тимчишин-Чемерис Ю., Цьона Г. Вплив еволюційних процесів на форми грошей. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 1(2). С. 132–138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(2)_28)
26. Тютюгін В. Поняття та ознаки корупційних злочинів. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1(4). С. 391–392.
27. Чернявський С., Вознюк А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 17(1). С. 79–89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>
28. Шостко О. Стан і тенденції виявлення кримінальних корупційних правопорушень в Україні. Проблеми законності. 2018. Вип. 141. С. 175–184.

References

1. Vozniuk A., Kamensky D., Dudorov O., Movchan R., Andrushko A. Unconstitutionality of criminal liability for filing inaccurate information in Ukraine: critical legal analyses. *Cuestiones Politicas*. 2021. № 39(69). R. 133–145. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.07>
2. Vyhovska A. Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiini zlochyny za vitchyznianym i zarubizhnym kryminalnym zakonodavstvom: porivnialna kharakterystyka. *Pravova derzhava*. 2010. Vyp. 21. S. 351–357. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36863/48-Vygovska.pdf?sequence=1>
3. Vozniuk A. A. Vyznannia statti 366-1 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy nekonstytutsiinoiu: kontseptualni vady pryiniatoho rishennia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2020. № 4(117). S. 20-31. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201174.20>.
4. Vozniuk A. A. Deklaruvannia nedostovirnoi informatsii ta umysne nepodannia deklaratsii: novi modeli zaboronnykh kryminalno-pravovykh norm. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2020. Vyp. 4 (92). S. 104–120. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.104-120>
5. Vozniuk A. A. Psykholohichni teorii poiasnennia koruptsii. *Yurydychna psykholohiia*. 2019. № 25(2). S. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>
6. Vozniuk A. A. Koruptsiini kryminalni pravoporushennia: kontseptualni problemy v konteksti reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2020. № 2(20). S. 21-32. DOI: <https://doi.org/10.33270/04202002.21>
7. Dudorov O., Khavroniuk M. *Kryminalne pravo: Navch. posib*. Kyiv: Vaite. 2014. 782 s.
8. Dudorov O. O., Vozniuk A. A. Nezakonne zbahachennia: u poshukakh diievoi modeli kryminalno-pravovoi zaborony. *Efektivnist kryminalnogo zakonodavstva: doktrynalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yii zabezpechennia: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu (Kharkiv, 17 trav. 2019 r.) / ukladachi: L. M. Demydova, K. A. Novikova, N. V. Shulzhenko*. Kharkiv: Konstanta, 2019. S. 77–99.
9. Kymlyk R. *Sklad zlochyniv, poviazanykh z koruptsiieiu. Porivnialno-analitychne pravo*. 2014. № 1. 264 s. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf
10. Kyrychko V. *Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiuu*. Kharkiv: Pravo. 2013. 14 s.
11. *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: pryiniata Rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei OON vid 15 lystopada 2000 r.: Mizhnarodnyi dokument vid 15 lystopada 2000 r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2006. № 14. 340 s.
12. *Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia / za red. M. I. Khavroniuka*. Kyiv: Moskalenko O. M., 2019. 464 s.
13. *Kurs kryminolohii: Osoblyva chastyna: 2 kn. / M. Korniienko, B. Romaniuk, I. Melnyk ta in.; za zah. red. Dzhuzhy O.* Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. S. 24–26.
14. Kuts V., Trynova Ya. Poniattia koruptsiinykh zlochyniv ta yikh vydy. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2012. № 4. S. 32–37.
15. Makarchuk V. *Zahalna istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: navch. posib. 4-te vyd., dop.* Kyiv: Atika. 2004. 616 s.
16. Mezentseva I. *Vyznachennia predmeta koruptsiinykh zlochyniv. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2014. № 5(38). S. 76–82.
17. Melnyk M. *Koruptsiini zlochyny: sutnist i poniattia. Pravo Ukrainy*. 2000. № 11. 128 s.
18. Melnyk M. *Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protydyi koruptsii: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08*. Kyiv: NAVS, 2002. 31 s.

19. Melnyk M. Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protydii: monohrafiia. Kyiv: Atika. 2001, 304 s.
20. Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» / Nauk. red. Khavroniuk M. I. Kyiv: Vaite, 2018. 472 s.
21. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy № 1700-VII vid 14 zhovtnia 2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text_2001
22. Rozbizhna dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy S. Holovatoho u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», Kryminalnoho kodeksu Ukrainy № 13-r/2020 vid 27 zhovtnia 2020 r. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13_p_2020_1.pdf (data zvernennia 01.12.2022)
23. Rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicnykh posluh: metod. rek. / V. Farynnyk, O. Tatarov, A. Savchenko, S. Cherniavskiy. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2012. 184 s.
24. Savchenko A. V. Koruptsiini zlochyny (kryminalno-pravova kharakterystyka): navch. posib. K.: «Tsentr uchbovoi literatury», 2016. 168 s.
25. Tymchyshyn-Chemerys Yu., Tsona H. Vplyv evoliutsiinykh protsesiv na formy hroshei. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2017. № 1(2). S. 132–138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(2)_28)
26. Tiutiuhin V. Poniattia ta oznaky koruptsiinykh zlochyniv. Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy. 2015. № 1(4). S. 391–392.
27. Cherniavskiy S., Vozniuk A. Zarubizhnyi dosvid pravovoi protydii nezakonnomu zbahachenniu. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. 2019. № 17(1). S. 79–89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>
28. Shostko O. Stan i tendentsii vyjavlennia kryminalnykh koruptsiinykh pravoporushen v Ukraini. Problemy zakonnosti. 2018. Vyp. 141. S. 175–184.

УДК 341.9

Матвєєва Анастасія Володимирівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Matvieieva Anastasiia

*PhD in Law, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Private
International Law and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Переродова Анастасія Олександрівна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Pererodova Anastasiia

*Student of the International Law Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8472

ТРУДОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ

LABOR RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS ABROAD: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION AND PROTECTION

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам правового забезпечення трудової міграції українських громадян за кордон. Визначено основні вітчизняні нормативно-правові акти та міжнародні договори, конвенції, ратифіковані Україною, які регулюють питання трудової міграції, питання щодо ефективного захисту та реалізації прав таких громадян. Проаналізовано ці нормативні акти, та зроблено висновок, що питання працевлаштування українських громадян за кордоном вирішуються не тільки згідно з національним законодавством, а й з законодавством приймаючої країни та міжнародними договорами. Крім того, було з'ясовано, що неабияку роль у реалізації таких трудових прав відіграють двосторонні угоди між Україною та іншими державами. Виокремлено категорії трудових мігрантів та критерії їх поділу на окремі групи: таких категорій виділяють чотири. З'ясовано, що залежно від категорії таких громадян, визначається і обсяг їх прав та повноважень, а також рівень захисту їхніх прав та законних інтересів у випадку їх порушення. Досліджено проблему, яка є актуальною для українських громадян у зв'язку з російсько-українською війною: питання працевлаштування українських біженців та осіб, які отримали статус осіб, що потребують тимчасового захисту. У статті охарактеризовано механізми реалізації основних прав трудящих-мігрантів: права на належні умови праці, на гідну оплату праці, відпочинок та соціальний захист. Обговорено проблему пенсійного забезпечення та інших соціальних виплат трудових мігрантів, тому що забезпечення такими виплатами регулюється по-різному в міжнародних угодах: в угодах України з країнами СНД застосовується територіальний принцип, а з європейськими країнами береться за основу принцип пропорційності. До того ж розкрито питання подвійного оподаткування громадян та способів його уникнення.

Ключові слова: трудові права, трудящі-мігранти, захист трудових прав, міжнародні конвенції, трудова міграція.

Summary. The article is devoted to the actual problems of legal support of labor migration of Ukrainian citizens abroad. The main domestic normative legal acts and international treaties, conventions ratified by Ukraine, which regulate the issues of labor migration, the issues of effective protection and realization of the rights of such citizens are identified. These normative acts were analyzed and it was concluded that the issues of employment of Ukrainian citizens abroad are solved not only in accordance with national legislation, but also with the legislation of the host country and international treaties. In addition, it was

found that bilateral agreements between Ukraine and other states play a significant role in the implementation of such labor rights. The categories of labor migrants and the criteria for their division into separate groups are distinguished: there are four such categories. It is found that depending on the category of such citizens, the scope of their rights and powers is determined, as well as the level of protection of their rights and legitimate interests in case of their violation. The problem that is relevant for Ukrainian citizens in connection with the Russian-Ukrainian war is investigated: the issue of employment of Ukrainian refugees and persons who have received the status of persons in need of temporary protection. The article describes the mechanisms of realization of the basic rights of migrant workers: the right to proper working conditions, decent wages, rest and social protection. The problem of pensions and other social benefits of migrant workers is discussed, because the provision of such benefits is regulated differently in international agreements: in the agreements of Ukraine with the CIS countries the territorial principle is applied, and with European countries the principle of proportionality is taken as a basis. In addition, the issue of double taxation of citizens and ways to avoid it is disclosed.

Key words: labour rights, migrant workers, protection of labour rights, international conventions, labour migration.

Постановка проблеми. Право на працю — одне з фундаментальних прав людини. «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується,» — говориться у статті 43 Конституції України. Держава повинна гарантувати захист трудових прав громадян, створення належних умов та можливостей працевлаштування та гідної оплати праці. Проте економічні проблеми, незадоволення умовами праці, нестабільна політична ситуація, і особливо запровадження воєнного стану змушує громадян шукати роботу за кордоном. Проблема трудової міграції для України є особливо актуальною, адже українці становлять вагомий частку тих, хто виїжджає в європейські та інші країни на заробітки. Саме тому питання юридичних гарантій реалізації прав громадян на трудову діяльність за кордоном не втрачає своєї гостроти та актуальності.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у науково-теоретичні дослідження у галузі трудових прав працівників-мігрантів серед вчених зробили: Горбань О. П. [3], Бурак С. В. [6], Карпачова Н. І. [7], Чехович С. Б. [8], Малиновська О. А. [11], Лужанський А. В. [13], та ін. Водночас, попри значну кількість наукових праць у цій сфері, слід констатувати, що проблема захисту прав українських трудових мігрантів за кордоном не втрачає своєї актуальності, а тому вимагає більшого її висвітлення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З'ясувати, які національні та міжнародно-правові акти регулюють питання реалізації та гарантій захисту прав працівників-мігрантів громадян України за кордоном, визначити, на які категорії поділяють трудових мігрантів в залежності від обсягу їх прав, та в які органи можуть звернутися громадяни задля захисту своїх трудових прав, висвітлити актуальні проблеми, з якими

зустрічаються українські громадяни, працюючи за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто проаналізувати нормативно-правову базу регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні. Основними національними нормативно-правовими актами слід вважати Кодекс законів про працю, Закони України «Про міжнародне приватне право» та «Про зайнятість населення». У статті 52 ЗУ «Про міжнародне приватне право» визначається, що до трудових відносин з іноземним елементом «застосовується право держави, у якій виконується робота, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України» [1].

Важливим кроком до гармонізації захисту прав трудящих-мігрантів було прийняття 5 листопада 2015 року Закону України «Про зовнішню трудову міграцію». Цей закон, як зазначено у Преамбулі, визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України, які тимчасово працюють за кордоном та членів їх сімей. У статті 1 цього Закону надано визначення терміну «трудова міграція» — це громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави [2]. Вказаний нормативно-правовий акт покликаний стати основою механізму правового забезпечення легального працевлаштування українців за кордоном.

Згадуючи статтю 52 ЗУ «Про міжнародне приватне право», слід констатувати, що питання працевлаштування українських громадян за кордоном вирішуються не тільки згідно з нормами національного законодавства, а й з нормами законодавства приймаючої країни та відповідними міжнародними договорами. Правове забезпечення прав трудових мігрантів на працю здійснюється в комплексі з міжнародно-правовими нормами,

міжнародно-правовими договорами та нормами національного законодавства [3]. Базовим міжнародним документом щодо регулювання правового статусу трудящих-мігрантів є Європейська конвенція 1977 року, яку Україна ратифікувала 16 березня 2007 року. Ця Конвенція має комплексний характер та регулює значне коло питань щодо трудових мігрантів: від формулювання набору майбутніх трудящих-мігрантів до питання житлового забезпечення, освіти, мовної та професійної підготовки [4].

Незважаючи на наявність низки ратифікованих угод та конвенцій у сфері захисту прав трудящих-мігрантів, Україною не ратифіковано такий важливий документ, як Конвенція Міжнародної організації праці «Про трудящих-мігрантів» № 97 від 1949 року [5]. Конвенція МОП 1949 р. (переглянута), передбачає, що кожна країна-член МОП, яка її ратифікувала, бере на себе зобов'язання надавати на рівних умовах всім іммігрантам, які законно перебувають на його територію, однакові права на рівні громадян цієї країни. Ця Конвенція також має велике значення для захисту прав робітників мігрантів, які не були офіційно зареєстровані.

У зазначених Конвенціях запропоновано визначення понять «трудящий-мігрант» та «працівник-мігрант», які фактично є синонімами [6]. Зокрема, у Європейській конвенції «Про правовий статус трудящих мігрантів» визначається, що термін «трудящий-мігрант» може застосовуватися до громадянина договірної сторони, якому інша договірна сторона дала дозвіл на перебування на її території для здійснення оплачуваної роботи [4]. У Конвенції МОП № 97 же зазначено, що працівник-мігрант — це особа, що мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж за власний рахунок, й охоплює будь-яку особу, що визнається згідно із законом як працівник-мігрант, та законно в'їхала у країну як працівник-мігрант [5].

Необхідно також визначити категорії трудових мігрантів, відповідно до їх статусу. Для цього можна звернутися до спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Н. Карпачової «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном». Зазначена доповідь становить собою перше фундаментальне дослідження в аспекті однієї з найгостріших соціальних проблем держави, в ній також визначено поділ трудових мігрантів на 4 категорії [7], як-то:

I категорія — особи, які перебувають на території іноземної держави законно, мають дозвіл на постійне проживання та працевлаштування;

II категорія — особи, які тимчасово перебувають на території іноземної держави, визначеним дозволом і на тимчасове працевлаштування;

III категорія — особи, які законно тимчасово перебувають на території іноземної держави, наприклад, на навчанні, лікуванні, з туристичної причини, та нелегально працевлаштовані;

IV категорія — особи, які нелегально перебувають на території іноземної держави та нелегально працевлаштовані.

Належність до тієї чи іншої категорії є первинним фактором, що визначає юридичні та соціальні права особи в країні перебування [8]. Категорії I та II мають найширше коло повноважень, адже їх права підлягають захисту на підставі низки міжнародних договорів, конвенцій, які укладаються та ратифікуються Україною, деякі з них були зазначені вище. Аналізуючи ці міжнародно-правові акти, можна визначити, що для офіційно працевлаштованих громадян діє національний режим в країні працевлаштування, тобто трудящі-мігранти, мають рівні права з громадянами приймаючої країни.

Особи III категорії мають неоднозначне становище, адже легально перебуваючи на території іноземної держави, вони нелегально працевлаштовані, тому відповідно до цього вони не можуть бути і суб'єктами трудових відносин. Незважаючи на те, що національний режим на них поширюється, це створює перешкоду щодо захисту їх трудових прав, адже законними способами захистити себе вони не можуть.

Особи IV категорії є найбільш проблемними та незахищеними — вони нелегально перебувають на території іноземної держави, тому національний режим на них не поширюється, та відповідно до міжнародних конвенцій вони не визначаються як трудові мігранти. Такі особи не можуть захистити свої права у разі порушення, і, крім цього, підлягають негайній депортації за незаконний перетин кордону.

До того ж дуже актуальним для українських громадян у зв'язку з війною 2022 року є питання працевлаштування українських біженців та осіб, які отримали статус особи, що потребує тимчасового захисту. Конституційно-правовий статус біженця визначається відповідно до національного законодавства держави члена ООН, але нормативні акти не можуть суперечити Конвенції ООН про статус біженців від 28.07.1961 року. У статті 17 цієї Конвенції зазначено, що «Договірні Держави надаватимуть біженцям, які законно проживають на їхній території, щодо права роботи за наймом,

найсприятливіше правове становище, яким користуються громадяни іноземних держав за таких самих обставин» [9]. У випадку тимчасового захисту доступ до праці в країні перебування та інше забезпечення надається з моменту звернення і такі особи мають рівні права у сфері трудових відносин з громадянами країни перебування, у той час як особи, які забажали отримати статус біженця очікують в середньому до 6 місяців, поки приймається рішення про надання такого статусу.

Що ж до захисту основних трудових прав українських громадян, таких як право на належні умови праці, на гідну оплату праці, на відпочинок та соціальний захист, то вони регулюються відповідно до Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» національним законодавством країни перебування трудового мігранта, міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою. Серед них договори в межах компетенції Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці та численні двосторонні договори між Україною та іншими державами. Такі договори відіграють важливу роль у правовому регулюванні діяльності та створенні дієвих механізмів регулювання захисту прав трудящих-мігрантів. Такими двосторонніми угодами є, наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки 1996 року, Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників 1994 року, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції 2018 року та іншими. Зокрема в ст. 1 Угоди між Україною та Литовською Республікою зазначено, що метою угоди є прагнення сторонами зміцнювати взаємне співробітництво та надавати взаємну допомогу в забезпеченні захисту прав та інтересів працівників держав Сторін, спрямовану на боротьбу з нелегальною працею [10].

Питання пенсійного забезпечення також гостро стоїть у сфері прав трудящих-мігрантів, адже реалізація права на соціальні виплати в договорах регулюється по-різному. Так, в угодах між Україною та країнами СНД береться за основу територіальний принцип, який означає, що соціальні виплати нараховуються країною проживання особи, враховуючи трудовий стаж, набутий на території країн сторін угоди. В той час, як в угодах між Україною та країнами ЄС діє принцип пропорційності, коли кожна зі сторін несе відповідальність за свою сторону страхових зобов'язань. Також варто зазна-

чити, що у випадку переїзду особи громадянина однієї держави до іншої, які підписали зазначені угоди щодо соціальних виплат, то відповідно до принципу пропорційності передбачено переказ пенсійних коштів та інших виплат за кордон. Угоди про соціальне забезпечення не лише гарантують громадянам соціальний захист, а й стимулюють законне працевлаштування, сприяють поверненню та адаптації мігрантів в Україні [11].

Ще однією проблемою при трудовій міграції є оподаткування громадян України, які отримують дохід з-за кордону. Відповідно до правил, що існують у багатьох країнах, якщо українці перебувають за кордоном понад 183 дні, вони можуть бути визнані податковими резидентами країни перебування та підпадають під ризик подвійного оподаткування, тобто підлягатимуть оподаткуванню як в Україні, так і в країні їх фактичного перебування. Таким чином, українські трудові мігранти, будучи резидентами країни, повинні сплачувати податок зі своїх доходів. Більш того: вони несуть відповідальність у разі порушення податкового законодавства у вигляді, наприклад, несплати податків [12]. Саме тому Україна підписала двосторонні договори про уникнення подвійного оподаткування з більше, ніж 70 країнами світу.

Варто акцентувати увагу, що держава гарантує допомогу українським трудовим мігрантам через надання консультаційного сприяння вирішення проблемних питань в закордонних дипломатичних установах України. Відповідні дипломатичні та консульські установи здійснюють постійний прийом громадян, надають безоплатну консультацію про правову допомогу. Крім того, трудові мігранти мають право звернутися до судів та адміністративних органів держави місця працевлаштування, саме таке право передбачене ст. 26 Європейської конвенції [13].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі проведеного дослідження ми можемо констатувати, що права громадян України на трудову діяльність за кордоном регулюються як національним, так і міжнародним законодавством. Важливу роль в реалізації захисту трудових прав працівників-мігрантів відіграють двосторонні угоди між Україною та іншими державами, адже завдяки таким угодам досягається створення ефективних механізмів захисту таких прав. В залежності від категорії трудових мігрантів серед громадян України, визначається і обсяг їх прав та повноважень, що сприяє результативному вирішенню проблем, з якими зустрічаються праців-

ники за кордоном. Захист прав та законних інтересів громадян України, які працевлаштовані за кордоном, є основною метою діяльності держави,

саме тому було висвітлено основні питання щодо гарантії прав на належні умови праці, гідну оплату праці, відпочинок та соціальний захист.

Література

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005р., № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
2. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015р., № 761-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 49–50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>
3. Горбань О.П. Правове регулювання праці іноземців та осіб без громадянства в Україні: автореф. дис.канд. юрид. наук, Луганськ, 2009. С. 9.
4. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів: Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.1977 р., № 93. Офіційний вісник України. 2007. № 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text
5. Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) № 97 від 24.06.1975. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#Text
6. Бурак С. Правовий статус працівників-мігрантів у Європейському союзі. Вісник Львівського університету. Сер.: Міжнародні відносини. 2015. Вип. 36. С. 114–124.
7. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (2002 р.). URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
8. Чехович С. Міграційне право України: Підруч. К.: Школа, 2003. 260 с.
9. Конвенція про статус біженців від 28.07.1961 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#o51
10. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції від 05.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_006-18#Text
11. Малиновська О. А. Аналітична записка «Проблема соціального захисту українських працівників-мігрантів» // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/949/>
12. Лист Міністерства закордонних справ України № 72/19-091-1027 від 5 квітня 2011 р. «Щодо міжнародних договорів, якими регулюються питання оподаткування». URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.43893.0>
13. Лужанський А. В. Трудові спори громадян, які працюють за межами своїх держав: особливості доступу до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного суду України. 2011. № 6 (130). С. 39–43.

References

1. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005r., № 2709-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
2. Pro zovnishniu trudovu mihratsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.11.2015r., № 761-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2015. № 49–50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>
3. Horban O.P. Pravove rehuliuвання pratsi inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Luhansk, 2009. S.9.
4. Yevropeiska konventsiiia pro pravovyi status trudiashchych-mihrantiv: Konventsiiia pro pravovyi status trudiashchych-mihrantiv vid 24.11.1977 r., № 93. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy. 2007. № 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text
5. Konventsiiia pro pratsivnykiv-mihrantiv (perehliannya 1949 roku) № 97 vid 24.06.1975. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#Text
6. Burak S. Pravovyi status pratsivnykiv-mihrantiv u Yevropeiskomu soiuzi. Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Mizhnarodni vidnosyny. 2015. Vyp. 36. S. 114–124.
7. Stan dotrymannya ta zakhystu prav hromadian Ukrainy za kordonom: Spetsialna dopovid upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny (2002 r.). URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
8. Chekhovych S. Mihratsiine pravo Ukrainy: Pidruch. K.: Shkola, 2003.

9. Konventsiiia pro status bizhentsiv vid 28.07.1961 roku. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#o51
10. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Lytovskoi Respubliki pro pratsevlashtuvannia ta spivrobitnytstvo u sferi trudovoi mihratsii vid 05.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_006-18#Text
11. Malynovska O. A. Analitychna zapyska «Problema sotsialnoho zakhystu ukrainskykh pratsivnykiv-mihrantiv» // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/949/>
12. Lyst Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy № 72/19-091-1027 vid 5 kvitnia 2011 r. «Shchodo mizhnarodnykh dohovoriv, yakymy rehuliuutsia pytannia opodatkuvannia». URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.43893.0>
13. Luzhanskyi A. V. Trudovi spory hromadian, yaki pratsiuiut za mezhamy svoikh derzhav: osoblyvosti dostupu do pravosuddia v Ukraini / A. V. Luzhanskyi // Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy. 2011. № 6 (130). S. 39–43.

Череватенко Ірина Миколаївна
*кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*
Cherevatenko Iryna
*PhD in Law, Assistant of the Department of Civil Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University*

Гергуленко Тетяна Сергіївна
*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Herhulenko Tetiana
*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8485

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ABOUT SOME ISSUES OF THE EXECUTION OF CIVIL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Анотація. Дана стаття спрямована на аналіз здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану з урахуванням особливостей, що можуть виникати з огляду на тимчасову окупацію, проведення активних бойових дій та відновлення діяльності судів, як наслідок геокупації.

Для повного усвідомлення та розуміння предмету нашого дослідження було звернено значну увагу на деякі законодавчі акти, що дають змогу зрозуміти сутність змін, що були внесені внаслідок повномасштабної війни та необхідності адаптації законодавства до умов воєнного часу. Окрім цього, під час дослідження було проаналізовано дану проблему в контексті 6 статті Європейської конвенції з прав людини та наголошено на тому, що всі екстрені зміни, що можуть бути внесені, не мають порушувати право на суд, передбачене даною конвенцією.

У статті проаналізовано співвідношення понять аналогії процесуального закону та «пристосування» чинних процесуальних норм до нових реалій. Зважаючи на те, що аналогії в процесі на законодавчому рівні не існує, рекомендації, надані Радою суддів України щодо пристосування чинних процесуальних норм можуть сприйматися як аналогія, з огляду на це, було проаналізовано питання співвідношення цих правових аспектів.

Значну увагу під час дослідження було приділено зміні територіальної юрисдикції внаслідок ведення бойових дій та неможливості функціонування судів. Проаналізовано процедуру, порядок та особливості таких змін.

У статті були досліджені принципи цивільного судочинства та важливість їх дотримання під час здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Принципи «процесуальної економії» та розумності строків значним чином сприяють підвищенню ефективності та результативності діяльності судів.

На підтвердження багатьох думок та тверджень було наведено судову практику, що додатково тлумачила питання та надавала роз'яснення багатьох складових досліджуваної проблеми.

У ході дослідження було зроблено висновки щодо необхідності постійного покращення та удосконалення здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, оскільки дане питання є досі неповністю врегульованим та може викликати багато питань на непорозуміння на практиці.

Ключові слова: цивільне судочинство, воєнний стан, право на суд, зміна територіальної юрисдикції, принципи цивільного судочинства.

Summary. This article is aimed at an analysis of the implementation of civil justice in the conditions of martial law, taking into account features that may arise in view of the temporary occupation, the conduct of active combat action, and the restoring of court activities as a result of de-occupation.

For full awareness and understanding of the subject of our research, considerable attention was paid to some legislative acts, which make it possible to understand the essence of the changes that were made as a result of a full-scale war and the need to adapt legislation to wartime conditions. In addition, during the study, this problem was analyzed in the context of Article 6 of the European Convention on Human Rights and it was emphasized that all emergency changes that may be made should not violate the right to a trial provided by this convention.

The article analyzes the correlation between the concepts of procedural law analogy and «adjustment» of current procedural norms to new realities. Considering the fact that there is no analogy in the process at the legislative level, the recommendations given by the Council of Judges of Ukraine regarding the adaptation of the current procedural norms can be perceived as an analogy, in view of this, the question of the correlation of these legal aspects was analyzed.

During the research, considerable attention was paid to the change of territorial jurisdiction due to the conduct of combat action and the impossibility of functioning of the courts. The procedure, order and features of such changes are analyzed.

The article examined the principles of civil justice and the importance of their observance during the implementation of civil justice in the conditions of martial law. The principles of «procedural economy» and the reasonableness of terms significantly contribute to increasing the efficiency and effectiveness of court activities.

In support of many opinions and statements, judicial practice was analyzed, which additionally interpreted the issue and provided clarification of many components of the problem under study.

During the study, conclusions were drawn regarding the need for constant improvement of the implementation of civil justice in the conditions of martial law, as this issue is still not fully settled and may cause many issues and misunderstandings in practice.

Key words: civil justice, martial law, right to trial, change of territorial jurisdiction, principles of civil justice.

Постановка проблеми. Військова агресія РФ проти України, що спалахнула 24 лютого 2022 року та введення воєнного стану, як наслідок цього жахливого явища, поставили українське суспільство, державу та всі її інститути перед значними труднощами, що спричинили велику кількість як практичних, так і теоретичних питань. Цивільне судочинство не є винятком. Виклики, поставлені перед судовою системою України, спричинені повномасштабним вторгненням, змушують сконцентрувати увагу та інтегрувати зусилля усіх органів державної влади, а також представників громадянського суспільства для забезпечення стабільної роботи судової системи та оперативного реагування на виникнення абсолютно нових суспільних відносин у сфері здійснення цивільного судочинства. Важливість даної проблеми є очевидною, оскільки, на жаль, питання здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану ще досі повністю не врегульовано на законодавчому рівні, через що виникає багато питань і труднощів під час здійснення правосуддя.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану з урахуванням нових суспільно-правових обставин, а також аналіз ефективності та відповідності нововведень умовам воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предметом нашого дослідження є суспільно-

правові реалії, що склалися досить нещодавно, з початку повномасштабної війни, однак значну кількість науковців вже турбує проблема здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Науковою розробкою даного питання займалися такі автори: Короєд С.О. [11], Баб'юк М.П. [13], Боровська І. [18] та інші.

Виклад основного матеріалу. Наразі відбувається активний процес адаптації правової сфери до вимог нової реальності в умовах війни з метою максимально ефективного врегулювання суспільних відносин. Водночас, з огляду на реалії та складнощі, українська судова система змогла певним чином організувати свою діяльність під час війни. Про це наголошував секретар Першої палати Касаційного цивільного суду Дмитро Лупспеник під час панельної дискусії «Міжнародні стандарти цивільного судочинства: виклики воєнного часу та адаптація до законодавства ЄС», що була проведена у рамках VI Харківського міжнародного юридичного форуму 4 жовтня 2022 року. Доповідач зазначив, «що попри труднощі судова влада зуміла організувати безперебійну роботу в умовах війни, щоб не було обмежено конституційного права на судовий захист» [1].

Для повного здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, вважаємо за необхідне проаналізувати це питання в контексті статті

6 Європейської конвенції з прав людини, у якій передбачено право кожного на справедливий суд. «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [2]. Європейський суд з прав людини неодноразово тлумачив цю статтю у своїх рішеннях та наголошував на особливостях її застосування. Зважаючи на той факт, що право на справедливий суд займає одне з основних місць у системі правових цінностей демократичного суспільства, Європейський суд з прав людини у своїй практиці пропонує досить широке тлумачення цього права. Варте на увагу є зауваження Цувіної Т.А., яка наголошує, що «за своєю природою право на суд є надімперативною загальновизнаною нормою міжнародного права *jus cogens* яка встановлює мінімальні стандарти у сфері організації цивільного судочинства, які мають забезпечуватися державою на національному рівні» [3, с. 990].

Проаналізувавши право на суд у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини та особливостей її тлумачення з огляду на надімперативність та необхідність широкого тлумачення, досить очевидною є заборона щодо обмеження даного права навіть у період воєнного стану. В Конституції України закріплюється право на судовий захист (ст. 55), яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану (ст. 64) [4]. Окрім цього, «рішенням від 24 лютого 2022 року № 9 Рада судів України звернула увагу усіх судів України, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист» [5].

Водночас законодавством передбачені особливості здійснення правосуддя під час дії воєнного стану, що додатково забезпечує реалізацію права на суд та унеможливує виникнення свавілля під час судочинства. В ст. 12-2 та ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено положення щодо здійснення судочинства в період воєнного стану, а саме:

- суди діють виключно на підставі та в спосіб, які визначені законами України та Конституцією України;
- заборона обмежень повноваження судів, які визначені чинним законодавством України;
- повторно закріплене виключне повноваження судів на здійснення правосуддя;
- забороняється створювати надзвичайні та особливі суди;

- забороняється прискорення та скорочення будь-яких форм судочинства;
- передбачена в законний спосіб зміна територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя, а також можливість зміни місцезнаходження судів [6].

Не звертаючи увагу на відсутність змін до ЦПК, які б ефективно регулювали питання здійснення судочинства в умовах дії воєнного стану, під час здійснення правосуддя суди повинні вміти пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення судочинства в умовах війни. Це зумовлено наявністю певних прогалин у законодавстві або норм, непристосованих до режиму воєнного стану. Водночас, пристосовуючи чинні норми цивільного процесуального законодавства для абсолютно нових для незалежної України реалій, необхідно пам'ятати про існування застережень, а саме, застосовуючи певну норму під час воєнного стану, не можна порушувати ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, також судді не повинні прискорювати або якось спрощувати правосуддя, бо щодо цього наявна пряма заборона в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [6].

Водночас, аналізуючи питання «пристосування» чинних процесуальних норм до нових реалій може поставати питання виникнення ризиків зловживання даним правом, що може призводити до порушення права на суд у контексті статті 6 Європейської конвенції. Оскільки можливість пристосування чинних норм до нових реалій є екстремним та необхідним рішенням для забезпечення стабільності здійснення цивільного судочинства, можна зробити висновок про тимчасову дію цього правила до внесення необхідних змін до ЦПК стосовно особливостей правосуддя в умовах воєнного стану. Багато науковців та практиків вважають дискусійним питання ототожнення даної правозастосовної діяльності з аналогією процесуального закону. У 10 статті ЦПК передбачено, що «Якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)» [7]. Але зазначеною нормою закріплено існування саме матеріально-правової аналогії, щодо процесуальної аналогії приміти в ЦПК відсутні. Але досить вдало зазначає у своїй роботі Братель О.Г., що «на сьогодні переважна більшість науковців визнають фактичне існування процесуальної аналогії цивільному судочинстві та наполягають на необхідності закріплення даного

процесуального явища в цивільному процесуальному законодавстві» [8]. Конкретизація даного питання щодо існування процесуальної аналогії під час дії воєнного стану міститься в судовій практиці, яка певним чином заповнює наявну прогалину в законодавстві. Так, у п. 81, 82 постанови ВП ВС від 08.06.2022 у справі № 2-591/11 (№ 14-31цс2) зазначено, що «Саме застосування аналогії у процесуальному праві в певних випадках дає змогу ухвалити справедливе рішення. Наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 905/1956/15 (провадження № 12-62гс19, пункт 6.27) застосування аналогії дозволило замінити одного відповідача двома, що і забезпечило справедливість постанови. Тому відсутність у процесуальних кодексах положень про процесуальну аналогію не є перешкодою для застосування такої аналогії» [9]. Таким чином, можливість пристосування чинних положень ЦПК до нових реалій може певним чином ототожнюватися з процесуальною аналогією, але необхідно пам'ятати, що існують великі ризики зловживання цим правом. Отже, внесення змін до ЦПК, що регулювали би належним чином питання здійснення судочинства в умовах воєнного стану, на наш погляд, було би більш ефективним та безпечним вирішенням для стабільного здійснення судочинства.

Не менш важливим та дискусійним питанням є зміна територіальної юрисдикції внаслідок ведення бойових дій та неможливості функціонування судів. Зміни до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які були внесені 03.03.2022 року визначили механізм зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами [10].

Водночас, голова Верховного Суду своїми розпорядженнями вирішує питання про зміну територіальної підсудності шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду, відповідну інформацію доводять до відома на офіційному сайті судового органу. Рішення про зміну підсудності ухвалюється Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду, а у разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя своїх повноважень — за розпорядженням Голови Верховного Суду. А на Державну судову адміністрацію України покладено обов'язок складати, вести облік та

доводити до відома перелік судів, які тимчасово не працюють. Згідно із зазначеними положеннями Головою Верховного Суду, починаючи з 6 березня 2022 року, видавались розпорядження про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану.

З огляду на вище наведене, доречно буде проаналізувати дане питання в контексті 31 статті ЦПК. Отже, вартим уваги є положення, наведене Короедом С. О.: «Наведені вище випадки зміни територіальної підсудності справ є визначеними законом підставами припинення роботи суду, який розглядав справу, про яку йде мова у п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України як підстави передачі цивільної справи на розгляд іншому суду».[11, с. 44] Таким чином, підставою передачі справи на розгляд іншому суду є припинення роботи суду внаслідок об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами. У частині 5 статті 31 ЦПК передбачено, що у разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено — до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено [7]. Досить оціночним та невизначеним є поняття «найбільш територіально наближеного суду», яке міститься у вище зазначеній статті. У юридичній літературі під «найбільш територіально наближеним судом» розуміється суд у сусідній адміністративно-територіальній одиниці, що визначається на розсуд суду, який приймає рішення про передачу справи [12, с. 289]. Водночас складно не погодитись із думкою Баб'юка М. П. та Руденка О. А., які вважають, що «такий підхід не дозволить правильно визначити орган судової влади, якому має бути адресована справа на підставі п. 2 ч. 1 ст. 31 ЦПК України, оскільки сусідніх адміністративно-територіальних одиниць та відповідно і судів може бути декілька» [13, с. 14]. Також досить переконливою є позиція А. П. Задорожної, яка найбільшу територіальну наближеність визначає як найкоротшу відстань шляхами сполучення між двома судами в різних адміністративно-територіальних одиницях — судом, що передає цивільну справу, та судом, якому передають цивільну справу [14, с. 160].

Ще однією проблемою, з якою можуть стикатися суди на практиці є ситуація, коли матеріали

певної справи (у паперовому вигляді) не можуть бути передані з об'єктивних причин, у нашому випадку ці причини є очевидними з огляду на воєнний стан. Проте, як слушно зазначає Короед С.О.: «це не заперечує факт її передачі як процедуру зміни підсудності, адже в ст. 31 ЦПК України термін «справа» застосовано не як «паперові матеріали», а саме як відповідний правовий спір чи інше правове питання, з приводу якого розпочате цивільне провадження (з відповідним єдиним унікальним номером). При цьому, в умовах функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, передбачено, що суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі (ст. 14 ЦПК України). А відтак, передача справи за підсудністю може відбуватися як в паперовій, так й електронній формі» [11, с. 45].

Варто зауважити, що на практиці дуже часто з'ясовується, що зміни, внесені до законодавства, врегульовують лише частину питань, що може виникати під час зміни територіальної підсудності. На цій проблемі зосередив увагу Короед С.О.: «Без однозначної відповіді в Цивільному процесуальному кодексі України та вищезазначених законах залишається питання про подальшу долю справи у випадку відновлення роботи суду, з якого ця справа була передана за підсудністю у зв'язку із припиненням роботи суду, який її розглядав» [11, с. 46]. Наприклад, Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» передбачено, що місцеві та апеляційні суди, які розпочали розгляд справ відповідно до частин першої і другої статті 1 цього Закону, після видання Головою Верховного Суду розпорядження про відновлення роботи відповідних місцевих або апеляційних судів у зв'язку із зміною меж району або завершенням антитерористичної операції продовжують розгляд таких справ (ст. 3) [15]. Водночас, якщо проаналізувати справи, які були передані за підсудністю на розгляд інших судів у зв'язку із воєнним станом, то Законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про судоустрій і статус суддів» не визначено конкретних наслідків. «На практиці, при відновленні територіальної підсудності справ судам, які припинили свою роботу у зв'язку з воєнним станом та підсудність яких була змінена, справи, які надійшли за підсудністю до «нового»

суду залишаються в його провадженні для продовження розгляду. Саме таким чином було вирішено це питання у відповідному розпорядженні Голови Верховного Суду» [11, с. 47]. Отже, питання територіальної підсудності при відновленні роботи суду потребує законодавчої регламентації та вдосконалення цієї процедури, оскільки, як може спостерігати, Збройні Сили України з кожним днем усе активніше деокуповують території, а отже актуальність відновлення діяльності судової системи та вирішення питання територіальної юрисдикції набуває особливої важливості.

Не менш важливим для ефективного здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану є безумовне дотримання принципів та засад цивільного процесуального права. В умовах великого навантаження на вітчизняну судову систему під час війни через об'єктивну неможливість здійснення судочинства принцип «процесуальної економії» набуває ще більш важливого значення. Дія принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві дозволяє усунути все лишнє, що не є суттєво необхідним й що суттєво обтяжує процес та може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя. Зазначений принцип дозволяє запобігти ускладненню процесу в умовах війни та сконцентрувати увагу на найбільш важливому та невідкладному. Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства. Про необхідність дотримання даного принципу неодноразово зазначалося судовій практиці. Так, у пп. 71, 82 постанови ВП ВС від 26.01.2021 у справі № 522/1528/15-ц зазначається, «ефективність позовної вимоги про визнання відсутності права чи про визнання права припиненим має оцінюватися, виходячи з обставин справи залежно від того, чи призведе задоволення такої вимоги до дійсного захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії). Велика Палата Верховного Суду також звертає увагу на важливість дотримання принципу процесуальної економії (пункт 58 постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 січня 2020 року у справі № 50/311-6, провадження № 12-143гс19; пункт 63 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18, провадження

№ 12–204гс19), відповідно до якого штучне подвоєння судового процесу є неприпустимим» [16]. У п. 94 постанови від 06 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19 також йдеться про важливість даного принципу. «Відтак застосування судом того чи іншого способу захисту має приводити до відновлення порушеного права позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії)» [17].

Очевидно, що дійсно ефективним напрямом адаптації вітчизняного цивільного процесу до умов сучасності у контексті продуктивності судового розгляду справи є розширення сфери дії процесуальної економії, зокрема шляхом реалізації одного із її складових — принципу розумності строків розгляду справи судом. Складно не погодитися із зауваженням Боровської І., яка зазначає, що «на відміну від численних змін, внесених у норми матеріального права з метою адаптації законодавства до існуючих реалій, до ЦПК України на даний момент не вносилися зміни, які передбачають особливості процесуальної процедури розгляду і вирішення справ в умовах воєнного стану» [18, с. 69].

З огляду на наведені положення можемо простежити певну особливість здійснення судами дискреційних повноважень, які передбачені у нормах ЦПК України і були значною мірою розширені внаслідок реформування процесуального законодавства, у тому числі стосовно встановлення судом процесуальних строків для вчинення процесуальних дій з урахуванням обставин конкретної справи (ч. 2 ст. 121 ЦПК України), а також поновлення пропущеного строку за заявою учасника справи (ч. 1 ст. 127 ЦПК України) і продовження процесуального строку за заявою учасника справи, поданою до закінчення цього строку, чи з ініціативи суду (ч. 2 ст. 127 ЦПК України). «При цьому з аналізу ч. 2 ст. 127 ЦПК України випливає, що суд наділений дискреційними повноваженнями щодо продовження процесуального строку для вчинення процесуальної дії (продов-

ження процесуального строку з власної ініціативи) як до закінчення строку на її вчинення так і після, враховуючи темпоральні межі, визначені законодавством для певного виду та (або) стадії цивільного судочинства» [18, с. 70].

Аналіз судової практики також свідчить нам про те, що введення воєнного стану може бути визнано підставою для продовження процесуального строку. Такого висновку дійшов Верховний Суд у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного 11 серпня 2022 р. суду у справі № 199/8478/21. «Запровадження воєнного стану може бути підставою, яка відповідно до ч. 1 ст. 127 ЦПК України повинна враховуватися при вирішенні питання щодо поновлення процесуального строку, якщо пропуск строку знаходиться в прямому причинному зв'язку з такими обставинами. Разом з тим, якщо процесуальний строк був пропущений до початку війни, питання про його поновлення повинно вирішуватися з урахуванням причин, з яких строк був пропущений, та тривалості пропуску строку до запровадження воєнного стану». [19] Таким чином, бачимо, що окрім можливості поновлення процесуального строку, міститься і застереження, що така процедура можлива виключно після початку війни, в іншому разі — питання має бути вирішене з огляду на обставини, що спричинили пропущення такого строку, не зважаючи на факт війни.

Висновок. Таким чином, після аналізу та дослідження багатьох нормативно-правових актів та робіт науковців можна дійти висновку, що здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану є досі неповністю врегульованим питанням. Відсутність норм права, що дозволяли би забезпечити стабільність та ефективність здійснення правосуддя під час війни, спричиняє виникнення багатьох питань та проблем на практиці. Необхідність удосконалення судочинства на законодавчому рівні є нагальною, а отже, цьому питанню має бути приділено значну увагу.

Література

1. Судді Верховного Суду розповіли про цивільний процес і диджиталізацію судочинства в умовах воєнного стану. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1331039/> (дата звернення: 18.12.2022).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.12.2022).
3. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві. Форум права. 2012. 4. С. 990–999.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovalarekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogostanu>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: станом на 6 липня. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 18.12.2022).
8. Братель О. Г. «Процесуальна аналогія» як об'єктивна дійсність сучасного цивільного судочинства України. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (27 трав. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. 400 с.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.06.2022, судова справа № 2-591/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382> (дата звернення: 18.12.2022).
10. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.
11. Короед С. О. Зміна територіальної підсудності цивільних справ внаслідок припинення роботи суду у зв'язку із воєнним станом та на тимчасово окупованих територіях. Юридичний бюлетень. 2022. С. 41-47. URL: https://web.archive.org/web/20220614205440id_/http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/24/5.pdf
12. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
13. Баб'юк М. П. Підстави та порядок передачі справи з одного суду до іншого в цивільному судочинстві / М. П. Баб'юк, О. А. Руденко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 90 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса: Гельветика, 2021. С. 11-18.
14. Задорожна А. П. Підсудність у цивільному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 // Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2018. 250 с.
15. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 р. № 1632-VII: станом на 15 груд. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text> (дата звернення: 18.12.2022).
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.01.2021, судова справа № 522/1528/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407> (дата звернення: 18.12.2022).
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.04.2021, судова справа № 910/10011/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96695006> (дата звернення: 18.12.2022).
18. Боровська І. Питання реалізації принципу розумності строків розгляду справи судом в умовах воєнного стану. Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Київ, 29 вересня 2022 р. С. 67-71. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21921> (дата звернення: 18.12.2022).
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 11.08.2021, судова справа № 199/8478/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105910539> (дата звернення: 18.12.2022).

References

1. Suddi Verkhovnoho Sudu rozpovily pro tsyvilnyi protses i dydzhitalizatsiiu sudochynstva v umovakh voiennoho stanu. Verkhovnyi Sud. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1331039/> (date of application: 18.12.2022).
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r.: stanom na 1 serp. 2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of application: 18.12.2022).
3. Tsuvina T. A. Pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi. Forum prava. 2012. 4. S. 990-999.
4. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
5. Rekomendatsii shchodo roboty sudiv v umovakh voiennoho stanu. Rada suddiv Ukrainy. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovalarekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogostanu>
6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 28. St. 250.
7. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV: stanom na 6 lystop. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (date of application: 18.12.2022).

8. Bratel O.H. «Protseualna analohiia» yak obiektyvna diisnist suchasnoho tsyvilnoho sudochynstva Ukrainy. Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. svitlii pamiaty O.A. Pushkina (27 trav. 2016 r.). Kharkiv: KhNUVS, 2016. 400 s.
9. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 08.06.2022, sudova sprava № 2-591/11. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382> (date of application 18.12.2022).
10. Pro sudoustrii i status sudiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. № 31. St. 545.
11. Koroied S.O. Zmina terytorialnoi pidsudnosti tsyvilnykh sprav vnaslidok prypynennia roboty sudu u zviazku iz voiennym stanom ta na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh. Yurydychnyi biuletен. 2022. S. 41–47. URL: https://web.archive.org/web/20220614205440id_/http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/24/5.pdf
12. Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk / V.V. Komarov, V.A. Bihun, V.V. Barankova ta in.; za red. V.V. Komarova. Kh.: Pravo, 2011. 1352 s.
13. Babiuk M.P. Pidstavy ta poriadok peredachi spravy z odnogo sudu do inshoho v tsyvilnomu sudochynstvi / M.P. Babiuk, O.A. Rudenko // Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. Vyp. 90 / redkol.: H.I. Chanysheva (holov. red.) ta in. Odesa: Helvetyka, 2021. S. 11–18.
14. Zadorozhna A.P. Pidsudnist u tsyvilnomu protsesi Ukrainy: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 // Naukovodoslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, 2018. 250 s.
15. Pro zdiisnennia pravosuddia ta kryminalnoho provadzhennia u zviazku z provedenniam antyterorystychnoi operatsii: Zakon Ukrainy vid 12.08.2014 r. № 1632-VII: stanom na 15 hrud. 2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text> (date of application: 18.12.2022).
16. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26.01.2021, sudova sprava № 522/1528/15-ts. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407> (date of application: 18.12.2022).
17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 06.04.2021, sudova sprava № 910/10011/19. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96695006> (date of application: 18.12.2022).
18. Borovska I. Pytannia realizatsii pryntsypu rozumnosti strokiv rozghliadu spravy sudom v umovakh voiennoho stanu. Rehuliuвання pryvatno-pravovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Materialy mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv, 29 veresnia 2022 r. S. 67–71. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21921> (date of application: 18.12.2022).
19. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 11.08.2021, sudova sprava № 199/8478/21. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105910539> (date of application: 18.12.2022).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(58)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.12.2022. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,63. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.